

“ARXITEKTURA”

TA'LIM YO'NALISHI

K.D.Raximov, A.S.Uralov

**LANDSHAFT
ARXITEKTURASI
OBYEKTLARINI
LOYIHALASH**

Toshkent – 2015

Архитектура-А

85.118.5. yout

552

R.29

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

K.D. RAXIMOV, A.S. URALOV

LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTLARINI LOYIHALASH

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5340100 –“Arxitektura”, 5341000–“Qishloq hududlarini arxitektura loyihaviy tashkil etish” yo'nalishi bo'yicha darslik sifatida tavsiya etilgan

«Sano-standart» nashriyoti
Toshkent–2015

UO'K: 712.03(075)

KBK: 85.118,5ya73

R29

Taqrizchilar:

Salimov A.M.,

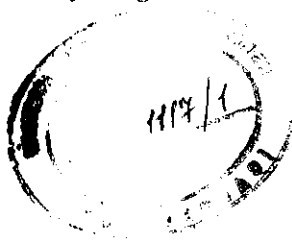
*arxitektura doktori, TAQI "Arxitektura nazariyasi va tarixi"
kafedrasining professori.*

Achilov Sh.D.,

arxitektura nomzodi, SamDAQI dotsenti.

O'quv qo'llanma landshaft arxitekturasida va shaharsozlik amaliyotida keng tarqalgan obyektlarning me'moriy-rejaviy va landshaft loyihalash asoslarini o'z ichiga qamrab olgan. Ularga parklar va bog'lar, jamoat va turar joy binolarining hududlari, mikrorayonlar, shahar ochiq muhitlarining elementlari, mo'jaz bog'lar, sanoat va ishlab chiqarish binolarining hududlari kiritilgan. Shuningdek, qo'llanmada landshaft arxitekturasida foydalaniladigan me'moriy-rejaviy uslublar, yashil kompozitsiyalar, gulzorlar va maysazorlarni loyihalash haqidagi ma'lumotlar ham berilgan. Kitobda landshaft arxitekturasida obyektlarini loyihalash tartibi va tarkibi, loyihalashga qo'yiladigan asosiy talablar, ko'kalamlashtirishda qo'llaniladigan daraxt va butalarga xos xususiyatlar, o'simliklarni tanlash tamoyillari yoritib berilgan.

Kitob nafaqat Arxitektura va Qishloq arxitekturasida sohasida ta'lim olayotgan bakalavrlarga, balki landshaft arxitekturasida, shaharsozlik, landshaft dizayni, shahar va qishloq qurilishi sohalarida ishlayotgan loyihachilarga ham mo'ljallangan.

Landshaft arxitektori ob'yektlarini loyihalash
/ darslik. K.D Rahimov, A.S Uralov. – Toshkent:
«Sano-standart», 2015. – 224 b.

UO'K: 712.03(075)

KBK: 85.118,5ya73

ISBN 978-9943-348-80-6

© K.D Rahimov, A.S Uralov, 2015-y.

© «Sano-standart» nashriyoti, 2015-y.

KIRISH

Landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalashda nafaqat qo'yilgan muayyan maqsad va vazifalarni to'g'ri tushunish, mutaxassislikka doir chuqur nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish, balki o'z mutaxassisligining mazmuni, mohiyati va tarixiy taraqqiyoti, shu kungacha bu sohada o'rttirilgan tajriba va yutuqlarni ham puxta egallash zarur bo'ladi. O'tmishda yaratilgan landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalash va qurishda ajdodlarimiz erishgan me'moriy - rejaviy, badiiy-kompozitsiyaviy, texnik echimlar va uslublarni o'rganish, ularga tayanib olg'a qarab siljishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu nuqtai nazardan jahon landshaft arxitekturasining qadimda, o'rta asrlar va yangi davrda o'rttirilgan tajriba va yutuqlarini bilish ham foydalidir. Bundan tashqari, landshaft arxitektorlari dendrologiyani, agrotexnikani, me'moriy kompozitsiya va rangshunoslik asoslarini yaxshi tushunishlari zarurdir.

Landshaft arxitektori shug'ullanadigan sohalar turli - tumandir. Umuman olganda, ma'lumki arxitektura insoniyat hayoti, yashashi, mehnati va dam olishi bilan bog'liq yopiq, qisman yopiq va ochiq muhitlarni yaratish va shakllantirish bilan shug'ullanadi. Yopiq va qisman yopiq muhitlarga turli xil bino va inshootlar, shu jumladan yer usti va yer osti imoratlar va boshqalar kirsalar, ochiq muhitlarga ko'chalar, maydonlar, yashash va ish joylaridagi ochiq maskanlar, bog'lar, skverlar, xiyobonlar, sohillar, milliy istirohat va maxsus parklar, tarixiy landshaftlar, ichki hovlilar, ishlab chiqarish va sanoat binolarining ochiq hududlari va shunga o'xshash shaharsozlikka xos boshqa ochiq muhitlar kiradi. Agar arxitektorlar yopiq va qisman yopiq muhitlar (bino va inshootlar) va shaharlar yaratish bilan shug'ullansalar, landshaft arxitektorlari aynan ochiq muhitlarni yaratish: loyihalash va shakllantirish bilan shug'ullanadi.

Agar arxitektor yopiq va qisman yopiq muhitlar-imoratlar (bino va inshootlarni) loyihalash va qurishda turli xil qurilish

materiallari va qurilmalari (g'isht, beton, temir-beton, yog'och, shisha, sinch, tent, hajmli blok qurilmalari) obolochkalarni qo'llasa, landshaft arxitektori o'z obyektlari—ochiq muhitlarni yaratishda tabiiy elementlar (o'simliklar, suv, relef) va sun'iy elementlar (mo'jaz me'moriy shakllar, tashqi obodonlashtirish elementlari, to'shamalar, suv qurilmalari, dekorativ haykallar, tasviriy oyna shakllari)dan foydalanadi. Arxitektor va landshaft arxitektori orasidagi umumiylik shundaki, ularning har ikkalasi ham o'z obyektlarini yaratishda badiiy-kompozitsiyaviy vositalar: ritm, kontrast va nyuans kompozitsiyaning yaxlitligi va mutanosibligi (proportsionalligi) kabi qonuniyatlarni ijodiy qo'llaydilar.

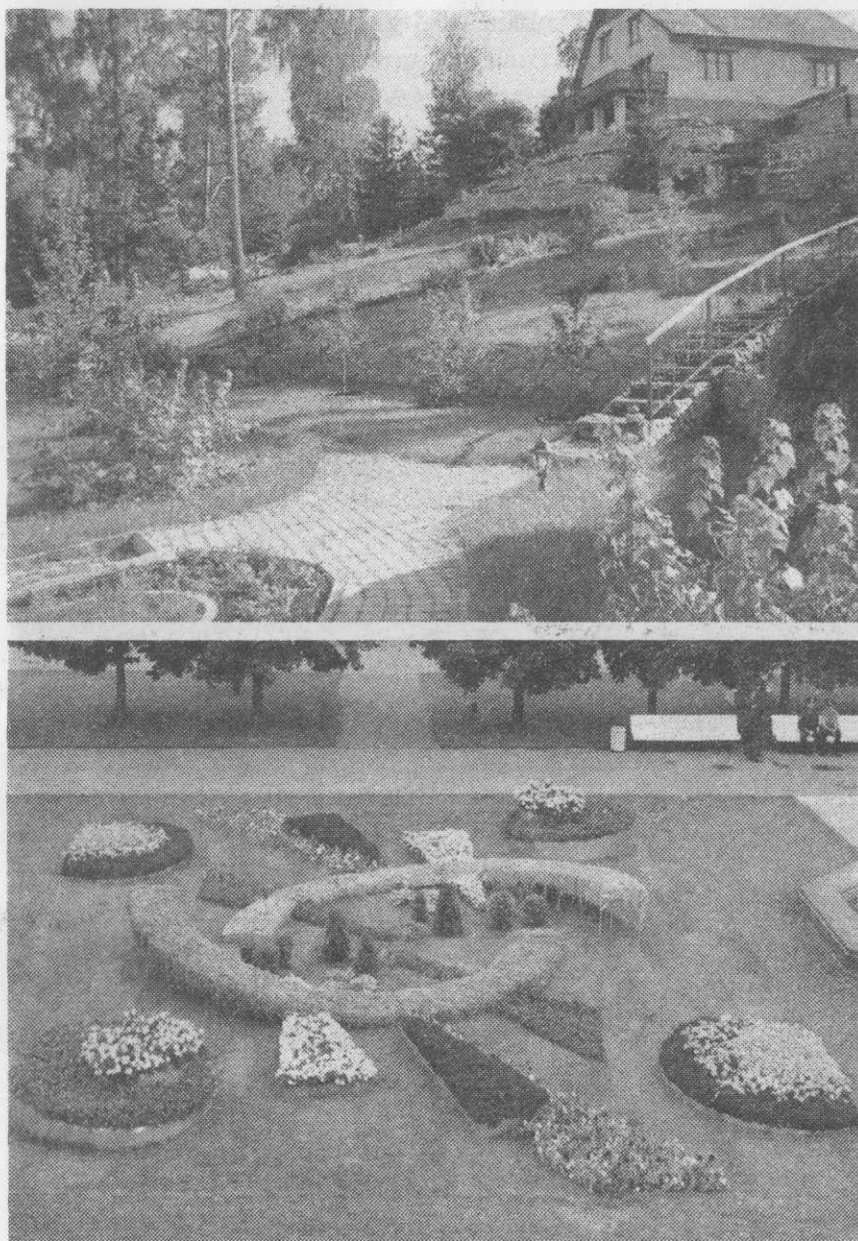
Landshaft arxitekturasining funksional xilma-xilligi.

O'rmon parklari hududining landshaft ko'rinishi.

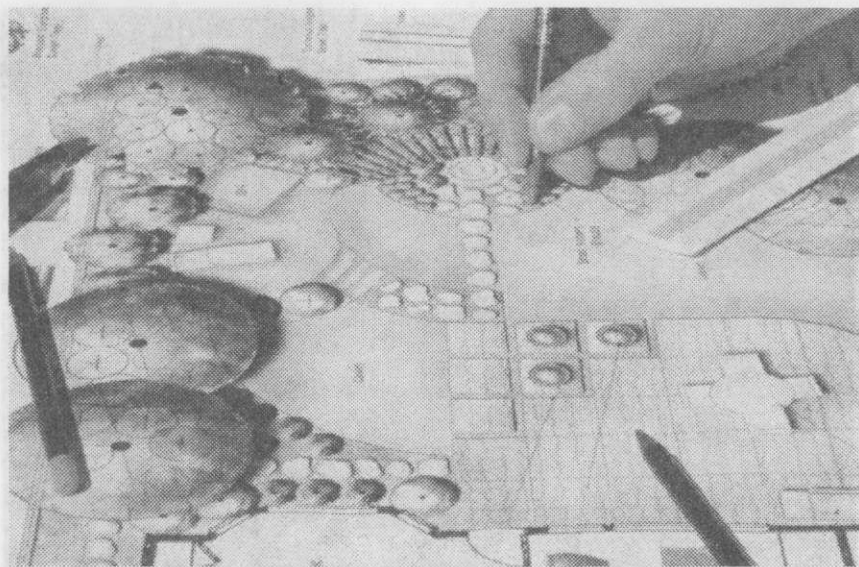
Dam olish hududining landshaft ko'rinishi.

Qiyalik joy va sayrgoh muhitining landshaft dizayni elementlari.

Jamoaviy ko'ngil ochar bog'larning landshaft arxitekturası.

Landshaft loyihasini qo'lda ishlash jarayoni.

Landshaft dizayni bezagi.

Landshaft arxitekturasining flora va fitodizayn
yo'nalishlariga misollar.

Landshaft arxitekturasiga doir xorijiy adabiyotlarda
quyidagi kasbiy atamalar, to'g'rirog'i landshaft yo'nalishining bir-
biriga bog'liq, biroq, alohida ijodiy sohalari shakllangan:

- *landshaft arxitekturasini;*
- *landshaft rejalashtirish;*
- *landshaft dizayni;*
- *flora va fitodizayn.*

Landshaft rejalashtirish o'lkasi va mintaqasi miqyosida tabiiy landshaftlarni saqlab qolish, yangilarini shakllantirish, qo'riqlash va foydalanishga doir umumiy muammolar bilan shug'ullanadi. Bu sohaga xos xususiyat shundaki, u juda keng va katta hududlarning landshaft muhitini shakllantirishga doir ishlarga yo'naltirilgan bo'ladi.

Landshaft arxitekturasini obyektlarining ko'lami esa nisbatan kichik hududlarga ega, u aholi punktlari, shaharlar va ular atrofidagi ochiq muhitlarni shakllantirish bilan bog'langan. Biroq keyingi davrlarda landshaft arxitektorlarining faoliyat doirasi kun sayin kengayib bormoqda. Shahar ochiq muhitlari, obyektlarini shakllantirishdan tortib, to keng masshtabli milliy bog'lar, xalqaro miqyosdagi ko'rgazma parklar, buzilgan landshaft muhitlarini zamonaviy landshaft obyektlari funksiyalariga moslashtirish, tarixiy bog'-saroylarni qayta tiklashgacha bo'lgan turli xil vazifalar landshaft arxitektorlari zimmasiga yuklanmoqda. To'liq ishonch bilan aytish mumkinki, kelajakda landshaft arxitektorlarining nufuzi yanada oshib boradi. Ushbu vazifalarni yechishda landshaft arxitektorlari birinchi navbatda estetik, ekologo – gumanistik talablar va ijodiy qonuniyatlar asosida ish yuritmoqchi kerak bo'ladi. Ochiq muhitlar obyektlarini yaratishning funksional va texnik tomonlarini e'tiborga olish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Keyingi vaqtlarda landshaft arxitekturasining obyektlari muayyan joy, relef, mikrolandshaft va muhitga oroyish berish elementlari bilan bog'liq ergonomik, funksional va texnik masalalarni yechishda landshaft dizayni alohida ijodiy yo'nalish tarzida shakllangan.

Landshaft dizayni ushbu masalalarni yechishda manzaraviy ko'kalamzorlashtirish, flora va fitodizayn, geoplastika, mo'jaz me'moriy shakllar, dekorativ to'shamalar, tashqi obodonlashtirish

elementlaridan faol foydalanadi. Uning asosiy maqsadi arxitektura obyektlarini tashqi ochiq muhit bilan garmonik bog'lash, muhitning sun'iy va tabiiy elementlari orasida uyg'unlikni ta'minlash, har qanday mikro muhitni badiiy-estetik, ergonomik funksional talablarga mos va xos tarzda yaratishdir.

Landshaft dizaynining obyektlariga nafaqat ko'cha va maydonlar, mo'jaz dam olish hududlari (skverlar, bulvarlar, tom usti oromgohlari, sohillar, trotuarlar), turli maqsadlarga mo'ljallangan parklar, turar joylardagi xo'jalik, sport va boshqa maydonchalar, balki jamoat binolarining intererlariga kiruvchi tabiiy landschaft elementlarini, ichki mo'jaz bog'larni, ichki hovlilarni yaratish ham kiradi.

Flora va fitodizayn sun'iy shakllangan me'moriy muhitni turli xil o'simliklar, flora va fitokompozitsiyalar yordamida jonlantirish, muhitni manzaraviy boyitish, ichki yopiq muhitga tabiiy landschaft elementlarini olib kirish masalalari bilan shug'ullanadi. Florakompozitsiya insonning emotsional holatlariga ijobiy ta'sir qiladi, uning hayotiy tonusi va kayfiyatini oshiradi. Fitokompozitsiya ("fitontsidlar" so'zidan olingan), bundan tashqari muhit mikroiklimini yaxshilash va uni sog'lomlashtirish samarasiga ham egadir.

Shunday qilib, landschaft arxitektori va landschaft dizaynerining asosiy vazifasi inson faoliyati va hayoti bilan bog'liq ochiq va yopiq muhitlarni bir-biriga me'moriy uyg'unlashtirish, ularni funksional, ekologik, ergonomik va estetik badiiy talablar asosida shakllantirish, har qanday muhitning foydalanishga qulay va yorqin badiiy obrazini yaratish va shu yo'l bilan inson kayfiyatini oshirishga va yaxshilashga xizmat qilishdir.

Kitobni nashrga tayyorlashda yaqindan yordam bergan: o'quv qo'llanmaning kitob matnini to'ldiruvchi rasmlarni chizish, foto suratlarga tushirish, rasm osti izohlarini yozish, grafik chizmalarni tayyorlashda mualliflarning shogirdlari B.T.To'rayev, N.N.Fayzullayeva, A.A.Raimqulovlarga minnatdorchilik izhor etiladi.

I-BOB

LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTLARINI LOYIHALASH TARTIBI VA TARKIBI, ULARGA QO'YILADIGAN ASOSIY TALABLAP

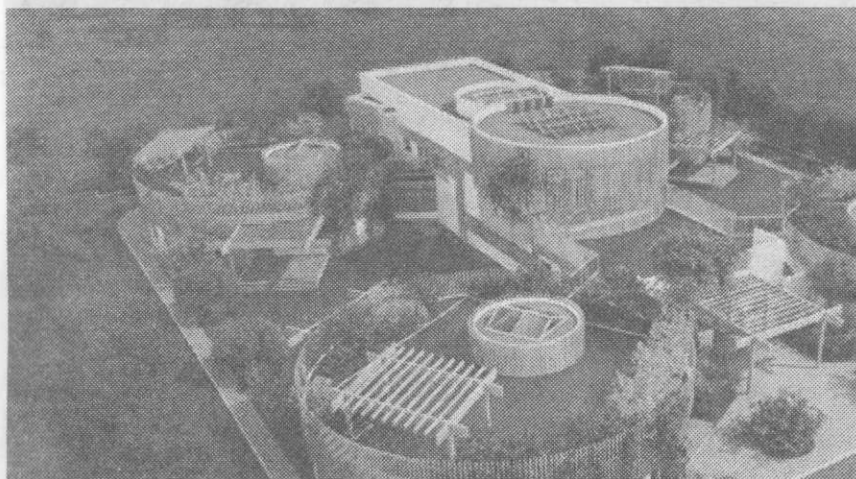
1.1. Loyiha oldi ishlari va materiallarining tarkibi va mazmuni

Arxitektura va shaharsozlik obyektlari kabi landshaft arxitektura obyektlarini ham loyihalamasdan amalga oshirish mumkin emas. Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov "binoning yaxshi arxitekturasida bu yaxshi ish, lekin uning atrof muhit landshafti ham unga monand bo'lmog'i kerak" deganlarida aynan ana shu talabni nazarda tutganlar. Darhaqiqat, agar biz shahar va qishloqlarimiz jamolini fayzli va ko'rkam bo'lishini xohlasak, nafaqat ularda qurilayotgan bino va inshootlar arxitekturasiga, balki ochiq muhitlar arxitekturasida, ya'ni landshaft arxitekturasida obyektlarining loyihalariga ham buyurtmalar berishimiz zarur.

Xo'sh, landshaft arxitekturasida obyektlari deganda nima va qanday obyektlar tushuniladi? Bunday obyektlarga eng avvalo inson hayoti va faoliyati, uning yashashi, o'qishi, tarbiyalanishi, bilim va hunar, kasb egallashi, mehnat qilishi, hordiq chiqarishi va dam olishi, davolanishi va sog'lomlashuvi, ishlab chiqarish, madaniy-ma'rifiy va boshqa barcha ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq obyektlar, bino va inshootlar, shu jumladan davlat boshqaruvi, ma'muriy organlar ham egallab turgan hududlarning ochiq muhitlari kiradi (1.1–1.6–rasmlarga qarang).

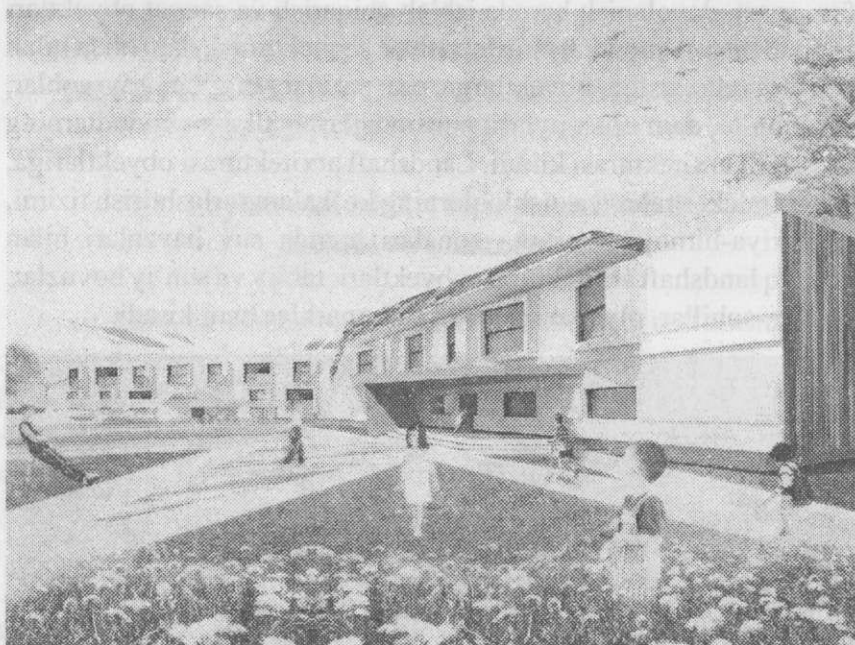
Insonning yashashi bilan bog'liq landshaft arxitekturasida obyektlariga xususiy uylarning hovli bog'lari, turar joy guruhlarida ichidagi bog'lar, mikrorayonlar, turar joy massivlarining bog'lari, ularga olib boruvchi ko'chalar, trotuarlar kirsalar, insonning mehnat qilishi va faoliyati bilan bog'liq landshaft arxitekturasida obyektlariga deyarli barcha jamoat binolari, shuningdek ta'lim-tarbiya, ilmu-

fan, sport, davolanish hamda ishlab chiqarish va sanoat obyektlari egallab turgan hududlarning landshaft arxitekturasini, dam olish bilan bog'liq rekreatsion obyektlarga esa parklar, bog'lar, sayrgohlar, xiyobonlar, dam olish uylari, pansionatlar egallagan hududlarning landshaft arxitekturasini kiradi. Landshaft arxitekturasini obyektlariga, shuningdek, shahar va qishloqlarning ko'kalamzorlashtirish tizimi, sanitariya-himoya va ixota zonalari hamda suv havzalari bilan bog'liq landshaft arxitekturasini obyektlari: tabiiy va sun'iy hovuzlar, ko'llar, sohillar, plyajlar, akva va gidroparklar ham kiradi.

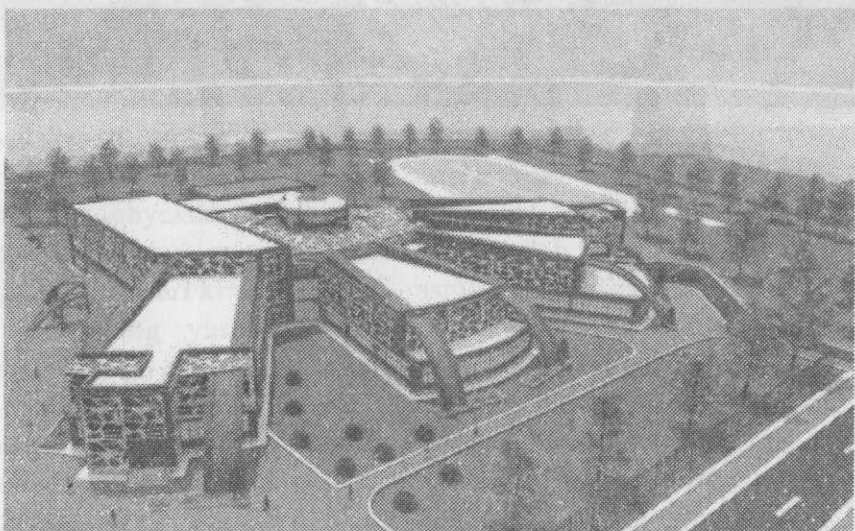

1.1-rasm. Jamoat binolari hududlarining landshaft arxitekturasini.

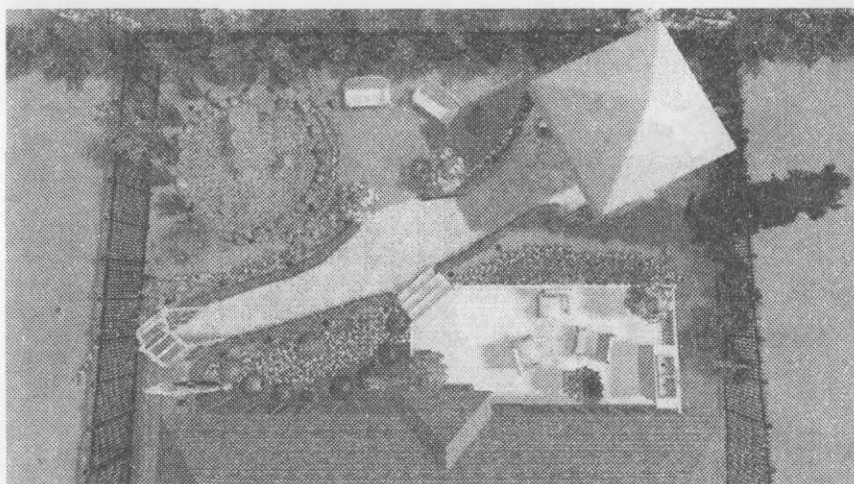

1.2-rasm. Ta'lim-tarbiya binolari hududlarining landshaft arxitekturası.

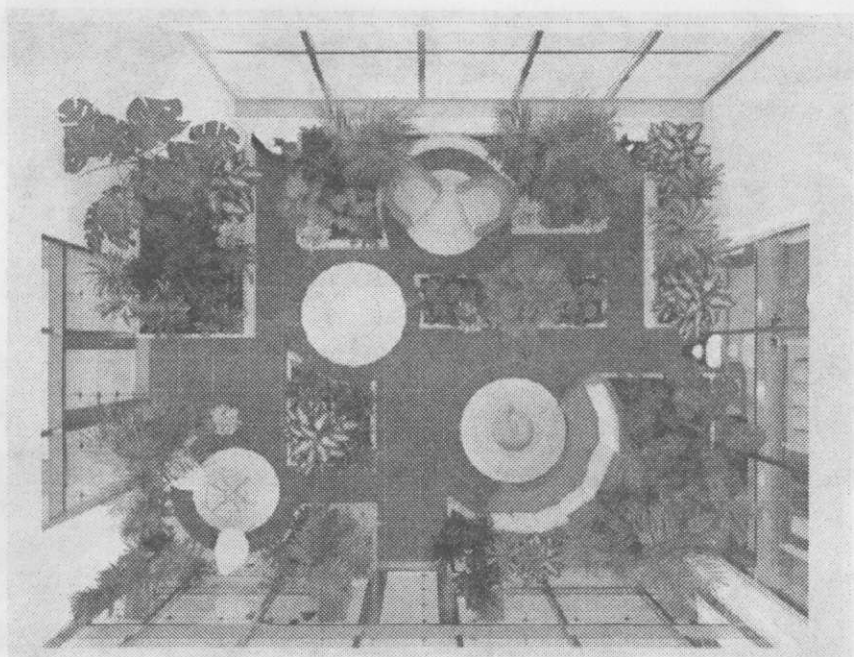
1.3-rasm. Sport majmualar hududlarining landshaft arxitekturası.

1.4-rasm. Xususiy uy–hovli bog‘ining landshaft arxitekturalari.

1.5-rasm. Turar joy guruhlari ichidagi bog‘lar, mikrorayonlar, turar joy massivlarining, ularga olib boruvchi ko‘chalar, trotuarlar, insonning mehnat qilishi va faoliyati bilan bog‘liq hududlarning landshaft arxitekturalari.

1.6-rasm. Ichki muhit fito-dizayni.

Ko'rib turibmizki, landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalash mavzulari turli-tuman va ko'p qirralidir. Ularni umumlashtirgan holda quyidagicha guruhlarga bo'lish mumkin:

1) muayyan aholi punktining yaxlit ko'kalamzorlashtirish tizimini yaratish loyihasi (ko'kalamzorlashtirish sxemasi va ko'kalamzorlar tizimi);

2) landshaft arxitekturasining yangi obyektlarini (parklar, bog'lar, sayrgohlar, xiyobonlar, turar joy massivlari ichining ko'kamlari, jamoat binolarining hududlari, yo'llar, ko'chalar va boshqa ijtimoiy obyektlarni) yaratish loyihalari;

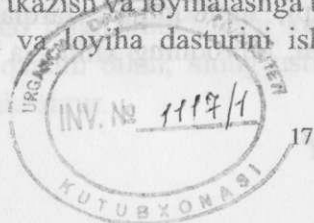
3) mavjud obyektlarni qayta tiklash va ta'mirlash loyihalari.

Landshaft loyihalash ishlari 2 qismga: loyiha oldi bosqichi va landshaft loyihalash bosqichi jarayonlariga bo'linadi. Loyiha oldi bosqichida o'rganiladigan dastlabki materiallar hamda landshaft loyihalash bosqichidagi loyiha ishlarining hajmi, tarkibi va mazmuni loyihalash mavzusi va topshiriq mavqeiga bog'liq holda aniqlanadi.

Landshaft arxitekturasining muayyan obyektini loyihalashda loyiha oldi bosqichidagi ishlarga quyidagilar kiradi.

Buyurtmachi (shahar yoki tuman hokimligi, vazirlik va boshqa tashkilotlar) obyekt uchun hudud ajratilganligi haqidagi hokimlik qaroriga ega bo'lgach mahalliy arxitektura-rejalashtirish bosh boshqarmasiga hudud chegarasini ajratib, uni qizil chiziqda belgilab berishga va arxitektura-rejaviy topshiriq (ART) ishlab chiqishga buyurtma beradi. ART da obyektini loyihalash bo'yicha umumiy ko'rsatmalar, berilaetgan maydonning o'lchamlari, chegaralari, mavjud imoratlarni yo'qotish yoki qoldirish bo'yicha ma'lumotlar va texnik shartlar ko'rsatiladi. Misol tarzida Buxoro shahridagi markaziy parkni loyihalash bo'yicha tuzilgan ART ni keltiramiz.

Ayni paytda buyurtmachi loyihalash tashkiloti bilan loyiha tahlil ishlarni o'tkazish va loyihalashga topshiriq, yozma ravishda loyiha vazifasini va loyiha dasturini ishlab chiqishi uchun shartnoma tuzadi.

ART dagi loyiha-tahlil ishlari o'z tarkibiga quyidagi masalalar bo'yicha materiallar to'plash va ularni tahlil qilishni qamrab oladi:

1) toposyomka, unda joy relefining gorizontallari ko'rsatilgan obyekt tarhi, suv havzalari, o'simliklar, yo'llar, yer osti muxandislik tarmoqlari, hududdagi mavjud bino va inshootlar ko'rsatilgan bo'ladi. Toposyomka maydoni 10 gektargacha bo'lgan obyektlar uchun 1:500 masshtabda, 10 gektardan katta obyektlar uchun 1:1000 va 1:2000 masshtabda va juda yirik obyektlarga (hududi 100 ga va undan ziyod) 1:2000 yoki 1:5000 masshtabda ishlanadi;

2) shahar yoki qishloq bosh rejasidan grafik ko'chirma (vikopirovka). Unda loyihalananayotgan obyektga qo'shni joylashgan uchastkalar, yer osti kommunikatsiyalari ko'rsatilgan bo'ladiki, kelajakda loyiha obyektining mos kommunikatsiyalarini ularga ulash mumkin bo'lsin;

3) obyektga yaqin metostantsiyadan olingan obyekt iqlimiy sharoitlari haqidagi ma'lumotlar;

4) joy reliefi, uning holati tasnifi va tabiiy geoplastikasi, qiyaliklar va qirliklar bo'lsa ularning ufq tomonlariga orientatsiyasi;

5) yer osti inshootlari va qurilmalarining tarhi;

6) hududning obodonlashuv holati: yo'llarning konstruksiyasi va tiplari, suv ta'minotining manbalari, kanalizatsiya;

7) hududdagi mavjud ko'kalamzorlar va ekinlar tavsifi: ularning tabiiy tarkibi, yoshi, sanitar holati, o'simliklarning manzaraviylik darajasi. Mavjud barcha daraxtlar va guruhlar obyekt tarhiga tushiriladi. Ularni saqlab qolish zarurati va imkoniyatlari aniqlanadi. Odatda, yaxshi sanitar holatdagi va manzarasi chiroyli daraxt va butalar agar ular qurilish maydoni va yo'llar ustiga tushmasa, saqlab qolinadi va loyiha jarayonida e'tiborga olinadi.

ART tarkibidagi ushbu hujjatlar majmuasiga loyihalash boshlangunga qadar yana geologiyaga doir ma'lumotlar ham kirgiziladiki, ular bo'yicha quyidagilar aniqlanadi:

1) tuproq holati: tuproq tipi, tuproqning farqlanishi va ularning hudud bo'ylab tarqalishi, tuproqning xillik va mexanik tarkibi;

2) gidrogeologik sharoitlar: tuproq suvlarining rejimi, botqoqlik mavjudligi, holati va uning joylashishi, mavjud suv havzalarining tavsifi, hududdagi gidrotexnik inshootlar tavsifi, suvning kimyoviy va bakteriologik tahlili;

Loyiha dasturi obyektning qanday maqsadlarga mo'ljallanganligi, uning o'lchamlari, hudud chegaralari, imoratlar soni va ularning turlari, joyning obodonlashtirilishi, madaniy-ma'rifiy ishlar va tadbirlar mazmuni bo'yicha ko'rsatmalarni (parklar uchun); obyektning rejaviy va me'moriy yechimlariga qo'yiladigan talablarni; xarajatlar hajmi va ishlarni amalga oshirish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Loyiha dasturi, odatda, loyihalash tashkiloti yoki shahar (tuman) arxitektori tomonidan tuzib chiqiladi.

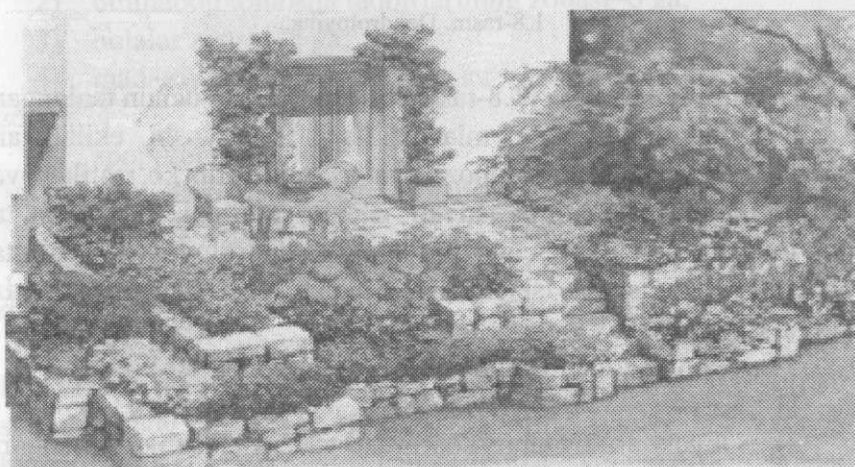
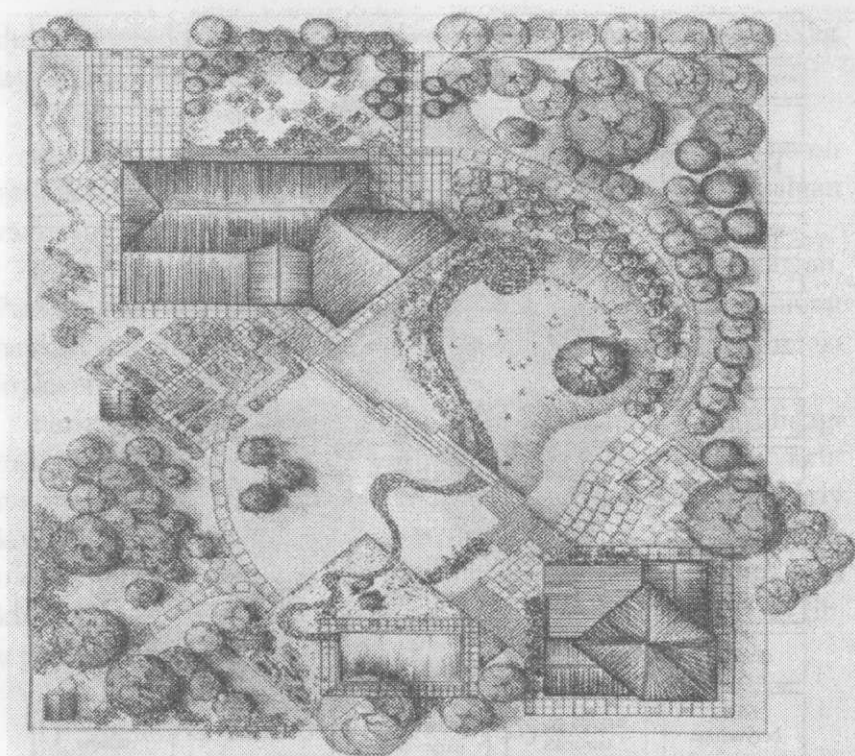
Misol tarzida N shahridagi skver (sayrgoh)ning loyiha dasturini keltiramiz. Skver uchun yosh tomoshabinlar teatri oldidagi 0,62 ga maydonga ega bo'lgan hudud ajratilgan. Skver hududi shimoldan teatr binosi bilan, janubdan Navoiy ko'chasi bilan, g'arb va sharq tomonlardan esa turar joy binolari bilan chegaralangan. Skverga ajratilgan hudud relefi tekis. Hududda qurilishlar yo'q, o'simliklar ham (ko'cha bo'ylab maydon oldidagi mavjud yashil to'siq (izgorod)dan boshqa) deyarli mavjud emas. Hududning tuprog'i—sug'oriladigan oddiy tuproq turiga kiradi. Hudud chegarasida yerosti inshootlari yo'q. Navoiy ko'chasi bo'ylab suv quvuri tarmog'i o'tkazilgan.

Skver qisqa vaqt dam olishga mo'ljallangan, u atrofda yashil to'siqlar bilan aylantirilishi kerak. Skver hududi mavjud suv havzasi bilan 2 simmetrik qismlarga bo'lingan. Skver rejasi muntazam geometrik uslubda bo'lishi ko'zda tutilgan. Skver hududini ko'kalamzorlashtirishda dekorativ bog'dorchilik pitomnigidagi mavjud bo'lgan manzarali daraxt va butalar, gullardan foydalanish zarur. Skver hududi sug'orish quvuri, kechg'i yorug'lantirish va o'rindiqlar bilan jihozlanishi kerak. Yo'laklar osti 15 sm qumli shag'al qatlam bilan, uning usti esa rangli beton plitkalar bilan qoplanishi zarur.

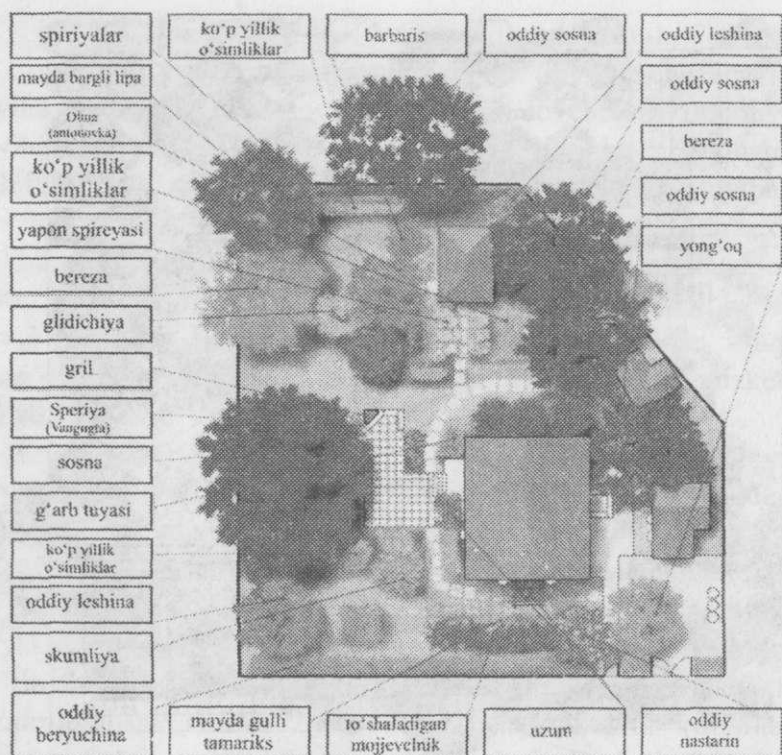
1.2. Loyihalash jarayoni va uning chizmalari

Loyiha oldi tahlil ishlarining materiallari o'rganib chiqilgach va loyiha dasturi tasdiqlangandan so'ng loyihalovchi tashkilot obyekt loyihasini ishlashga kirishadi. Buning uchun, odatda, loyihaning uch bosqichli jarayoni belgilanadi: loyiha taklif, texnik loyiha va ishchi chizmalar. Uncha katta bo'lmagan obyektlar uchun texnik loyiha va ishchi chizmalar bosqichlari bir-biriga qo'shilishi va bitta "texnorabochiy" loyiha ishlanishi mumkin. Katta yoki yirik obyektlar uchun esa uch bosqichli loyihalash jarayonidan tashqari yana loyihaviy takliflar va me'moriy-rejaviy yechimlar, maketlar ishlab chiqiladi.

Birinchi va ikkinchi bosqichdagi loyiha jarayoni loyiha obyektlarini rejalashtirishning asosiy masalalarini va hududni muhandisona tayyorlash yechimlarini o'z ichiga olib, grafik va foto materiallar, klauzura chizmalar va tushuntirish xatidan iborat bo'ladi. Loyiha taklifning va texnik loyihaning grafik materiallariga obyektning bosh rejasi, asosiy obyekt fragmentlarining umumiy ko'rinishi va foydalanadigan o'simliklar, ularning xususiyatlari dendroloyihasi kiradi. Bosh rejada hudud tarhi (imoratlar, maydonchalar, yo'laklar, suv qurilmalari, haykallar joyi va boshqalar) hamda daraxtlar, butalar, gulzorlar o'rni shartli belgilash yordamida ko'rsatiladi (1.7-rasm).

1.7-rasm. Loyiha taklif.

1.8-rasm. Dendroloyiha.

Dendroloyihada esa (1.8-rasm) hududga ekish uchun tanlangan barcha o'simliklarning nomlari, xillari, soni, yoshi, ekiladigan joylari, ekilish yashil kompozitsiyalari aniq qilib ko'rsatiladi va o'simliklarga talabnoma jadvali ishlab chiqiladi. Uncha katta bo'lmagan obyektlar uchun bosh reja dendroloyiha bilan bitta chizma ko'rinishida ishlanib, u obyekt bosh rejasining eskiz loyihasi deb ataladi.

Texnik loyihaning tushuntirish xatiga quyidagilar kiradi:

- 1) Kirish;
- 2) Obyektlarning tabiiy sharoitlari va shaharsozlik elementlari (joylashgan joyi, relefi, geologiya va gidrogeologiyasi, iqlimi)

sharoiti tuproq holati, mavjud o'simliklar, mavjud qurilishlar tavsifi, yer osti va yer usti kommunikatsiyalarining yo'llari);

3) me'moriy-rejaviy yechim bayoni va uni asoslash;

Misol tarzida Buxoro shahridagi Abu Ali ibn Sino nomli parkning me'moriy-rejaviy yechimi bayonining qisqartirilgan variantini keltiramiz.

Madaniyat va istirohat bog'i—memorial tarzida loyihalangan. Parkda Abu Ali Ibn Sino memorial zonasi, unda olimning haykali va uning ilmiy faoliyatiga bag'ishlangan muzey binosi joylashtirilgan.

Parkning me'moriy-rejaviy yechimi uning atrofidagi mikrorayonlar arxitekturaviy yechimlari bilan bog'langan va yaxlit me'moriy landshaft ansambli tarzida yaratilgan. Park me'moriy kompozitsiyasi uning asosiy kompozitsiyaviy markazi va rejaviy o'qlari bilan uzviy bog'langan holda yechilgan. Parkning bosh kirish darvozasi Navoiy bulvarining o'qi bilan bog'langan bo'lib, u park oldi maydoniga ega.

Park hududi quyidagi funksional zonalarga bo'lingan:

- 1) memorial zona—3 ga (markaziy xiyobon);
- 2) ommabop tomosha tadbirlarining zonasi—6 ga;
- 3) bolalar zonasi—5 ga;
- 4) madaniy-ma'rifiy muassasalar zonasi—1 ga (ko'rgazma zona);
- 5) sport zonasi—2,5 ga;
- 6) tinch dam olish va sayr qilish zonasi—22,5 ga;
- 7) xo'jalik zonasi—2,5 ga.

Har qaysi zonaga mansub park imoratlari va inshootlarning ro'yxati keltiriladi.

Har bir zona parkning alohida ajratilgan hududlari hisoblanmasdan ular bir-birlariga xiyobonlar va o'simliklar orqali shunday bog'langanki, natijada parkning yaxlit manzaraviy kompozitsiyasi shakllantirilgan. Parkka kelganlarni zonalar bo'yicha taqsimlash maqsadida zonalararo asosiy maydon tashkil

sharoiti tuproq holati, mavjud o'simliklar, mavjud qurilishlar tavsifi, yer osti va yer usti kommunikatsiyalarining yo'llari);

3) me'moriy-rejaviy yechim bayoni va uni asoslash;

Misol tarzida Buxoro shahridagi Abu Ali ibn Sino nomli parkning me'moriy-rejaviy yechimi bayonining qisqartirilgan variantini keltiramiz.

Madaniyat va istirohat bog'i-memorial tarzida loyihalangan. Parkda Abu Ali Ibn Sino memorial zonasi, unda olimning haykali va uning ilmiy faoliyatiga bag'ishlangan muzey binosi joylashtirilgan.

Parkning me'moriy-rejaviy yechimi uning atrofidagi mikrorayonlar arxitekturaviy yechimlari bilan bog'langan va yaxlit me'moriy landshaft ansambli tarzida yaratilgan. Park me'moriy kompozitsiyasi uning asosiy kompozitsiyaviy markazi va rejaviy o'qlari bilan uzviy bog'langan holda yechilgan. Parkning bosh kirish darvozasi Navoiy bulvarining o'qi bilan bog'langan bo'lib, u park oldi maydoniga ega.

Park hududi quyidagi funksional zonalarga bo'lingan:

- 1) memorial zona-3 ga (markaziy xiyobon);
- 2) ommabop tomosha tadbirlarining zonasi-6 ga;
- 3) bolalar zonasi-5 ga;
- 4) madaniy-ma'rifiy muassasalar zonasi-1 ga (ko'rgazma zona);
- 5) sport zonasi-2,5 ga;
- 6) tinch dam olish va sayr qilish zonasi-22,5 ga;
- 7) xo'jalik zonasi-2,5 ga.

Har qaysi zonaga mansub park imoratlari va inshootlarning ro'yxati keltiriladi.

Har bir zona parkning alohida ajratilgan hududlari hisoblanmasdan ular bir-birlariga xiyobonlar va o'simliklar orqali shunday bog'langanki, natijada parkning yaxlit manzaraviy kompozitsiyasi shakllantirilgan. Parkka kelganlarni zonalar bo'yicha taqsimlash maqsadida zonalararo asosiy maydon tashkil

etilgan. U barcha zonalarni bir-biriga, ularni esa bosh darvoza bilan bog'lovchi vazifasini bajaradi va ayni paytda park umumiy kompozitsiyasining markazini tashkil qiladi.

Shundan so'ng har bir funksional zonaning me'moriy-rejaviy yechim bayonnomasi keltiriladi (biz bu yerda faqat bolalar zonasining bayonini keltiramiz).

Bolalar dam olish zonasini tashkil qilishga alohida talablar qo'yilgan. Zona bir nechta fazoviy-rejaviy qismlarga bo'lingan (ertaklar shaharchasi va attraksionlar, pleskatelniy basseyn, fizkultura sektori, harakat qoidalarini o'rganishga mo'ljallangan maydon, bayram paytidagi lineykalar maydoni, shaxmat pavilonlari va ochiq esrada). Ular bir-biriga anfilad rejaviy uslubida bog'langan va o'zaro fazoviy qo'shilib ketgan.

Bolalar zonasida qulay sharoit yaratishga katta ahamiyat berilgan: zonaga alohida qurish joyi belgilangan, hudud tegishli yo'laklar va maydonchalar, beton plitkalar va maysazorlar bilan qoplangan.

Texnik loyihaning tushuntirish xatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- loyihalanayotgan tadbirlar va ishlar hajmi (imoratlar, maydonlar, kichik me'moriy shakllarni joylashtirish bo'yicha takliflar, o'simliklarni ekish kompozitsiyasi va assortimenti, maysazorlar va gulzorlarning joylari va o'rni);

- agrotexnik tadbirlar (tuproqni zarur miqdordagi o'g'itlar bilan ta'minlash va madaniy tuproqlarni tayyorlash, ekish muddati va texnikasi, daraxt va butalarni parvarishlash, maysalar va gulzorlarni ekish uslublari);

- suv ta'minoti va sug'orish (suvga bo'lgan ehtiyoj va sug'orish texnikasining bayoni);

- mavjud va loyihalanayotgan hudud balansining hisobi (yo'llar, maydonlar, imoratlar, suv havzalari, daraxtlar, butalar, maysalar, gulzorlar egallagan maydonlar hisobi).

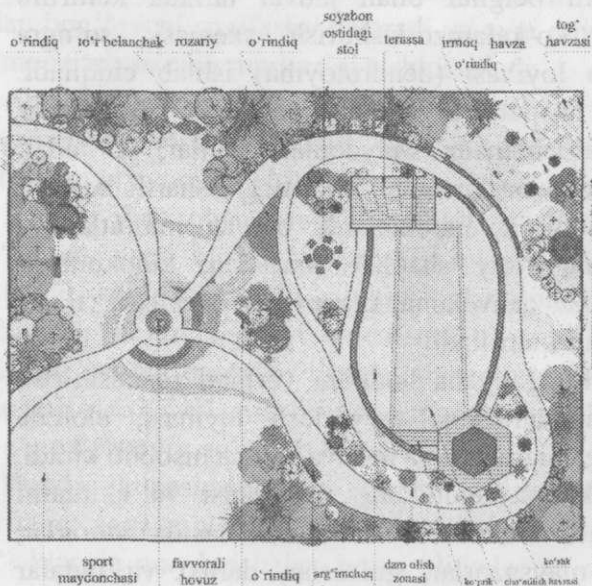
Daraxtlarga shartli belgilar yoki har bir daraxt uchun unga mos keladigan shartli belgilar tanlanadi. O'simliklar assortimenti

va soni o'sha shartli belgilar bilan jadval tarzida keltirilib ko'rsatiladi. Avval ko'kalamzorlashtirish sxemasi, so'ngra ko'kalamzorlashtirish loyihasi (dendroloyiha) ishlab chiqiladi. Obodonlashtirish va irrigatsiya sxemalari ham ko'kalamzorlar sxemasi masshtabida ishlanadi. Maydonlar, yo'llar, yo'laklar, xiyobonlarning to'shamalari, irrigatsiya tarmog'i shartli belgilar yordamida ko'rsatiladi. Bayonnomalarda barcha imoratlar va inshootlar, kichik me'moriy shakllar (masalan, kinokontsert zali, basseyn, haykallar, qahvaxona, kompyuter o'yinlari zali va boshqalar)ning nomlari keltiriladi.

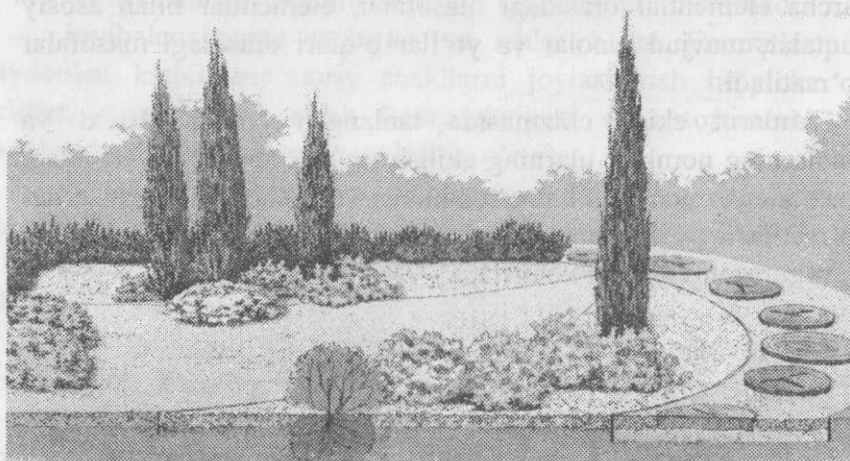
Texnik loyiha tarkibiga yana hududni vertikal rejalashtirish loyihasi, hududni muhandisona tayyorlash loyihasi, alohida uchastka detallarining chizmalari va moliya-smeta hisoboti kiradi.

Ishchi loyiha tarkibiga hududning razbivkasi va ekinlarni ekish chizmalari kiradi. Hudud razbivkasi chizmasida imoratlar, maydonlar, yo'llar, maysazorlar, gulzorlar, daraxt va butalar egallagan joylarning o'lchamlari ko'rsatiladi. Ulardan tashqari barcha elementlar orasidagi masofalar, elementlar bilan asosiy nuqtalar, mavjud binolar va yo'llar o'qlari orasidagi masofalar ko'rsatiladi.

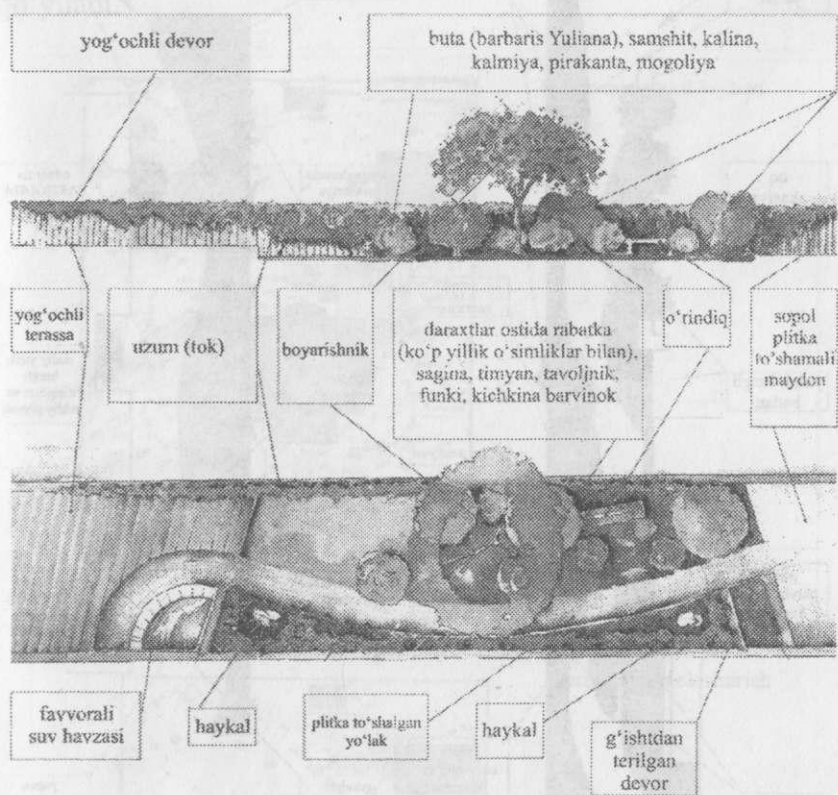
Ekinlarni ekish chizmasida tanlangan barcha daraxt va butalarning nomlari, ularning ekilish joylari, soni, ekin orasidagi masofalar hamda klumbalar, rabatkalar va boshqa gulzorlar turlari ko'rsatiladi. Bayonnomada barcha o'simliklarning ro'yxati, ularning soni va yoshi keltiriladi.

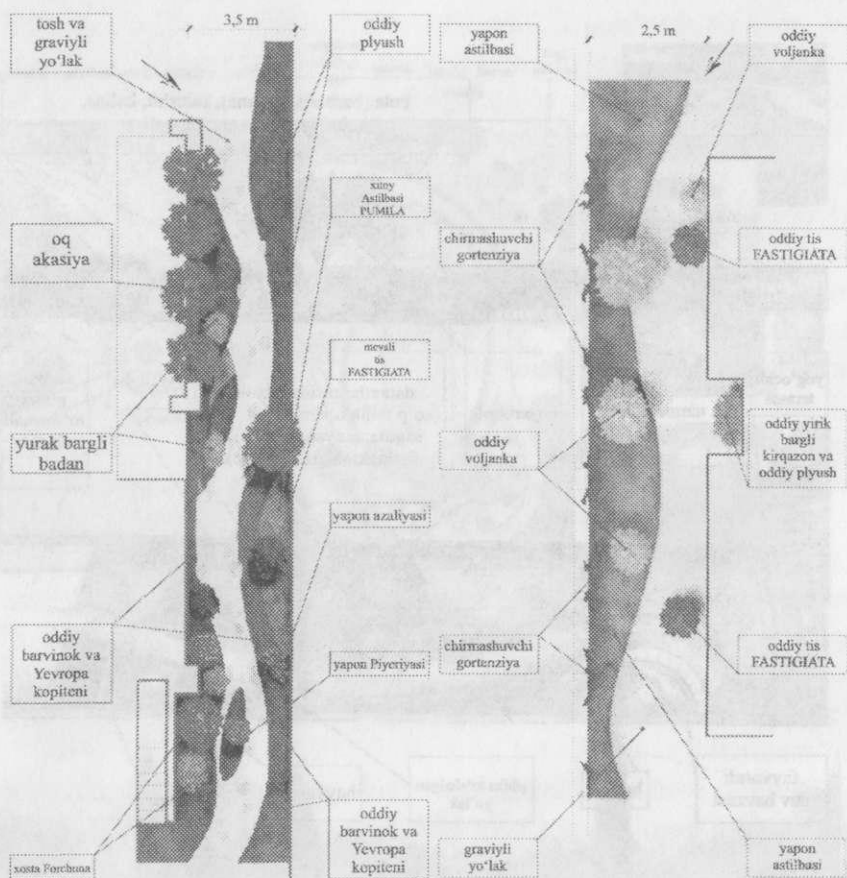
1.9-rasm. Obyektning ishchi loyihasi

1.10-rasm. Loyihalashtirilayotgan hududning umumiy ko'rinishidan parcha.

1.11-rasm. Loyihalanayotgan hudud bosh rejasining fragmenti va fasadlari.

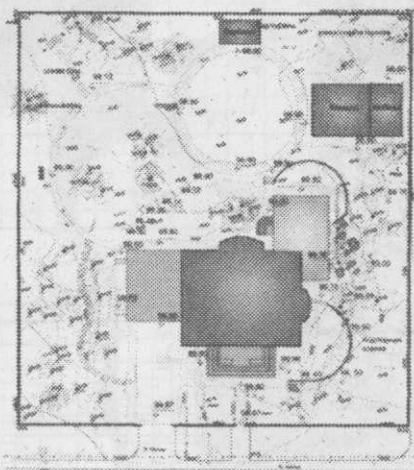

1.12-rasm. Dendroloyiha ishchi chizmalari.

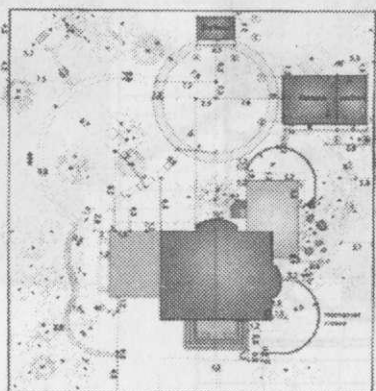
Ko'p hollarda razbivka va ekish chizmalari bir chizmada qo'shilgan bo'ladi (masshtabi 1:500). Gulzorlar uchun alohida chizma qilish tavsiya etiladi (masshtabi 1:20–1:10) (1.9–1.23–rasmlarga qarang).

Ekish joylarida qora nuqtalar ko'rsatilib, uning ustiga ekiladigan o'simlikning o'simliklar assortimenti ro'yxatida keltirilgan nomer soni qo'yiladi. Guruhlarning o'rni esa maxraj bilan belgilanib

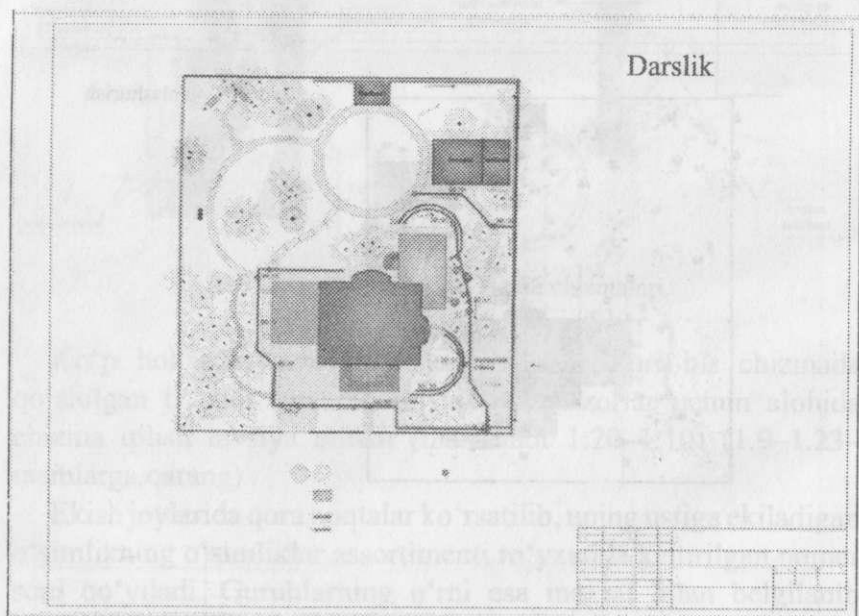
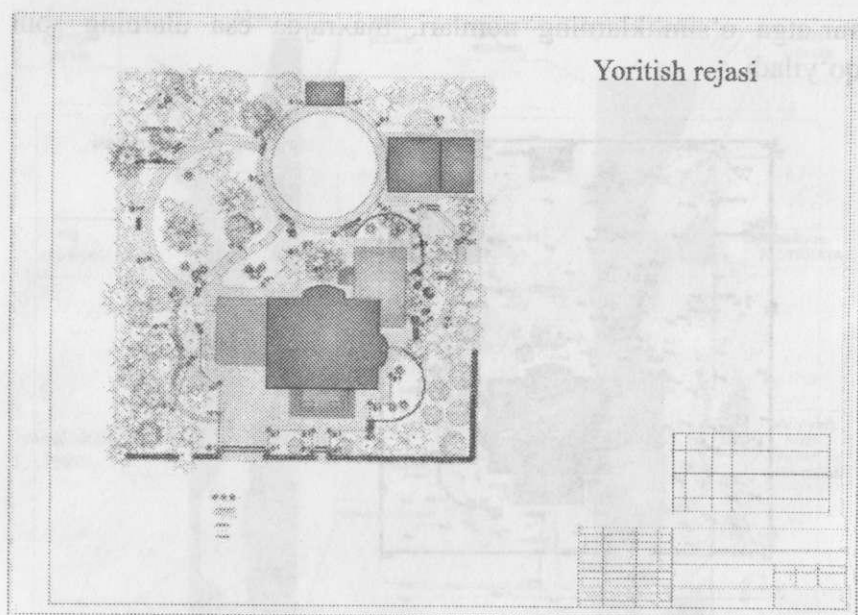
sur'atga o'simliklarning nomlari, maxrajda esa ularning soni qo'yiladi.

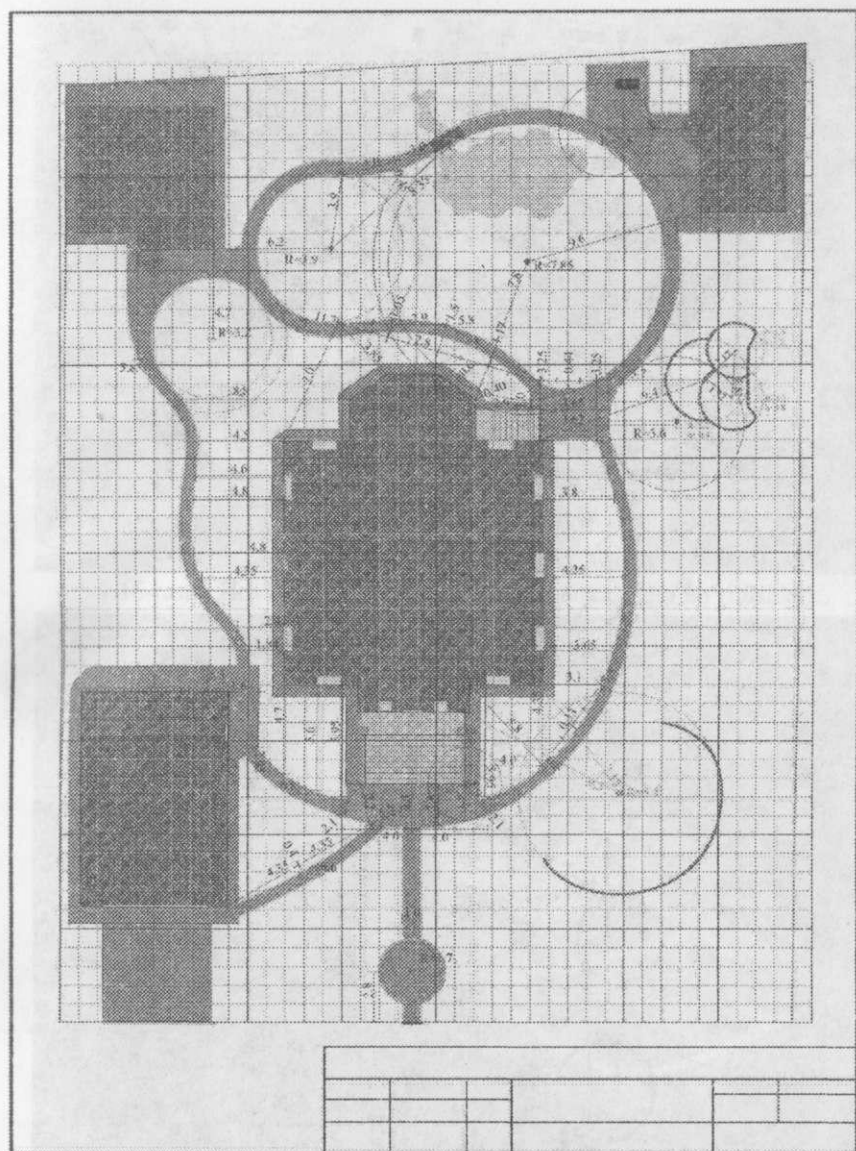
Maydonni vertikal loyihasi

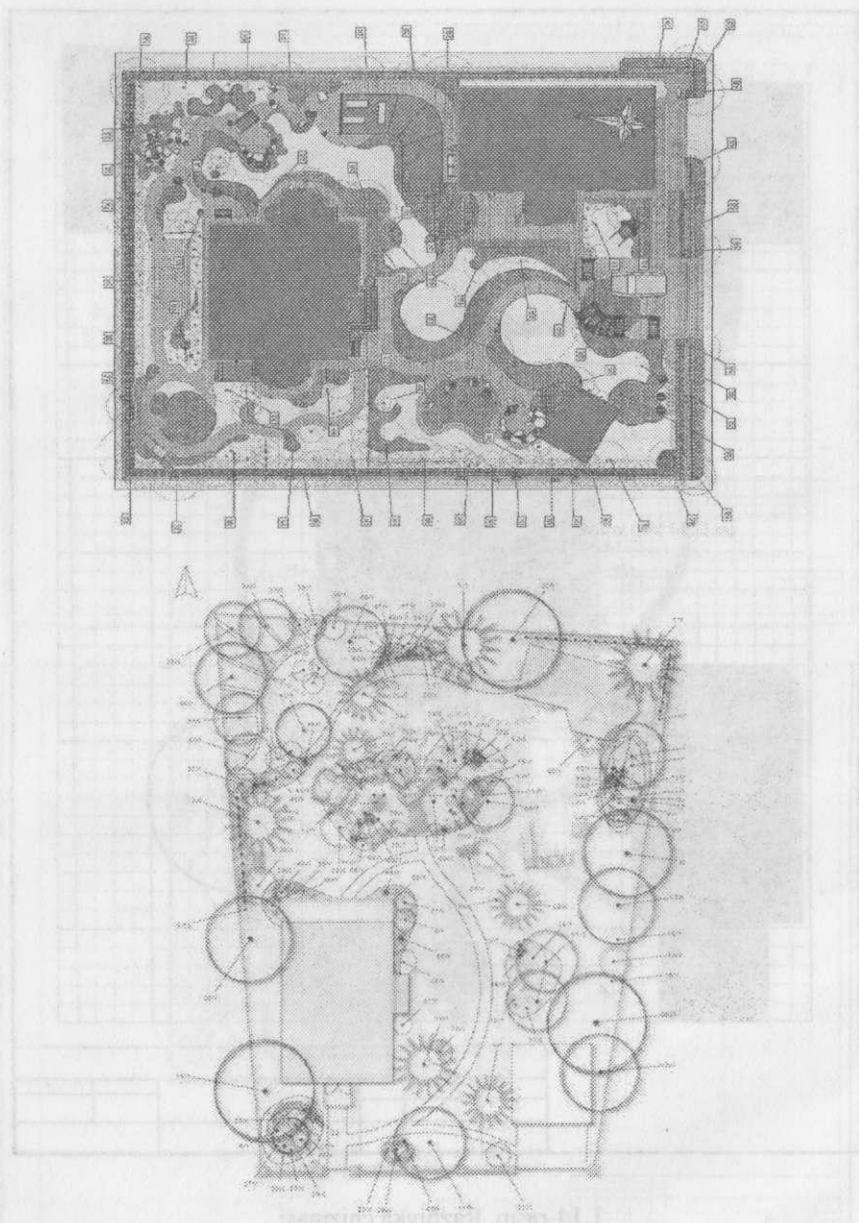
Qurilishni planlashtirish

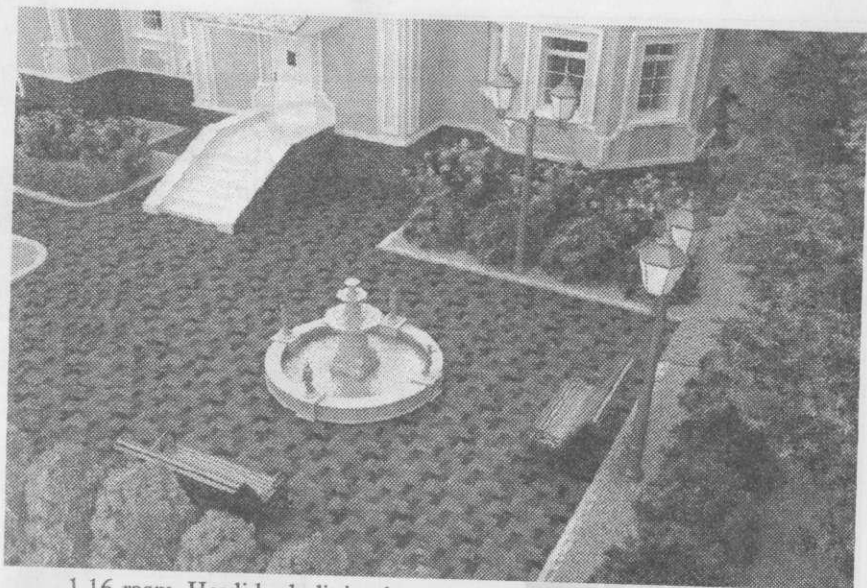
1.13-rasm.

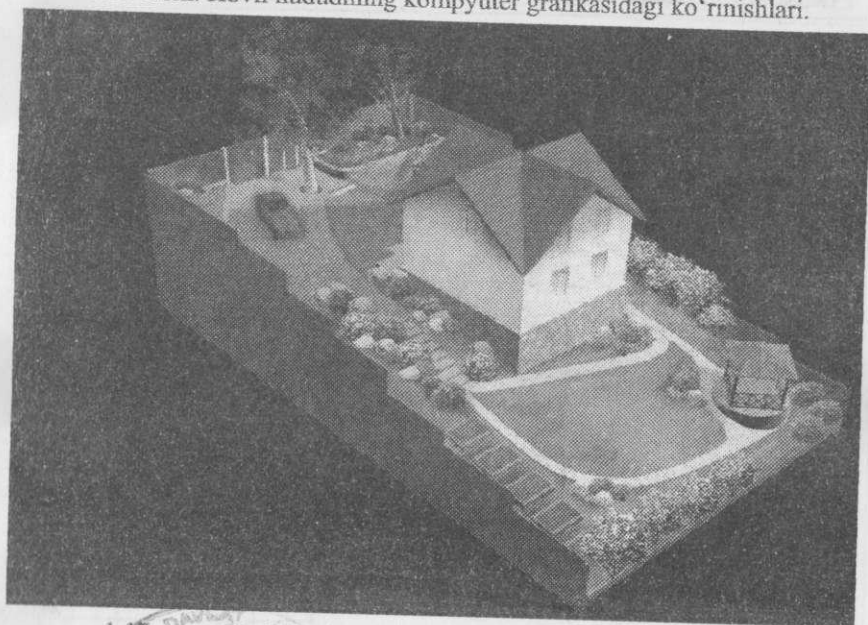
1.14-rasm. Razbivka chizmasi.

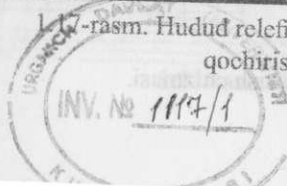
1.15-rasm. O'simliklarni hududga joylashtirish chizmasi.

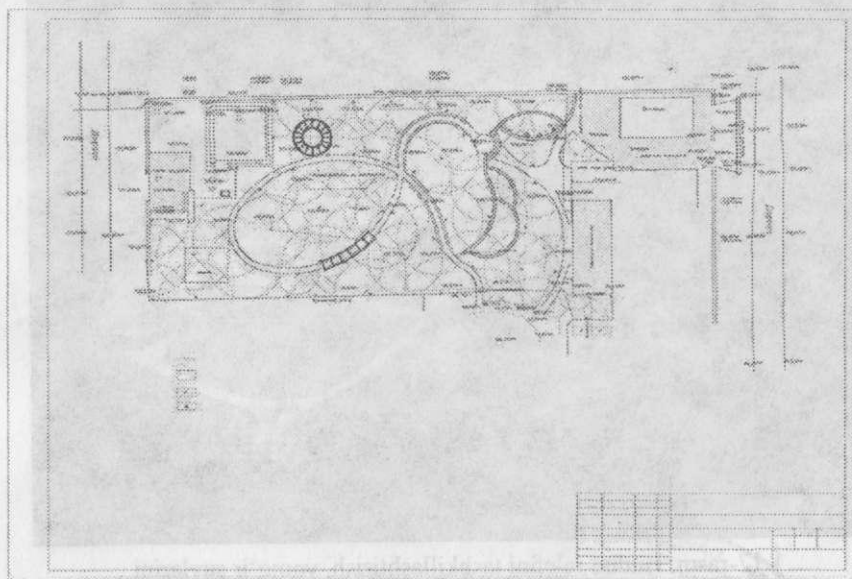
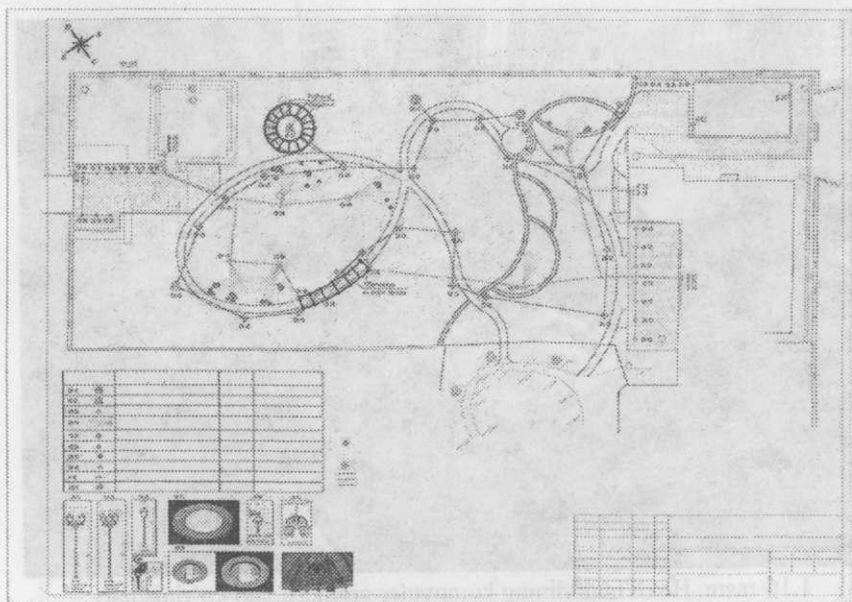

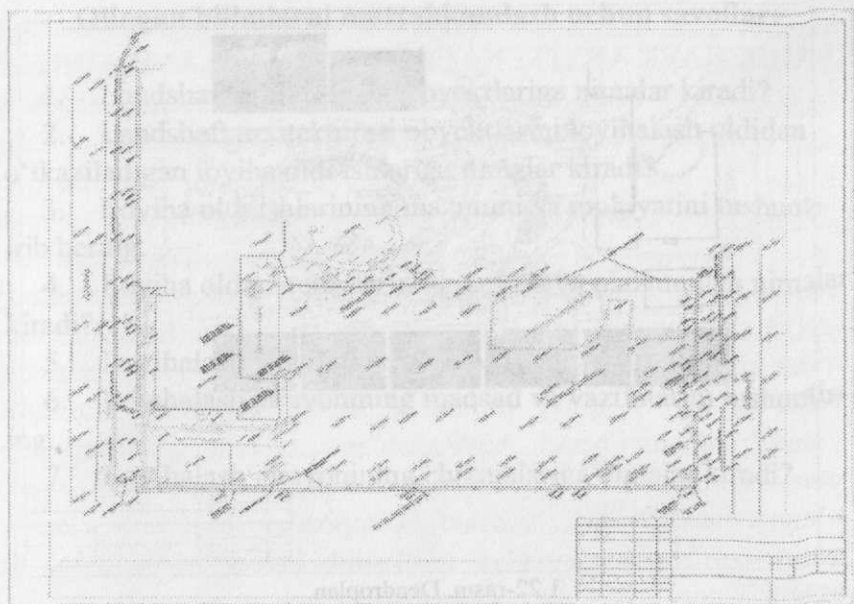
1.16-rasm. Hovli hududining kompyuter grafikasidagi ko'rinishlari.

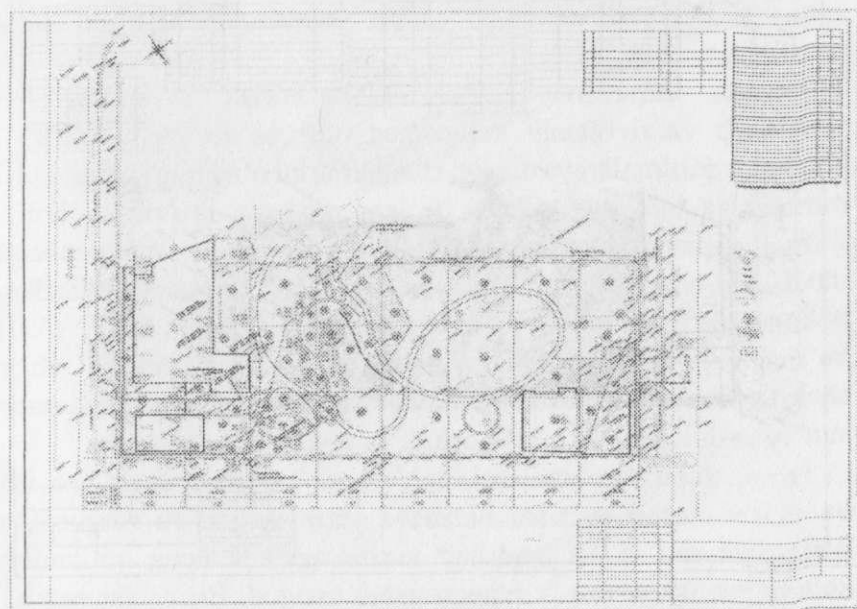
1.17-rasm. Hudud relifini tashkillashtirish, yomg'ir suvlarini qochirish va drenaj chizmasi.

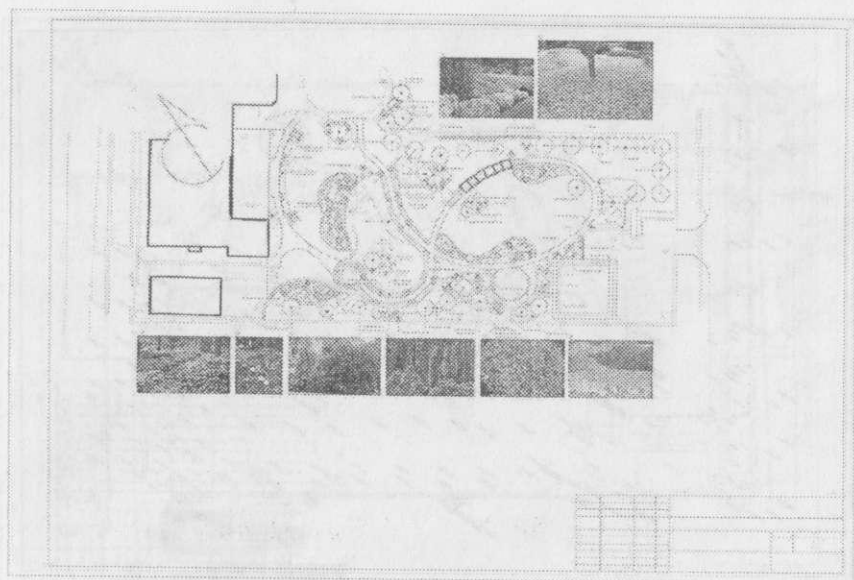

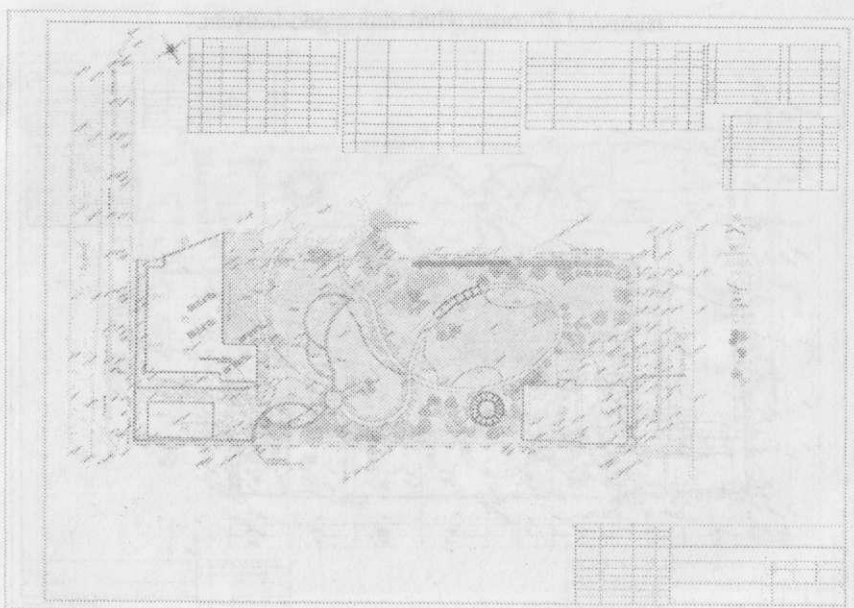
1.20-rasm. Hududning geodeziyasi.

1.21-rasm. Er ishlarining kartogrammasi.

1.22-rasm. Dendroplan.

1.23-rasm. Bosh reja.

Olingan bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Landshaft arxitekturasini obyektlariga nimalar kiradi?
2. Landshaft arxitekturasini obyektlarini loyihalash oldidan o'tkaziladigan loyiha oldi ishlariga nimalar kiradi?
3. Loyiha oldi ishlarining mazmuni va mohiyatini tushuntirib bering.
4. Loyiha old materiallarining tarkibi va mazmuniga nimalar kiradi?
5. Loyihalash jarayoni deb nimaga aytiladi?
6. Loyihalash jarayonining maqsad va vazifalarini tushuntirib bering.
7. Loyihalash jarayonining chizmalariga nimalar kiradi?

II-BOB

LANDSHAFT ARXITEKTURASIDA QO‘LLANILADIGAN REJAVIY USHLUBLAR, DARAXT VA BUTALARDAN TUZILGAN YASHIL KOMPOZITSIYALAR

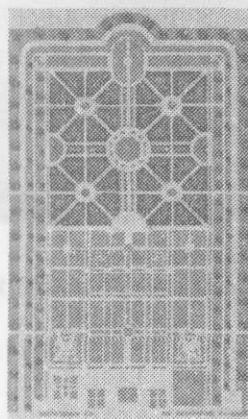
2.1. Me‘moriy–rejaviy uslublar

Har qanday aholi punktlarining arxitekturasida va manzaraviy landshaft tuzilishini yashil ko‘kalamzorlarsiz va gullarsiz tasavvur qilish qiyin. Ular nafaqat aholi punktlarining landshaftini yaxshilaydi, balki orasta va qulay me‘moriy muhit, sog‘lom mikroiklim yaratish imkonini beradi. Azal–azaldan inson bilan tabiat orasidagi munosabatlarda, xususan aholi punktlarini ko‘kalamzorlashtirishda o‘ziga xos uslublar, landshaft kompozitsiyalari, an‘analari va qurilmalar shakllanib va qo‘llanilib kelingan. Bu uslub va an‘analarning asosiylari, ishonchlilari va amalda sinalganlari ko‘kalamzorlashtirishning qoida va qonunlariga aylanib, bu sohadagi landshaft arxitekturasida fani va amaliyotining tarkibiy asoslarini tashkil qilgan.

Demak, zamonaviy ko‘kalamzorlashtirish uzoq tarixdan shakllanib va rivojlanib kelayotgan turli an‘ana va uslublarni, landshaft qurilmalari va dizayn elementlarini o‘z ichiga oladi. Turli mintaqalar va xalqlarda turlicha bo‘lgan madaniy–ma‘rifiy, iqlimiy, ijtimoiy–iqtisodiy shart–sharoitlarda bu uslublar o‘sha mintaqalarga moslashib, takomillashib, o‘zgarib, yangilanib kelmoqda. Masalan, nafaqat odatiy gorizontalar ko‘kalamzorlashtirish, balki tik (vertikal) ko‘kalamzorlashtirish uslubi, daraxt va butalarni nafaqat tabiiy shakllarda o‘stirish, balki qirtichlab va kuzab ularga turli–tuman sun‘iy yashil shakllar berish uslubi va hokazo.

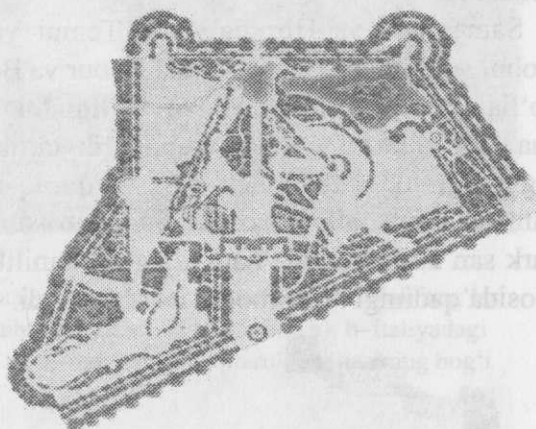
Biroq, daraxt va butalarni, gulzorlarni landshaft shakllantirish va ekishda uzoq tarixdan bizgacha yetib kelgan va zamonaviy bog‘–park san‘ati va landshaft arxitekturasida keng qo‘llanilib kelayotgan ikkita asosiy rejaviy uslub mavjud. Birinchisi–tartibli

muntazam (regulyar) uslub (2.1-rasm). Bu uslubni adabiyotlarda klassik, ya'ni mumtoz uslub, geometrik yoki frantsuz uslubi deb ham yozishadi. Ikkinchisi—bu erkin, ya'ni tabiat ko'rinishidagi uslub bo'lib, uni adabiyotlarda landshaft yoki ingliz uslubi deb ham atashadi (2.2-rasm). Aytilgan rejaviy uslublarning xillari ham bo'lishi mumkin. Bu obyektning tekis joyda yoki qiyalik releflarda joylashishiga bog'liq bo'ladi. Agar bog' yoki aprk qiyalik releflarda joylashgan bo'lsa, u pog'ogasimon muntazam yoki erkin tabiat ko'rinishidagi rejaviy uslublarga ega bo'lishi mumkin (2.3-rasm).

2.1-rasm. Rejasi tartibli
muntazam (regulyar) bog'.

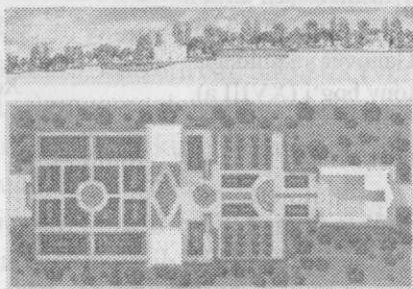
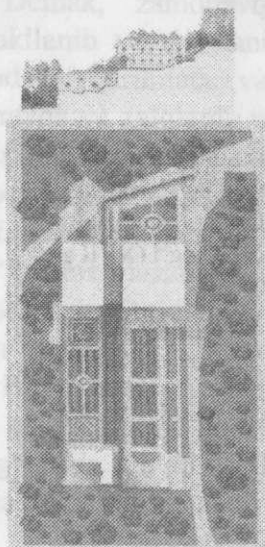
Ganover yaqinidagi
Stouven bog'i (XVIII a).

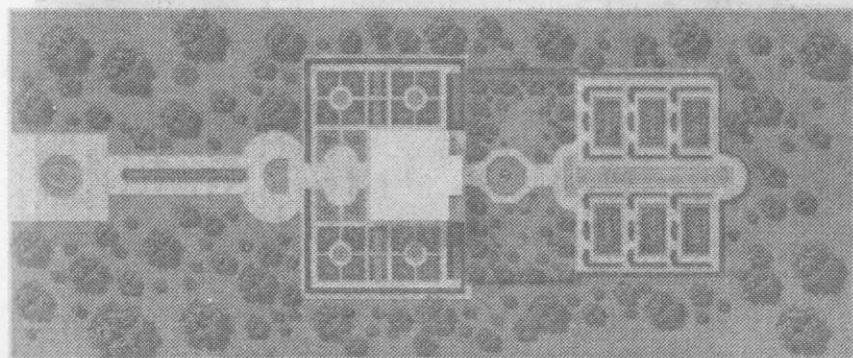

2.2-rasm. Rejasi erkin,
ya'ni tabiat ko'rinishidagi
bog'. London atrofidagi
Xorrenauzen bog'i (XVII a).

Landshaft shakllantirishdagi muntazam rejaviy uslub deganda bog'–parklar, xiyobonlar, yo'laklar, hududlarni ko'kalamzorlashtirishda bir–biriga parallel va ko'ndalang to'g'ri chiziqlar, ariqlar bo'ylab o'zaro simmetrik tarzda, tartibli reja asosida joylashtirilgan to'g'ri handasaviy shakllarga ega bo'lgan daraxt va butalar, gulzorlar, maydonlar, yo'llar va landshaft qurilmalarining yaxlit kompozitsiyasi tushuniladi. Bu uslubda qo'llanilayotgan daraxt va butalarga qirtishlab sun'iy yashil shakllar ham berilishi mumkin. Suv havzalari, favvoralar va boshqa mo'jaz me'moriy bog'–park qurilmalari ham tartibli reja va shakllarda ishlanadi.

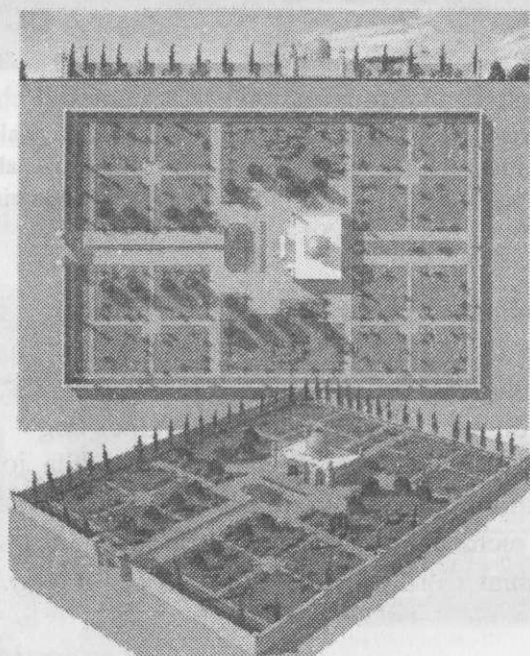
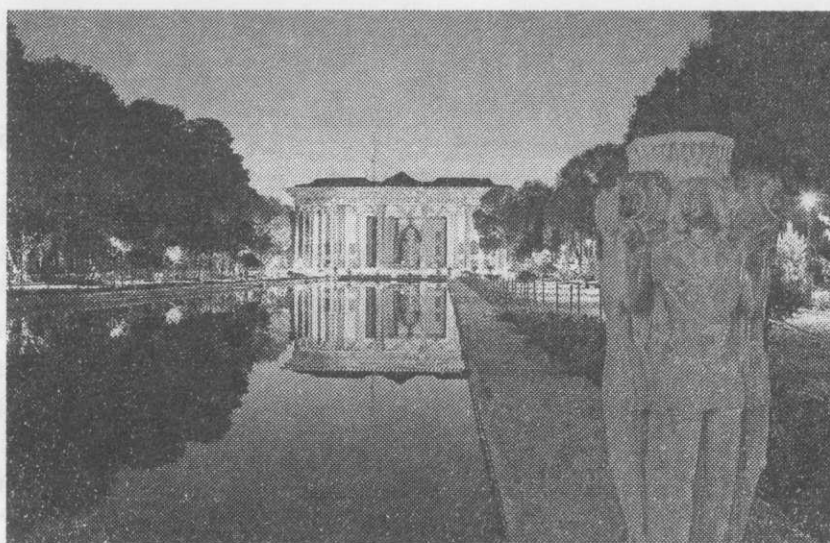
Samarqand va Hirotda Amir Temur va Temuriylar davrida, Qobul va Shimoliy Hindistonda Bobur va Boburiylar davrida keng qo'llanilib takomillashtirilgan **“Chor-bog’”** uslubi ham aynan ana shu muntazam rejali geometrik tartibdagi uslublardir. Uning geografik shakllanishi issiq va quruq iqlimli, suv va namlik kamchil mintaqalarga xosdir. Bu uslub Islom mamlakatlari bog'–park san'atida hozirda ham keng qo'llanilib kelinmoqdaki, uning asosida qadimgi **“Chorbog’”** uslubi yotadi.

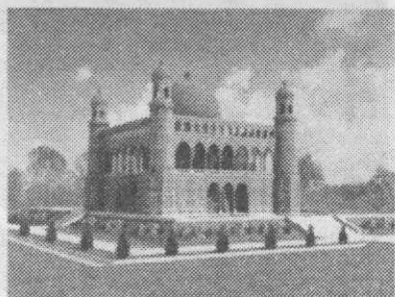
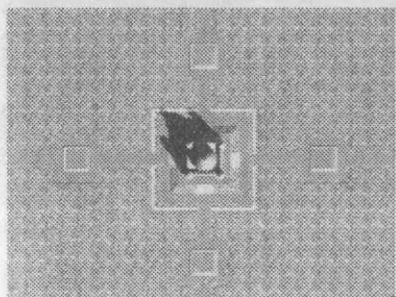
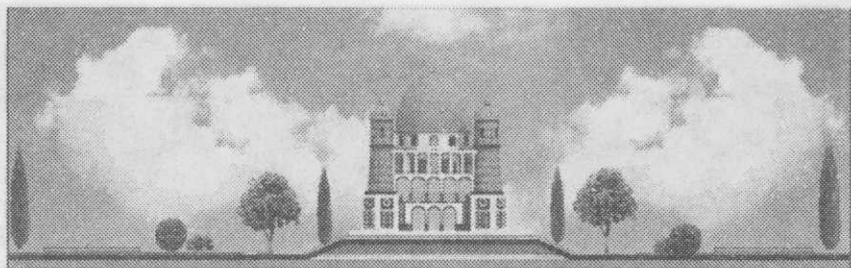

2.3-rasm. Notekis relefda joylashgan pog'onasimon muntazam rejali bog'lar:
a–Florentsiyadagi Felzoli shahrining Medichi bog'i (XV a); b–Italiyadagi
Lante villasining bog'i (XVI a); v–Italiyadagi Kaprarolda villasining bog'i
(XVI a).

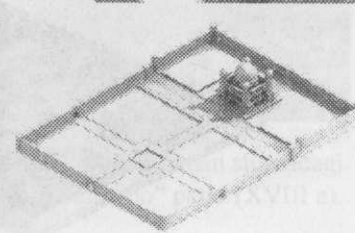
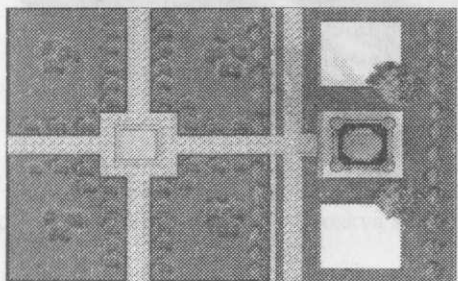
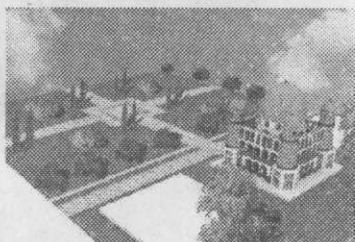
Bunday uslubdagi landshaft shakllantirishning uch turi mavjud: birinchisi–tekislikda joylashgan muntazam rejali bog'–parklar, xiyobonlar, sayrgohlar bo'lsa (ular ikki xil ko'rinishda: 1) saroyning oldi maydonida joylashgan "Chor-bog'" 2) saroy atrofida joylashgan "Chor-bog'"), ikkinchisi relefda joylashgan pog'onasimon muntazam rejali bog'–parklar va xiyobonlardir (2.4–2.6 rasm); uchinchisi esa–aralash, bir qismi tekis, qolgan qismlari erkin tabiat ko'rinishidagi bog'lardir (2.7-rasm).

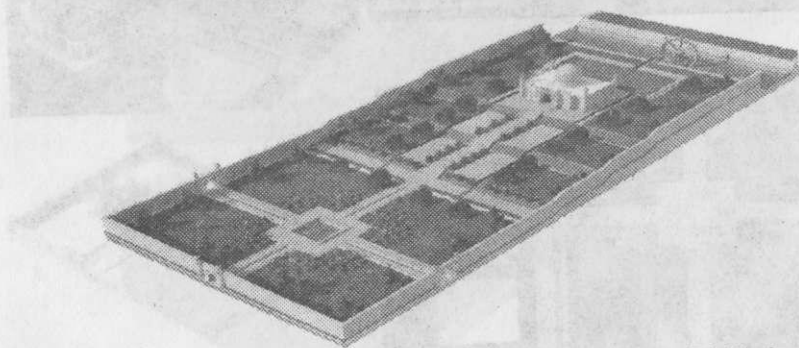
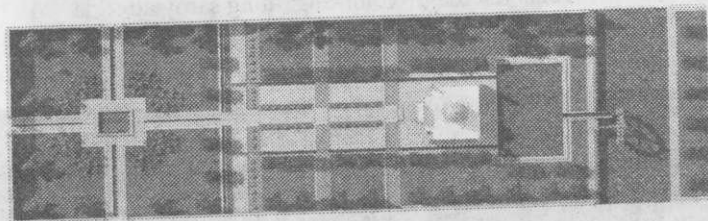
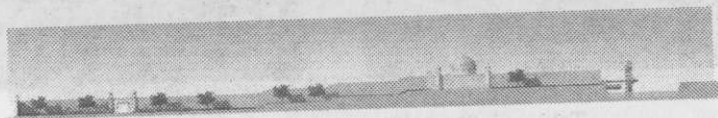
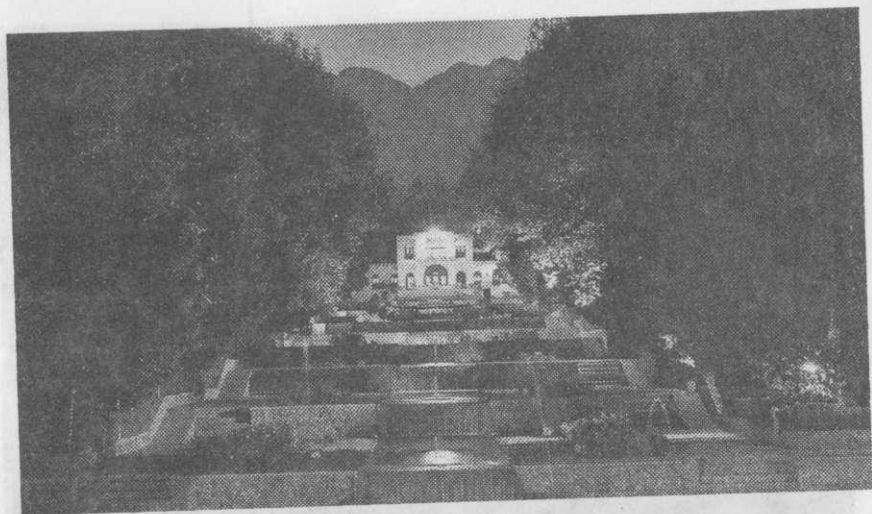
2.4-rasm. Tekis relefda joylashgan “Chor-bog” uslubidagi bog’ning ko’rinishi.

Tekis relefdagi "Chor-bog"ning saroy atrofida joylashgan ko'rinishi.

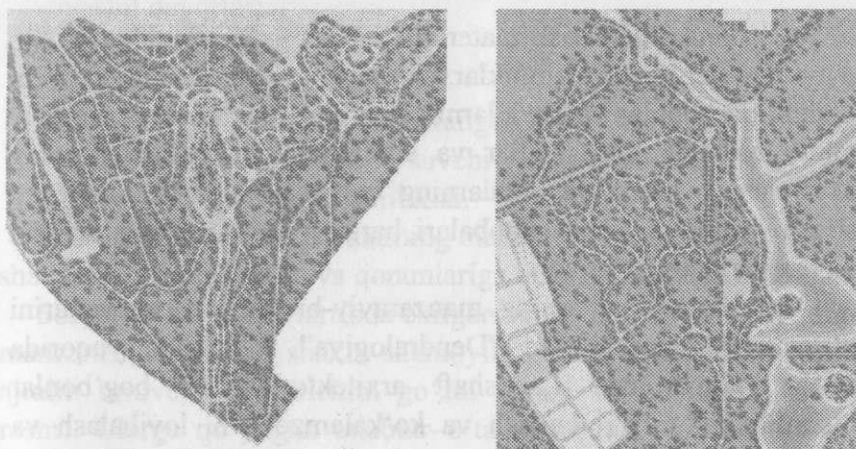
Tekis relefdagi "Chor-bog"ning saroyning oldi maydonida joylashgan ko'rinishi.

2.5-rasm. Qiyalik relefida joylashgan "Chor-bog'" uslubidagi
pog'onasimon bog'ning ko'rinishi.

Erkin tabiat ko'rinishidagi landshaft shakllantirish va ko'kalamzorlashtirish uslubi esa tartibli muntazam uslubning teskarisi, ya'ni unda daraxt va butalar, gulzorlar, maydonlar, yo'laklar va boshqa landshaft elementlari yovvoyi tabiatda qanday shakllangan va joylashgan bo'lsa o'shanday rejalashtirilishi va joylashishi ko'zda tutiladi. Bu uslubda hamma narsa tabiiy, o'simliklarning shakllari va joylashishi, tog'u-toshlar ham, suv havzalari, me'moriy shakllar ham erkin, faqat ular inson zakovati va qo'li bilan yaratilgan. Bu uslubda ochiq, yarim ochiq va yopiq yashil maydonlar, erkin rejali maysazor va gulzorlar, tim soya o'rmonzorlar, suv havzalari, irmoqlar, qovariq ko'priklar, toshloq bog'larni qo'llash odatiydir.

Bu uslubda ko'plab Angliya bog'lari, Xitoy va Yaponiya, Uzoq Sharq, Amerika va Evropa mamlakatlarining o'rta asr va zamonaviy bog'-parklari, qo'riqxonalar va sayrgohlari shakllantirilgan (2.7-rasm).

2.7-rasm. Erkin tabiat ko'rinishidagi bog'lar: a–Ukrainaning Uman shahridagi “Sofievka” parki (XVIII a); b–Moskva atrofidagi “Tsaritsino” parki (XVIII a).

Bu uslubda uncha katta bo'lmagan hududlarda ham erkin tabiatning turli ko'rinishlari va peyzajlarini yaratish mumkin.

Aylanma yo'l, qirlar orqasidan yangicha yashil tabiat ko'rinishlari, perspektivasi, maydonlar va aktsentlar: alohida ekilgan xushqomat go'zal daraxt, daraxtlar va butalar guruhidan tuzilgan landshaft kompozitsiyalari, hovuzlar, favvora va haykallarni ko'rish mumkin. Daraxt va butalarni kuzab ularga sun'iy yashil shakllar berish bu uslubga odatiy emas, aksincha ular erkin va tabiiy ekilishi va o'sishi zarur.

Zamonaviy landshaft arxitekturasida yuqorida ta'rif berilgan ikki xil rejaviy uslublarning aralashmasini ham uchratish mumkin: ommaviy tashriflar va tadbirlar o'tkaziladigan hududlarda muntazam uslub, tinch dam olish va sayr qilish hududlarida erkin rejali landshaft uslubi qo'llanilmoqda. O'zbekiston tumanlarida aksari bog'-parklar ana shunday aralash uslubda shakllantirilgan.

2.2. Daraxt va butalardan shakllantiriladigan yashil kompozitsiyalar

Ko'kalamzorlashtirish materiallariga daraxt va butalar, gullar, maysalar, yer yopar o'simliklar, chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar-lianlar kiradi. Ularning har biri o'ziga xos manzaraviy tabiiy biologik xususiyatlar va sifatlarga ega. Bu sifatlarning asosiylariga daraxt va butalarning bo'yi, balandligi, tanasining shakli-shamoyili, shox-shabballari, barglari va gullarining tuzilishi va ranglari kabilar kiradi.

O'simliklar va ularning manzaraviy-biologik xususiyatlarini o'rganuvchi maxsus fan "Dendrologiya" to'g'risida yuqorida aytib o'tilgan edi. Landshaft arxitektorlari va bog'bonlar o'simliklarni to'g'ri tanlash va ko'kalamzorlarni loyihalash va ularni shakllantirish uchun dendrologiyani yaxshi bilishi va o'z bilimlarini amalda qo'llay olishlari kerak.

Arxitektorlar landshaft obyektlari va ko'kalamzorlarni loyihalashda bu obyektlarning vazifasi va muayyan tabiiy-iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, ko'kamlarni shakllantirish uchun

qanday daraxt va butalarni va ulardan qanchasini tanlash, ularni loyihalalayotgan obyektning qayeriga va qanday usulda ekish, ya'ni ularni ekishda qanday rejaviy landshaft uslubi va kompozitsiyasini tanlash zarurligini bilishi va loyihalashi zarur.

Ta'kidlash zarurki, landshaft arxitektorlari ko'kalamlarni shakllantirishda nafaqat alohida daraxt va butalardan, balki ularning turli xil turkumlaridan ham foydalanadilar. Daraxt va butalarni o'zaro turkumlash, ulardan turli-tuman manzaraviy kompozitsiyalar yaratishning o'ziga xos qonun-qoidalari mavjud bo'lib, ular ilmu-fanda manzaraviy yashil kompozitsiyalar deb ataladi.

O'simliklardan tuzilgan bunday kompozitsiyalar turlariga quyidagilar kiradi:

- soliterlar;
- daraxtlar, butalar va ularni turkumlashdan tuzilgan manzaraviy guruhlar;
- yashil devorlar;
- tirik yashil to'siqlar;
- yashil bordyurlar;
- daraxt va butalarni kuzab ishlangan sun'iy yashil shakllar;
- chirmashib va tirmashib o'suvchi yashil shakllar,
- gidroponik "karlik" o'simliklar.

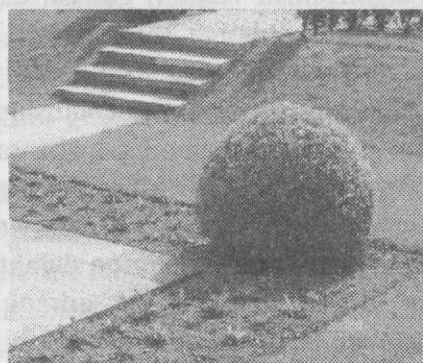
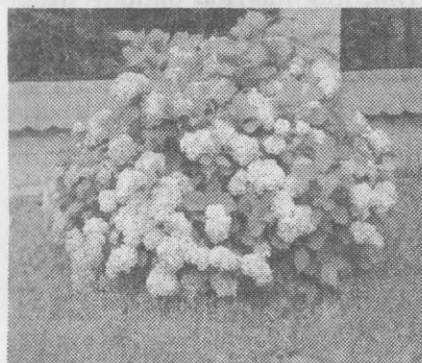
Endi ushbu kompozitsiyalarning mazmun va mohiyatiga, ularni shakllantirishning qoida va qonunlariga qisqacha to'xtab o'tamiz.

Soliterlar—bu yakka tartibda ekilgan va alohida noyob, o'zining manzarasi, tanasining shaklu-shamoyili, gullari, o'lchamlari bilan ajralib turuvchi, xushbichim go'zal daraxt va butalardir (2.8—rasm). Ularga qo'yilgan talablar—o'ta manzarali va xushbichim bo'lishi, atrof-muhitdan qaralganda yaxshi ko'rinib turishi. Soliter kompozitsiyalarini qo'llash daraxt va butalarning go'zalligini alohida namoyish etish, landshaft kompozitsiyalariga favqulotda urg'u berish, ularni o'zga turlardan ajratish, muhitga tantanavorlik kiritish kabi ehtiyojlardan kelib chiqqan. O'zbekistonda qadimdan

choyxonalar va boshqa dam olish maskanlari hududida ana shunday alohida yakkaxon daraxtlar ekilib, ularga piramidasimon tol, ulkan chinor, sharsimon qayrag'ochlar, majnuntollar kirgan. Hozirgi vaqtda soliter kompozitsiyalari uchun kumush archa, Qrim qarag'ayi, lenkoran akatsiyasi, lola daraxti, magnoliya, ustunsimon tuya daraxti, majnuntut, sharsimon akatsiya, kashtan, chatiy va piramidasimon dub qo'llanilmoqda.

Daraxtlardan tuzilgan guruhlar kompozitsiyasi. Boshqa kompozitsiyalardan alohida ekiladigan, tarkibi 2–3 tadan to o'nlab daraxtlargacha bir xil daraxtlar turkumidan iborat bo'lgan (toza guruhlar) yoki tarkibi har xil daraxtlardan tuzilgan (aralash guruhlar), maydoni bir necha o'n kvadrat metr dan to 0,25 gektargacha bo'lgan daraxtlar turkumidan iborat yashil kompozitsiya. (2.9-rasm)

Daraxtlardan tuzilgan toza yoki aralash guruhlar kompozitsiyasi parklarda, skverlar, bog'lar, mahalla ichi ko'kalamlarida, bulvarlarda, davolash va dam olish muassasalari, madaniy va ma'muriy binolar hududlarida yetakchi o'rinni egallaydi. Daraxtlarning guruhdagi tig'isligi ularning biologik xususiyatlariga yorug'likni yoqtirishi, soyaga chidamliligi, o'lchamlari, tuproq va namlikka munosabatiga bog'liq bo'lib, guruhdagi daraxtlar oralig'i 3 metr dan 12 metrgacha, daraxtlarning tur va navlari esa me'moriy–badiiy va manzaraviy talablar asosida shakllantiriladi. (2.10-rasm)

2.8-rasm. Soliter, ya'ni yakkaxon kompozitsiyaga amaliyotdan misollar.

Guruhlarni shakllantirishda jozibali ko'rinishi va shakllarga ega bo'lgan, tarkibida bargi tushuvchi va xvoy tipidagi daraxtlar va ko'rkam gullovchi butalar mavjud bo'lgan manzarali aralash guruhlar kompozitsiyasidan keng foydalanish zarur. Murakkab tarkibli bunday guruhlar, odatda, ko'p yarusli bo'lib, ularda qo'llanilgan daraxtlar o'zining shakli-shamoyili, tusi va balandligi bilan boshqa kompozitsiyalardan ajralib turadi. Bu sifat bunday guruhlarning jozibadorligi va manzaraviyligini oshiradi. O'zbekiston "Botanika bog'i" (Toshkent shahri)da olib borilayotgan ishlar, xususan, ekzotik o'simliklarni O'zbekiston

sharoiti va iqlimiga moslashtirish, introduktsiyalash ishlarining yutuqlari landshaft arxitektorlari ixtiyoriga bu sohadagi ijodiyot uchun katta imkoniyatlar beradi. Ana shu imkoniyatdan unumli foydalanishimiz uchun biz arxitektorlar dendrologiya fanini, landshaft guruhleri va kompozitsiyalarini, ularni yaratishda qo'llaniladigan me'moriy-badiiy va landshaft vositalardan unumli foydalana bilishimiz kerak.

Manzarali landshaft guruhlarini yaratishda daraxtlarning o'lchamlari, shoxlarining tig'isligi, bargi va fazoviy tuzilishi, ularning davriy rivojlanishidagi xususiyatlari: barglanish va bargsizlanish vaqtini, gullash davrini, kuz davrida qanday tusga kirishini e'tiborga olish zarur. Xullas, guruhdagi daraxtlarning o'zaro uyg'unligiga, kompozitsiyaning yaxlitligini ta'minlashga, rangsizlik, bir xillikdan qochishga, jozibadorlik va yaqqolikka erishish zarur. Guruhning manzaradorligini oshirish uchun baland daraxtlarni bo'yi kichikroq daraxtlar ketidan joylashtirish, barglari tig'is va tim yashil xvoy daraxtlarini esa och yashil bargli daraxtlar orqasidan, gullari kamroq daraxtlarni yorqin gullovchilar ortidan joylashtirishga harakat qilmoq kerak. Shox-shabballari tig'is va barglari yirik daraxtlarni bir-biridan uzoqroq, va aksincha, shoxlari siyrak, barglari kichiklarini o'zaro yaqin ekish zarur. Piramidasimon va konussimon daraxtlarni ularga shakli jihatidan kontrast bo'lgan sharsimon yoki zontik ko'rinishidagi daraxtlar yoniga ekish maqsadga muvofiqdir. Butalarni daraxt guruhleri atrofiga aylana yoki yarim aylana tarzida ko'rinadigan tomondan ekish zarur. Ular daraxtlar tanasini yopib, guruhni tig'is va yaxlit ko'rinishga, uning manzaradorligini oshirishga, rang va shakllar uyg'unligini ta'minlashga yordam beradi.

Bog'-parklar landshaft kompozitsiyalarida faqat butalardan tuzilgan alohida guruhlar ham qo'llaniladi. Ular ham daraxtlar guruhiga o'xshab tarkibi bo'yicha toza va aralash bo'lishi mumkin. Butalardan tuzilgan guruhlarni daraxt guruhleri orasidagi bo'sh joylarga, qurilgan bino burchlari, ko'chalar chetlari, bulvarlar, bog'-

parklardagi yo'llar chetiga joylashtirish mumkin. Yirik va mayda bargli butalarni och yashil, to'q yashil qoramtir, tig'is va siyrak shoxli butalar bilan yilning turli fasllarida turlicha gullovchi, kuz faslidagi barglariga yangi rang beruvchi butalar bilan guruhlashda xuddi daraxt guruhlarini tuzish va shakllantirishdagi qoida va uslublar, me'moriy-badiiy va landshaft vositalaridan foydalanish zarur. Butalarni ekishda buta oraliqlari ularning o'lchamlari va shakliga bog'liq holda 1 metrdan to 3 metrgacha olinadi.

O'zbekiston sharoitida uzoq muddat (fevraldan to noyabrgacha) gullab turuvchi butalardan tuzilgan guruhlarini yaratish mumkin. Buning uchun forzitsiya, bagryanik, bodom, yapon behisi, magoniya, spireya, deytsiya, jasmin, boyarshnik, siren, buldenej kalinasi, drok, veygelya, barbaris, buryuchina, svidinya, buzina, gartenziya, prutnyak, siriya atirguli, gibiskus, chelepsis, budleya, sumoxlardan foydalaniladi.

Atirgullar butalarning alohida turlarini tashkil qilib, ulardan park atirgullari, poliantovik atirgullar, o'ralib o'suvchi atirgullar (pletistie), chaynogibrid atirgullarini bog' va parklarning eng manzarali elementlari sifatida soliterlar yoki guruhlar tarzida hamda ulardan alohida guruhlar-atirgulzor (rozariya)lar tashkil etishda foydalaniladi.

Daraxt va butalardan tuzilgan murakkab guruhlarning ko'p sonli aralashmasi yashil massivlar kompozitsiyasini tashkil qiladi. Ularni yaratish uchun joy hududining tabiiy geografik va iqlimiy sharoitlarini chuqur o'rganish va eng muhimi mahalliy sharoitlarga moslashgan daraxt navlarini qo'llash maqsadga muvofiqdir. (2.10-2.11-rasm)

Qo'llanilayotgan daraxtlarning navlari va turlari iloji boricha keng sonli va mahalliy sharoitlarga moslashgan bo'lishi shart. Aralash guruhlar uzoq yashovchan, himoya funksiyasi yuqori va iqlimni yaxshilash, havoni sog'lomlashtirish xususiyatiga ega. Ularning badiiy landshaft, ya'ni jozibadorlik jihatlari ham yuqori. Biroq, ular tarkibidagi daraxtlarning bosh (asosiy) va yondosh (to'ldiruvchi) turlarini ajrata bilish va qo'llash zarur.

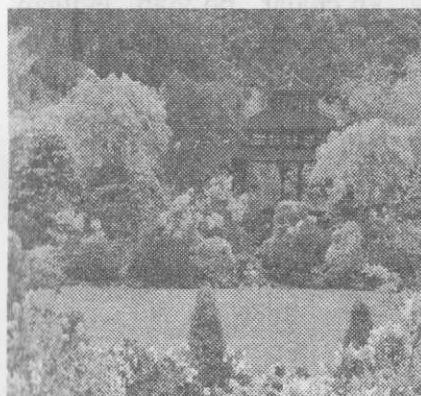
Bosh (asosiy) nav (tur)lar—bu eng foydali va jozibador, ekiladigan o'simliklarga qo'yiladigan barcha talablarga, shu jumladan mahalliy sharoitlarga ham javob bera oladigan navlardan iborat bo'lib, ular guruhdagi daraxt va butalarning 50–60% idan kam bo'lmasligi kerak. O'zbekistonda qo'llaniladigan bosh, ya'ni asosiy daraxt turlariga ekiladigan tuman va mintaqalarga bog'liq holda dub chereschatiy, qrim qarag'ayi, soxta kashtan, yasen obiknovenniy, yapon saforasi, virjin mojevelnigi, katalpa velichestvennayalar kirsas, to'ldiruvchi turlariga—teraklar, majnuntol, sovun daraxti, dala klyoni, aylantlar kiradi. Hozirda bosh navlar qatorini kengaytirish maqsadida ularga Kanada bundugi, lola daraxti, beryoza, lipa, klyon yavorlarni kiritish, to'ldiruvchi navlarga esa lenkoran akatsiyasi, boyarishnik va boshqalarni kiritish uchun kirgan.

Yashil massivlar va yirik guruhlarining chetlariga ekish va ko'zga tashlanadigan joylarga chiroyli yashil manzaralar hosil qilish uchun majnun tut, sharsimon va piramidasimon akatsiya, Pissarda slivasini tavsifiya etish mumkin. Daraxtlar oldi va atroflariga go'zal gullovchi butalar ekib yashil massivlar manzarasining sifatini oshirish mumkin.

Qatorlar kompozitsiyasi—ko'chalar, yo'llar bo'ylab ariqlar, kanallar sohillariga park va skverlardagi bulvarlar va xiyobonlarga ekiladigan, ko'kalamzor hududlar chegaralari bo'ylab bir qator va ko'p qator ixota daraxtlarini, sanoat korxonolari, qoramollar fermalari, mexanizatsiya bazalari, turar joylar qurilishi oraliqlaridagi sanitariya-himoya ko'kalamlarini shakllantirishda qo'llaniladigan manzarali landshaft kompozitsiyasidir. (2.12-rasm)

2.9-rasm. Daraxtlardan tuzilgan qatorlar kompozitsiyasi.

2.10-rasm. Daraxtlar oldi va atroflariga go'zal gullovchi butalardan tuzilgan guruhlar kompozitsiyasi.

Mazkur kompozitsiya O'zbekistonda azaldan keng tarqalgan. O'rta Osiyo bog'— park san'atidagi an'anaviy "Chorbog'" uslubida ham daraxtlar aynan ana shu qatorlar kompozitsiyasida ariqlar, hovuzlar, xiyobonlar atrofiga ekilgan. Yog'ingarchilik va suv kamchil, issiq va quruq iqlim sharoitida qatorlar kompozitsiyasining roli kattadir.

O'simliklarni qatorlab ekishning ham o'ziga xos qonun va qoidalari mavjud. Qatorlar bir, ikki va ko'p qatorli hamda xiyobon

turlariga bo'linadi. Qatorlab ekish kompozitsiyasidan foydalanib tirik yashil devorlar, yashil to'siqlar, yashil bordyurlarni shakllantirish mumkin. Qatorlar daraxt va butalardan ishlanishi mumkin. Qatordagi daraxtlar yoki butalar navi bir xil bo'lishi shart.

Qatorlar kompozitsiyasi uchun tanlangan daraxt yoki butalarning bo'yi va ko'rinishi bir xil shaklda va yoshda, ularning qatordagi oralig'i ham bir xil masofada bo'lishi shart. Qisqasi har bir qator metrik ritm qonuniyatlariga asoslanishi zarur, ya'ni bir navdagi o'simlik bir xildagi masofalarga ekilishi kerak. Qatorlarning kompozitsiyasi va tuzilishi transport yo'llari va ko'chalarning kesishuvi yoki razvyazkalarda, ko'chalarning rejasi va binolar qurilishining o'zgarishiga qarab o'zgarishi mumkin.

O'zbekiston aholi punktlarida ko'chalar bo'ylab ekilgan qatorlar uchun quyuq soya beruvchi keng shox-shabbali dov-daraxtlar: dub, soxta kashtan, yasen, yapon saforasi kabi daraxtlar tanlanadiki, ular nafaqat ko'chalar va xiyobonlarga, balki binolar tarzlariga ham soya beradi.

O'zbekiston ko'chalari va xiyobonlarini ko'kalamzorlashtirishda Yevropa ko'chalaridagi kabi uslub, ya'ni to'g'ri shaklli (piramida, ustun, konus) ko'rinishidagi va ko'chalar ustuni yopmaydigan daraxtlar emas, balki usti yopiq xiyobonlar va ko'chalarni shakllantiruvchi soyakor daraxtlarni qo'llash tavsiya etiladi.

Yashil qatorlar kompozitsiyasiga qo'yiladigan yuqoridagi talablar aholi punktlari oralig'idagi yo'llarga, ariqlar va kanallar bo'ylab ekiladigan daraxtlarga ham taalluqlidir.

Yo'llar, ko'chalar, parklar va bulvarlar bo'ylab ikki tomonlama qatorlab ekilgan daraxtlar kompozitsiyasini xiyobon deb atashadi.

Xiyobonlar ochiq va yopiq ko'rinishlarda bo'ladi. Ochiq xiyobonlar, odatda piramida, konus va ustunsimon shakllarga ega, yo'l ustini yopmaydigan va quyuq soya berolmaydigan daraxtlar bilan shakllantiriladi. Bunday xiyobonlar bilan ufqning sharq-g'arb, shimoliy g'arb-janubiy sharq yo'nalishlari bo'ylab joylashgan yo'llar va yo'laklarni shakllantirsa bo'ladi. Chunki bunday orientatsiyali xiyobonlarda quyuq soya talab etilmaydi.

Yopiq xiyobonlarga esa, aksincha, yo‘lak yoki yo‘l ustini shox-shabbalari bilan to‘liq qoplab olgan va quyuq soya beruvchi dov-daraxtlar ekiladi.

Birinci ko‘rinishdagi, ya‘ni ochiq xiyobonlar uchun piramidasimon tol va dub daraxtlari, konussimon va ustinsimon shaklli xvoy daraxtlari: mojjevelniklar, tuyalar, biotalar, sosnalar yoki uncha katta bo‘lmagan, tana tuzilishi tig‘iz daraxtlar-sharsimon va majnun akatsiya, majnuntut, soyabonlilar-lenkoran akatsiyasi, Kanada bagryanigi kabi daraxtlar tanlanadi.

Yopiq ko‘rinishdagi xiyobonlar uchun esa shox-shabbalari atroflariga taralgan tig‘iz, baland bo‘yli, yo‘l ustida 10–12 metr balandlikda yashil ravoq hosil qiluvchi: dub, yasen, safora, yunon va qora yong‘oq, soxta kashtan kabi dov-daraxtlar tanlanadi.

Yashil qatorlar kompozitsiyasining xillariga yana manzarali devorlar, tirik to‘siqlar va yashil bordyurlar ham kiradi. Bu xildagi yashil kompozitsiyalarning vazifasi ularning nomlaridan ham ma‘lum, ya‘ni asosan to‘siqlar vazifasini bajaradi. Ular yo‘llar polotnosini ajratish, transport va piyodalar harakati polosalarini bir-biridan chegaralash, yashil bosketlar o‘rnatish, ya‘ni maxsus maydonlar (bolalar, raqs, sport, dam olish maydonchalarini) kuzalgan yashil devorlar bilan to‘rish, gulzorlar chetiga manzaraviy xoshiyalar ishlash, mo‘jaz me‘moriy shakllar va bog‘—park haykallari uchun yashil fon yaratish kabi vazifalar uchun ham qo‘llaniladi.

Yashil to‘siqlar, odatda, butun, ya‘ni yaxlit ko‘rinishda, orasidan o‘tib bo‘lmaydigan holatda ekilishi kerak. Shu maqsadda tirik yashil to‘siqlar uchun butalarni 2–3 qator qilib, qatorlar orasini 0,4–0,5 m, qatordagi butalar orasini esa 0,2–0,5 m qilib ekish kerak.

Yashil to‘siqlar shakl berilib kuzalgan yoki erkin holatda o‘rish mumkin. Erkin o‘sovchi yashil to‘siqlar uchun, odatda, sekin o‘sovchi va ko‘rkam gullovchi butalar masalan, Vangutta spireyi va barbaris kabilar tanlanishi mumkin.

O'zbekistonda xonakilashtirilgan bryuchinadan sun'iy shakllar berilib kuzalgan yashil izgorodlar keng tarqalgan. Amalda ularga istalgan shaklni berish mumkin—parallelpiped, oval, trapetsiya, shar va hokazo geometrik shakllar. Shakllantiriladigan yashil tirik to'siqlar uchun daraxtlardan: chinor, majnuntut, qayrag'och, olcha, qizil bargli Pissarda slivasi, grab; xvoy tipidagi daraxtlardan: tuyalar, turli xil mojjevelniklar; ignali daraxtlardan—boyarishniklar, gledichiya, makklyura, yovvoyi olmalar; butalardan—svidina (kornus), bryuchina, jimolist, yapon ayvasi, tamariks; ignali butalardan — ingikabargli lox, Tunberg barbarisi (to'q-qizil bargli), poliantoviy atirgullar, sariq akatsiya, tyorn, shipovnik; doimiy yashil butalardan — shamshod, yapon bereskleti, magoniyani tanlash mumkin.

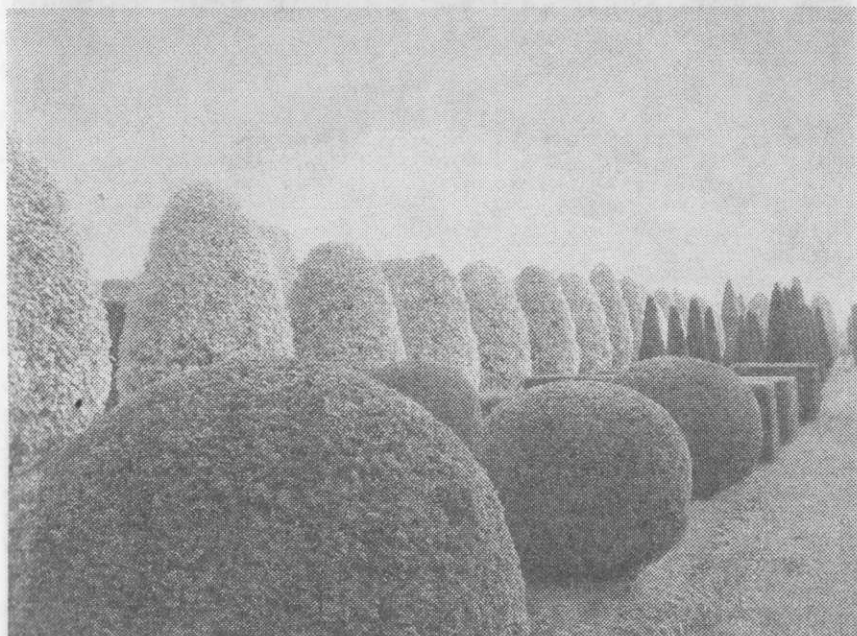
Tirik yashil to'siqlar balandligi bo'yicha: baland—3 metrgacha, o'rta — 2 metrgacha, pastqam—1 metrgacha va yashil bordyurlar ko'rinishida — 0,5—0,7 metrgacha bo'ladi.

Yashil to'siqlar tarkibiga ko'ra bir, ikki va ko'p xildagi o'simliklardan shakllantirilib, tuzilishiga ko'ra bir xil balandlikda (tekis) yoki turli balandlikda, ya'ni pog'onali ko'rinishda ishlanishi mumkin. Pog'onali yashil to'siqlar uchun bir necha xil butalar qo'llaniladiki, ular balandligi va rangi bo'yicha bir-biridan farq qiladi.

Tekis yashil to'siqlar ustida o'simlikni kuzash yo'li bilan turli shakldagi ritmik joylashgan yashil manzaraviy hajmlar yaratish imkoniyati mavjud.

Shuni ham ta'kidlash zarurki, yashil to'siqlarni istalgan joyda va maqsadda emas, balki funksional va estetik jihatlardan zarur bo'lgan joylardagina qo'llash maqsadga muvofiq. O'zbekistonning ko'pgina aholi punktlari, ayniqsa qishloq, tuman markazlarida yashil to'siq (izgorod)larni qo'llashni go'yoki shart bo'lgan qonun "shtamp" shaklida tushunilib kelinmoqda: istalgan maydon yoki bino oldidagi parterlar chegarasi, gulzorlar atrofiga biryuchinadan yashil hoshiya (to'siqlar) ishlangan. Vaqt o'tishi bilan ular o'sib

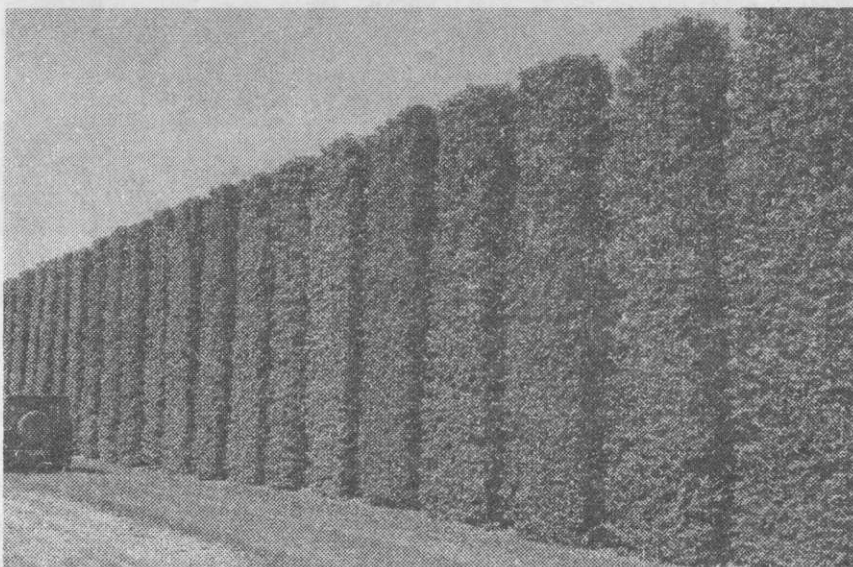
atrof-chet manzarasini yoki yo'laklarni yopib qo'ygan, yovvoyoi tabiiy muhit manzarasi vujudga kelgan. Yashil to'siqlarni vaqtida kuzab, ularning baland va yonlariga o'sib ketishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Bog'-parklardagi yashil dekorativ devorlar bundan mustasno, albatta.

2.11-rasm.

2.11-rasm. Qatorlar kompozitsiyasi.

2.12-rasm. Qatorlar kompozitsiyasi uchun tanlangan daraxt yoki butalarning bo'yi va ko'rinishi bir xil shaklda va yoshda, qatordagi oralig'i ham bir xil bo'lishligi zarur (yashil manzaraviy devorlar).

Chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar—"liana"lardan foydalanish ham O'zbekistonda yaxshi yo'lga qo'yilgan. Biroq, ularni qishloq aholi punktlarini ko'kalamzorlashtirishda qo'llash hozirda keng tus olmagan. Masalan, bunday o'simliklarni bolalar bog'chalarida, xususiy hovlilarda, maktablarda, bog'-parklarda, jamoat binolari hovlilarida qo'llash foydadan xoli emas. Bunday o'simliklar qatoriga O'zbekistonda amur toki, yapon toki, beshbargli devichiy vinograd, xitoy glitsiniyasi, yapon jimolisti, jimolist kaprifol, klematis, plyush, tekoma va boshqalar kiradi. (2.13-2.15-rasm)

Tekis maysazorlar ustida turli shakladagi qalinroq sim yoki yog'och tirgaklarga chirmashib o'suvchi atirgullar, jakman klematisi, jimolist-kaprifollar manzarasi kishiga zavq bag'ishlaydi. Daraxtlar ostidagi soyalik joylarda plyushdan maysa, quyosh nuri tushadigan maydonlarda esa puerariya, Vixurayan atirguli, amur toki, klematisdan ekib dekorativ maysazorlar hosil qilish mumkin. Binolar devorlarini yashil o'simliklar bilan bezashda, panjarali to'siqlarni, yopiq xiyobonlar, shiypon va ishkamlarni ko'kalamzorlashtirishda tirmashib va chirmashib o'suvchi lianlarning roli katta.

O'zbekistonda dam olish o'rinlari va maydonlarini ko'kalamzorlashtirishda, ishkam, voish, soyabonlarni yaratishda madaniy tokning o'rne beqiyos. Umuman ustakor bog'bonlarning bu sohadagi fantaziyalari cheksiz. Bu maqsadda ular yovvoyi toklar, vinogradovniklar, tekoma (kampsis), chirmashuvchi atirgullar, puerariya, glitsiniyalardan keng foydalanishdi.

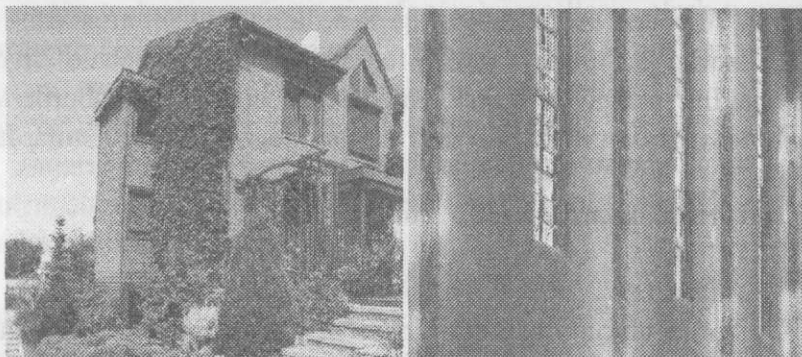

2.13-rasm. Chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklar kompozitsiyasidan soyabon va hovliga kirishda voish sifatida foydalanish.

2.14-rasm. Chirmashib o'suvchi o'simliklarni amaliyotda qo'llash uslublari.

2.15-rasm. Chirmashib va tirmashib o'suvchi o'simliklardan turar joy fasadlarini bezatishda foydalanish.

2.3. Gulzorlar va maysazorlar

Landshaft arxitekturasida obyektlarining aksari qismini gulzorlarsiz tasavvur qilish qiyin. Gulzorlar bir necha turlarga bo'linib, ularga klumbalar, rabatkalar, guruhlar, maysazorlar foniga alohida yoki guruhlar tarzida ekilgan gulzorlar kiradi.

Alohida ahamiyatga ega bo'lgan jamoat binolari hududlarini: me'moriy yodgorliklar, memoriallar, muzeylar, teatrlar, madaniyat saroylari, kontsert zallarining oldilari va atrofini ko'kalamzorlash-tirishda qo'llaniladigan gulli yashil parterlar va boshqa landshaft kompozitsiyalarini shakllantirishda jimjimador va yorqin gulzorlar va maysazorlardan foydalanish katta ahamiyatga egadir.

Gulzor deganda muhim me'moriy obyektlar atrofi va hovlilarini, bog'-parklarni bir yillik va ko'p yillik gullar bilan bezovchi har xil kattalikdagi kompozitsiyalarga ega bo'lgan landshaft elementlari tushuniladi. Gulzorlar tarkibiga, odatda, xususan gullardan tashqari maysalar, yo'laklar, mo'jaz me'moriy shakllar ham kiradi. Gulzorlar, xiyobonlar, maydonlar, memoriallar atrofi, tinch dam olish joylari va sayr qilish yo'laklari, yo'laklar kesishgan joylar va hovlilarni manzaraviy bezashda qo'llaniladigan landshaft elementlari kvadrat, to'g'ri to'rt burchak, ko'p burchak, oval, aylana, segment, tasma va boshqa shakllarda bo'lishi mumkin.

Gulzorlar yashil maysazorlar fonida ishlangan turlicha o'lcham va shakllarga ega bo'lgan klumbalar, rabatkalar, miksborderlar va bordyurlardan iborat bo'ladi va quyidagi tarkibiy qismlardan tuziladi:

1. Turli shakllardagi gul o'simliklari
2. Yo'laklar
3. Maysazor.

Gulzorlar tarkibiy qismlarining o'zaro nisbati gullar egallagan maydon, yo'laklar va maysazor 3:5:8 nisbatda amaliyotda keng tarqalgan. Keyingi yillarda katta me'moriy muhitlar va shahar maydonlariga manzara beruvchi yirik gulzorlar shakllantirilib, ularda, odatda maysazorlarga ko'proq, gullarga kamroq joy ajratilgan.

O'tgan asrning 60–70 yillarida yirik jamoat binolari oldilaridagi tekis maydonlarda shakllantirilgan gulzorlar ichida gilamnusxa klumbalar, shakli va tuzilishi murakkab geometrik tarzda tuzilgan gulzorlar (masalan, partiya dohiylarining rasmlari, partiyaga shon-

sharaflar so'zi, murakkab arabeskalar kabi gulzorlar) odat tusiga kirgan edi. Hozirgi vaqtda gulzorlar sodda va yaxlit geometrik tuzilishga ega bo'lib, maysalar fonida yorqin, kontrast rangli manzaralar ko'rinishini olmoqda. Toshkent shahridagi yirik jamoat obyektlari oldilari, Amir Temur xiyoboni, Mustaqillik maydoni, O'zbekiston milliy bog'i va boshqa yangi bog'-parklardagi gulzorlar buning isbotidir.

Gulzorlarni shakllantirishda ularning masshtabi va shakliga e'tibor berish, mayda murakkab islimiy elementlardan qochish, ranglar garmoniyasiga erishish va ularni yashil atrof bilan uyg'unlashtirish katta ahamiyatga ega.

Gulzorlarda tantanavorlikka erishish uchun sof bir turdagi maysa o'simliklarini ekish, ularni bir rangdagi guldor bordyurlar bilan o'rash tavsiya etiladi. Monumentlar, memorial yodgorliklar atrofi va oldilarini gulzorlashtirishda, gullardan axirantes, begoniya gratsilis, tseloziya, pelargoniya (geran)ni qo'llash, o'rab turuvchi bordyurni tsinerariya primorskiy yoki pileyadan ishlash, maysazor uchun esa yashil alternatera yoki raygras pastbiunniy qo'llansa gulzorlarning tantanavor chiqishi ta'minlanadi.

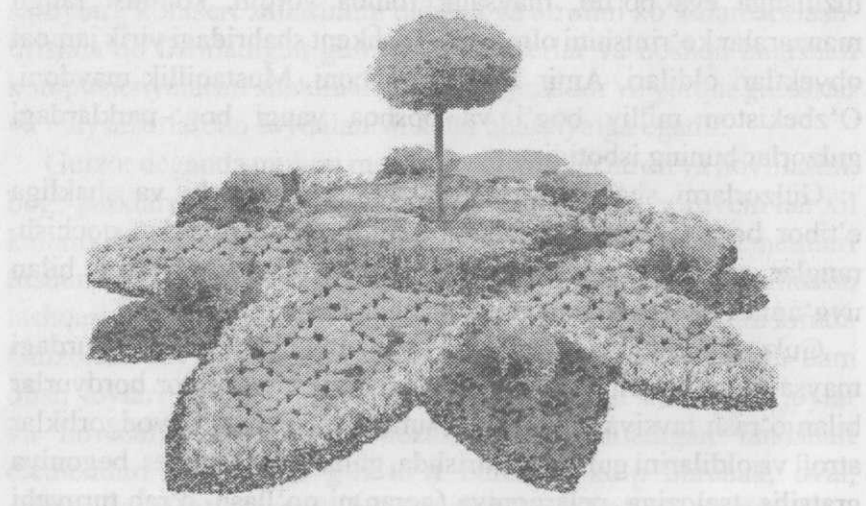
Bajarilishi qiyin va tuzilishi murakkab gul naqshlaridan ko'ra ko'rinishi manzarador oddiy gulzor shaklini amalda qo'llash oson va ko'rklidir.

Petunyadan, verbenya, yozgi georginiya, kann gullaridan ishlangan yirik massiv gulzorlar tagetes otklonniy, perilya, tsinerariya primorskiydan ishlangan bordyurlar bilan o'ta manzarali ko'rinish beradi. Baland bo'lmagan bir turli toza rangli bir yillik gullar yorqin gulzorlar kompozitsiyasi uchun yaxshi material hisoblanadi.

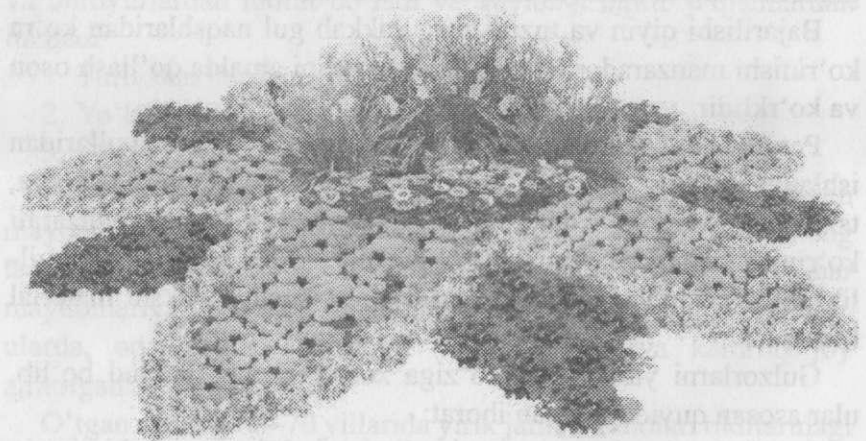
Gulzorlarni yaratishning o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ular asosan quyidagilardan iborat:

1. Gulzorlarning eng yorqin, diqqatni o'ziga tortuvchi qismi—bu klumba markazi hisoblanib, u gulzorning o'rtasida joylashishi shart. Klumbalar yodgorlikni, monumentni chegaralovchi yoki

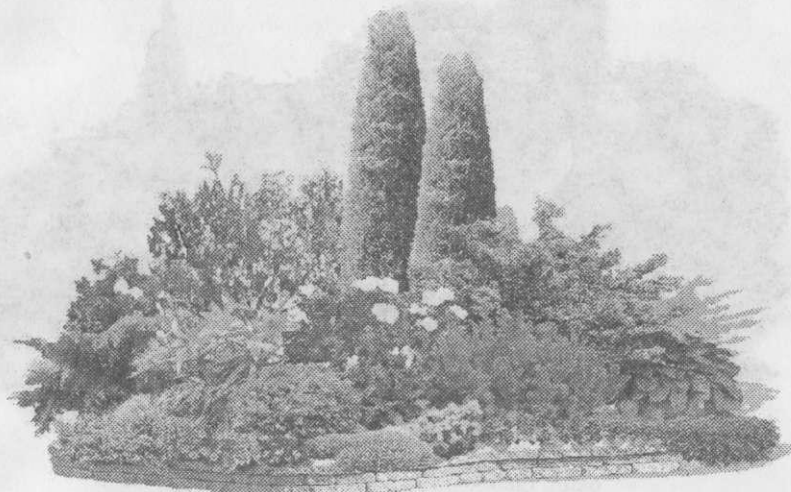
maysazor fondida ishlangan alohida landshaft kompozitsiyasi tarzida bo'lishi mumkin (2.16-rasm).

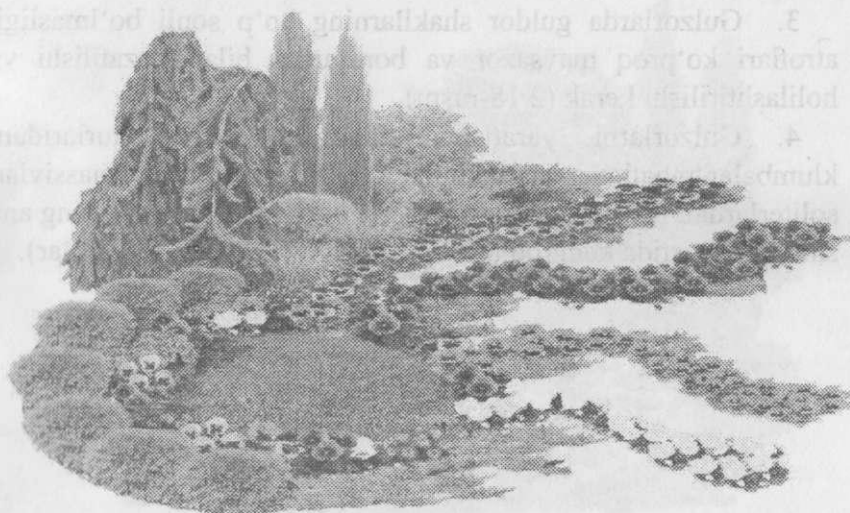
2.16-rasm. Gulzorning o'rtasida joylashgan markaziy klumba,
"energetik gulzorlar kompozitsiyasi".

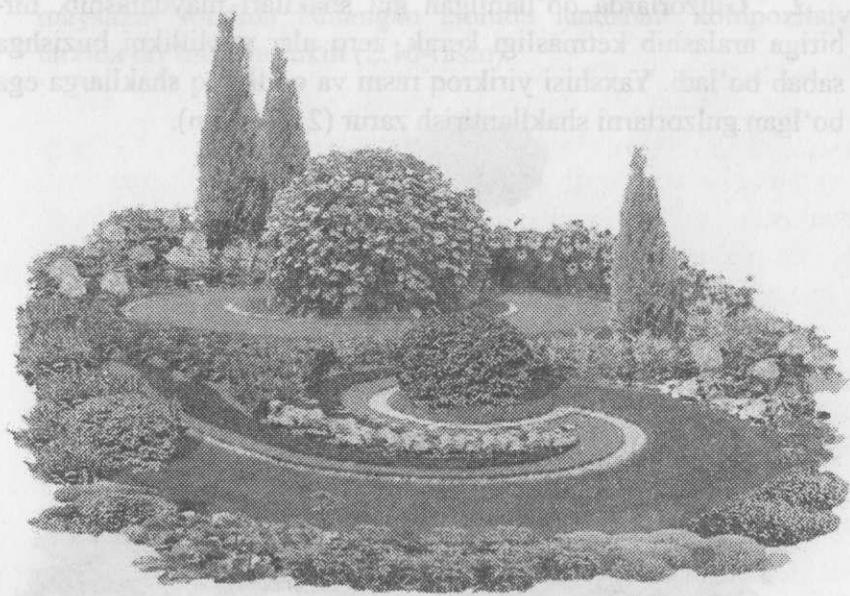

2. Gulzorlarda qo'llanilgan gul shakllari maydalashib, bir-biriga aralashib ketmasligi kerak, zero ular yaxlitlikni buzishga sabab bo'ladi. Yaxshisi yirikroq rasm va oddiyroq shakllarga ega bo'lgan gulzorlarni shakllantirish zarur (2.17-rasm).

2.17-rasm. Yaxlitlikni nomoyish etuvchi, maydalashib, bir-biriga aralashib ketmaydigan, ko'p qiyofali "aroklumba-miksborder" kompozitsiyasiga misollar.

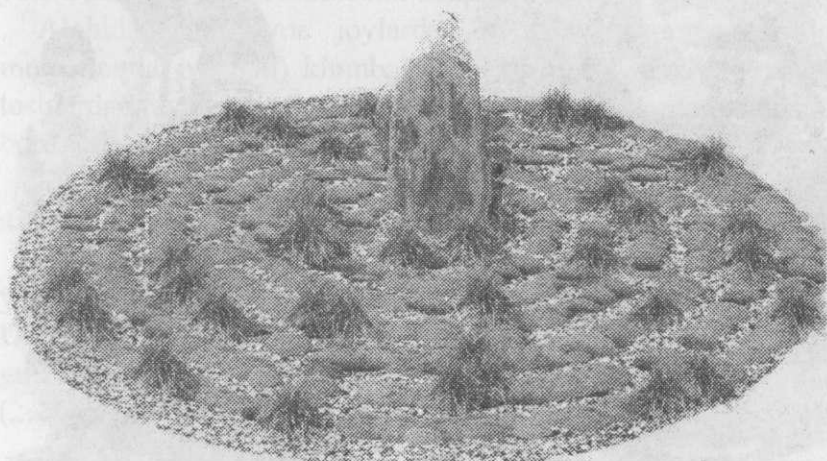

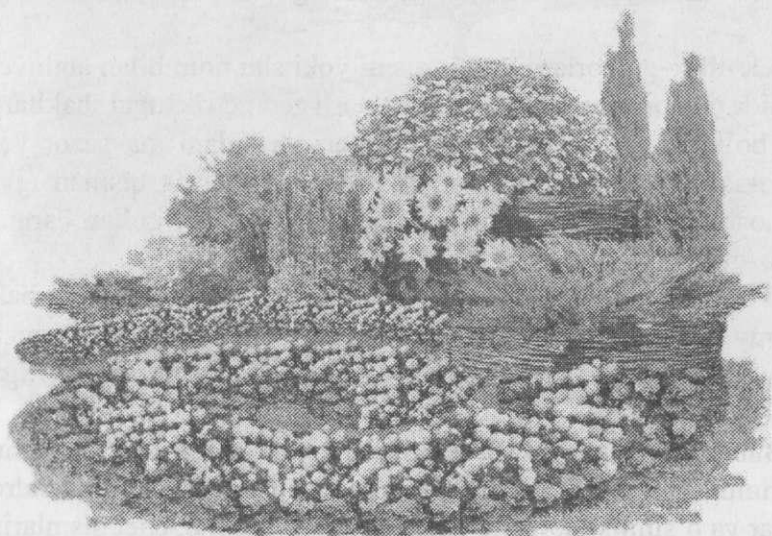
2.18-rasm. Atroflari ko‘proq maysazor va bordyurlar bilan bezatilgan gulzor, “miksborder” kompozitsiyasi.

3. Gulzorlarda guldor shakllarning ko‘p sonli bo‘lmasligi, atroflari ko‘proq maysazor va bordyurlar bilan bezatilishi va holilashirilishi kerak (2.18-rasm).

4. Gulzorlarni yaratishda ularning barcha turlaridan: klumbalar, rabatkalar, ornamentlar, guruhlar, bordyurlar, massivlar, soliterlardan foydalanish tavsiya etiladi. Quyida gulzorlarning ana shu turlari ustida kengroq to‘xtalib o‘tamiz (2.19-2.21-rasmlar).

2.19-rasm. Klumba ko'rinishidagi gulzo

2.20-rasm. Landshaft dizaynining ko'p turli elementlaridan shakllangan gulzorlar, "milliy uslubdagi" kompozitsiyalar.

Klumba—gulzorlarning bir qismi yoki shu nom bilan ataluvchi alohida gulzor kompozitsiyasidir. U turli geometrik tugal shakllarga ega bo'lgan, o'rta qismi va chekkalari atrofidagi maysazor yoki yo'laklardan biroz baland, markazidan atroflariga qisman qiya-lik hosil qiluvchi va sof manzaraviy (turli rangdor gullar, barglari manzarali) o'simliklardan shakllantirilgan gulzordir.

O'zbekistonning quruq va issiq yozgi sharoitida klumbalar doimiy sug'orishni talab qiladi. Shuning uchun ham bizda klumbalar yuzasini, odatda, tekis yoki hatto biroz cho'ktirilgan sathda ishlashadi.

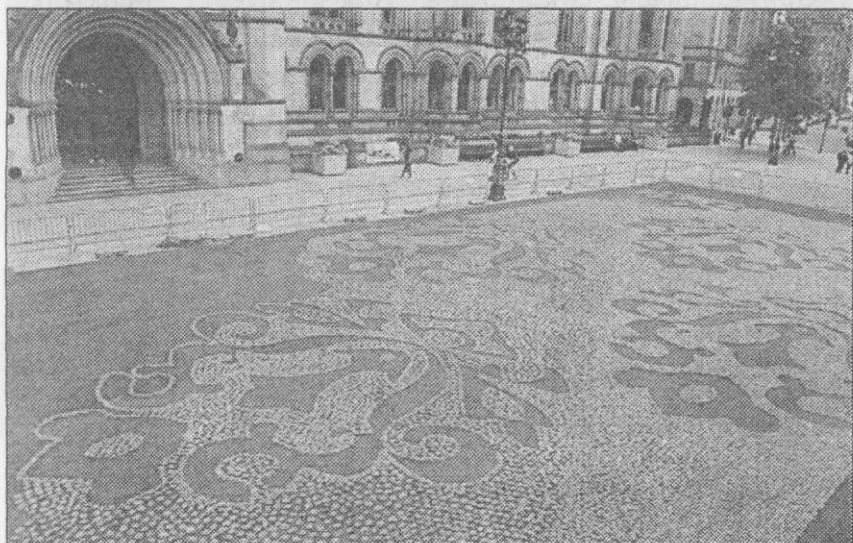
Bunday tekis yuzali klumbalarning o'rta qismi xunuk ko'rinmasligi uchun ularning markaziy qismiga bo'yi balandroq gullar va o'simliklar, haykallar yoki sopol vazalar, chet qismlariga esa pastqam manzarali o'simliklar ekiladi. Klumba chegarasi

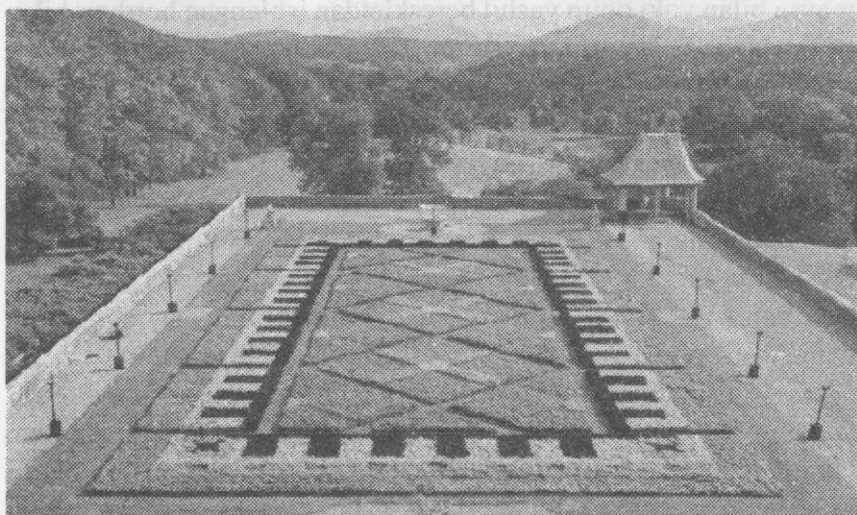
maysa bilan yoki doim yashil bereskletdan ishlangan bordyur bilan hoshiyalanadi. Hozirgi vaqtda maysazorlar ustiga chetlari dandona shaklidagi ritmli shlakobeton hoshiyalar bilan chegaralangan romb yoki doira shaklidagi klumbalar keng tarqalgan.

Alohida tantanavor joylarda (memorial kompozitsiyalar, monumentlar va h.k.) klumbalarning chetlarini dekorativ tabiiy toshlardan, ayniqsa ochiq qizg'ich rangdagi toshlardan ishlangan bordyurlar bilan hoshiyalash an'ana bo'lgan.

Klumbalar ularda qo'llanilgan o'simliklarning qaysi guruhga mansub ekanligiga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

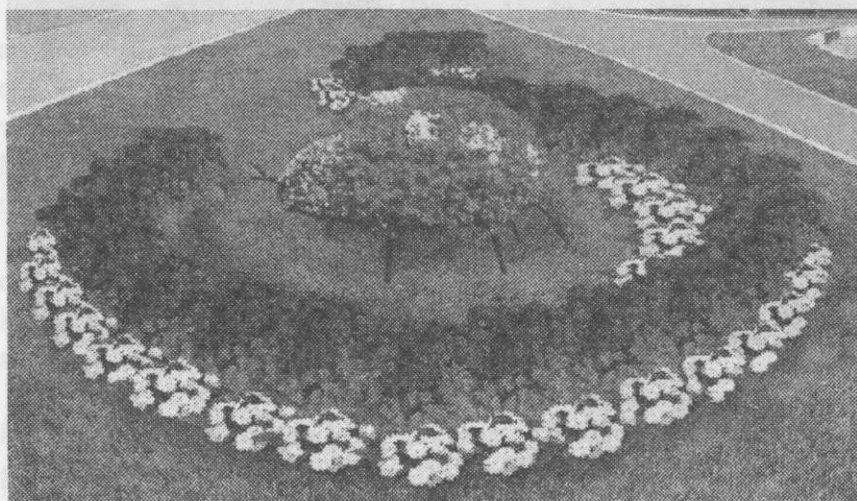
1. Gilamsimon ko'rinishli, ya'ni sathi tekis pastqam gullovchi yoki yaprog'i manzarali turli rangdagi o'simliklar ekilgan klumba. Ularda o'simliklar balandligini bir tekisda tutish va yaqqol figurali gulzor shaklini saqlash maqsadida o'simliklar qirtishlab turiladi (2.21-rasm).

2.21-rasm. Gilamsimon ko'rinishli klumbalar.

Gulli klumbalar, tarkibi asosan yirik gullovchi o'simliklardan tuzilgan, qisman yaprog'i manzarali, bir yillik va ko'p yillik ochiq muhitda qishlovchi va qishlamovchi o'simliklardan tuzilgan klumba. Bir yillik o'simliklar ikki xil: tuxumli va tuxumsiz bo'ladi (2.22-rasm).

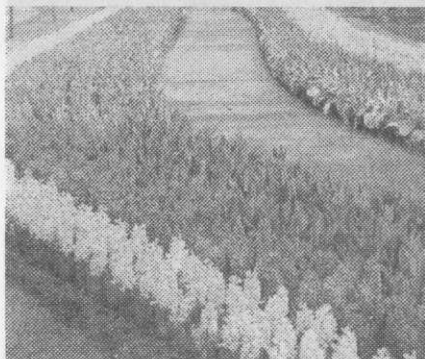
2.22-rasm. Gulli klumbalar.

O'zbekistonda o'simliklarning gullashi fevral oyining oxiri—martning boshidan (viola, margatirka) to noyabrning o'rtalarigacha (mayda gulli xrizantemalar) davom etadi. Ana shu davr ichida eng muhim obyektlardagi klumbalarga ekilgan o'simliklar uch martagacha (viola, gullovchilar yoki yaprog'i manzarali; mayda gulli xrizantemalar ketma-ketligida) o'zgartiriladi.

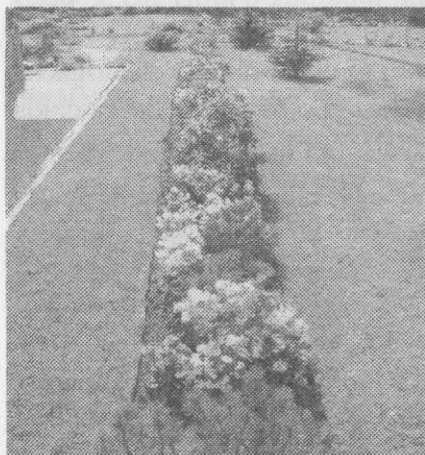
Rabatkā—uzun gryadkalar, tasma yoki lenta ko'rinishdagi chiziqli gulzor bo'lib, asosan gullovchi yoki yaprog'i manzarali o'simliklardan ekiladi. Boshqacha aytganda rabatkalar—bu uzun chiziqli tasma gulzorlar bo'lib, yo'laklar va xiyobonlar, maydonlar atrofi bo'ylab ekiladi. Ularning eni va uzunligi turlicha bo'lib, rabatkalarining qayerga va nima maqsadda ekilganligiga bog'liq. Rabatka sathi, odatda, tekis bo'ladi. Rabatka eni 3 metrgacha bo'lgan lenta ko'rinishdagi, gulzor ichiga 5-8 qator ko'p yillik yoki 8-13 qator bir yillik gulli yoki yaprog'i manzarali o'simliklar ekiladi.

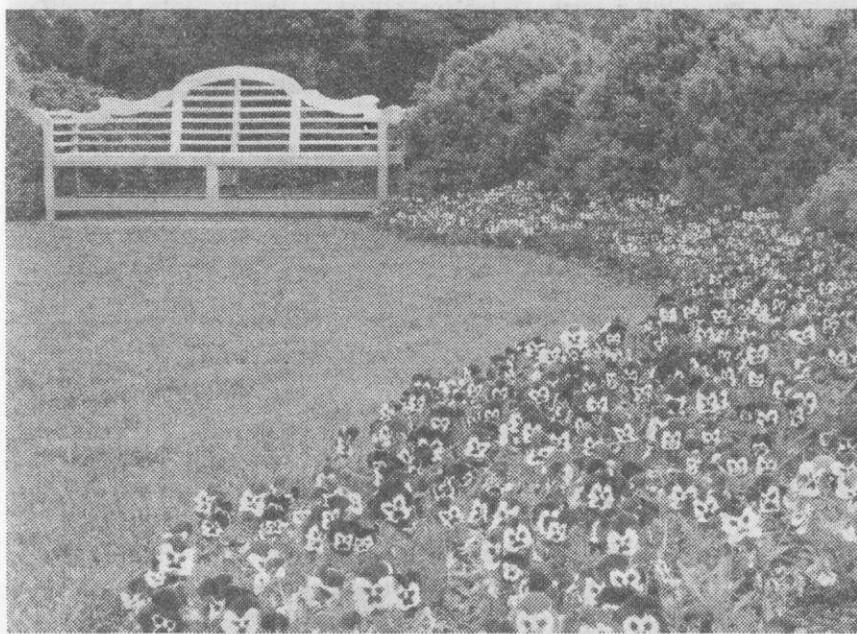
Ko'p yillik o'simliklardan ishlangan rabatkalar gulzorlar chetlariga, ularga hoshiya-ramka tarzida ekiladi.

Rabatkalar joylashgan joyiga va ishlanishiga qarab bir sathli va ikki sathli bo'lishi mumkin. Bir sathli rabatkalar yo'laklar va xiyobonlar chetlarida zabor yoki imorat yoniga, ikki sathlisi esa xiyobonlarning o'rtasida joylashgan bo'ladi (2.23-2.24-rasm).

2.23-rasm. Yo'laklar cheti bo'ylab ekilgan rabatkalar.

2.24-rasm. Rabatkalar – lenta ko‘rinishdagi chiziqli gulzorlar kompozitsiyasi.
bo‘lgan o‘simliklar ishlatiladi (2.26,2.27-rasmlar).

Uzun rabatkalar zerikarli bo'lmashligi uchun bir necha bo'laklar, qismlarga bo'linadi. Ularning orasiga tarhi kvadrat yoki aylana shaklidagi kichik klumbachalar, yo'laklar, katta o'lchamli pastqam o'simliklar (palma, dratsena, banan, agavalar) ekiladi. Ular davomli, uzun rabatkalarni o'ziga xos ritmlar, aktsentlar bilan bezaydi.

Guruh—bu gulzorlarning bir qismi, gulli o'simliklarning o'ziga xos shakli, odatda, bir xil yoki bir navdagi o'simliklardan ekilgan guruh kompozitsiyasini tashkil qiladi. Guruhlar uchun aksari hollarda baland o'suvchi gullovchi o'simliklar, butalar yoki daraxtlar tanlanib, ular odatda bir-biriga yaqin qilib ekiladi.

Guruh kompozitsiyasi maysazorlar fonida yoki gulzor elementi tarzida ekilgan bo'lishi mumkin. Guruhlar tarkibidagi o'simliklar xiliga qarab toza yoki oddiy, aralash va murakkab tuzilishda bo'lishi mumkin. Bir turdagi o'simliklardan tuzilgan guruhlar oddiy (toza), har xil o'simliklardan tuzilsa aralash, har xil daraxt va butalardan ekilsa murakkab deb ataladi.

Guruhlar joylashishiga qarab ikki xil:

1. Devor oldi guruhlar—devorlar, to'siqlar, daraxtlarning tanalari va yomon ko'rinadigan predmetlarga yashil manzara berish uchun qo'llaniladi. Buning uchun baland o'suvchi o'simliklar (klemevina, qirqilgan bargli rudbekiya, baland o'suvchi kannlar) qo'llanadi (2.25-rasm).

2.25-rasm. Devor oldi gulli o'simliklarning guruhlar kompozitsiyasi.

2.26-rasm. Erkin tartibda ekilgan gulzorlar guruhlari.

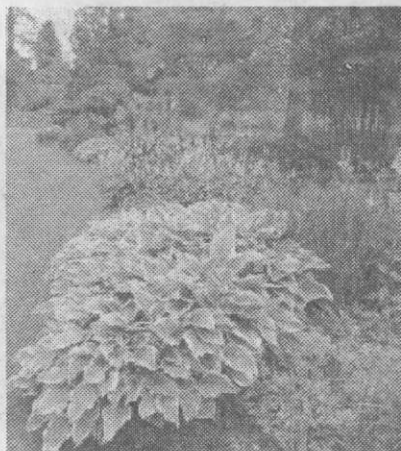
2. Erkin o'suvchi guruhlar—maysazor ustida erkin tabiiy landshaft holatida yoki muntazam tartibda ekilib, ular uchun balandligi turlicha bo'lgan o'simliklar tanlanadi (2.26;2.27-rasmlar).

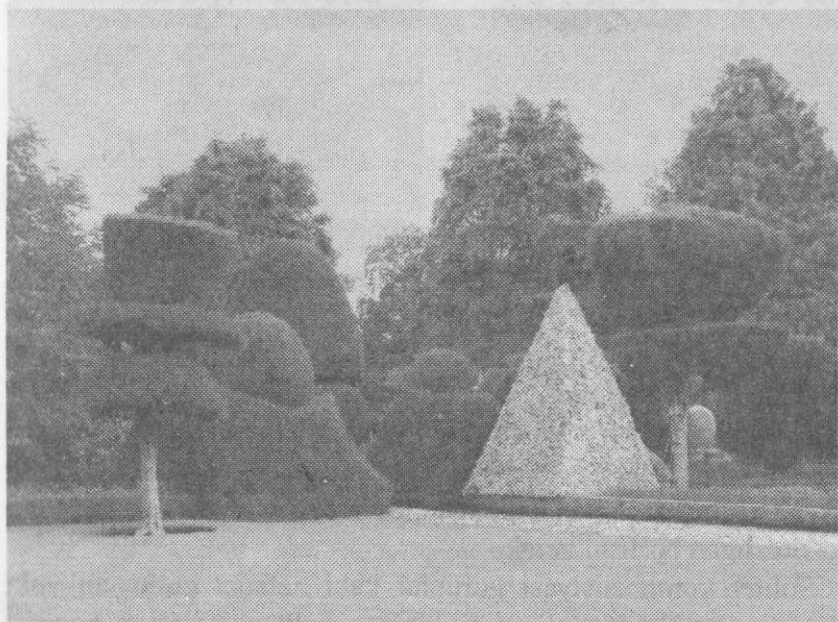
2.27–rasm. Erkin o'suvchi o'simliklardan tuzilganguzlorlar guruhlari.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, guruhlar, odatda, bir tur yoki bir navli o'simliklardan zarur hollarda esa bir nechta (2–3) tur va navlardan tuzilib, balandligi, rangi-ro'yi, shakli, shox-shabbalarining tig'izligi va boshqa manzaraviy xususiyatlariga qarab, o'zaro uyg'un, kontrast yoki nyuans bog'lanishlarda yaratiladi.

Soliter–biryillik yoki ko'pyillik o'simliklardan maysazor, gulzor yoki maydon fonida alohida ekilgan yakkaxon kompozitsiyadir. U parklar yoki sayrgohlarda guruhlar, klumba, rabatka, mo'jaz me'moriy shakllardan alohida masofada, yakka tartibda ekiladi (2.28–2.29-rasmlar).

2.28-rasm. Alohida ekilgan, yakkaxon gullovchi kompozitsiyalar.

2.29-rasm. Soliter uchun tanlangan manzarali yaproqli o'simliklar.

Soliter kompozitsiyasiga qo'yiladigan talablar:

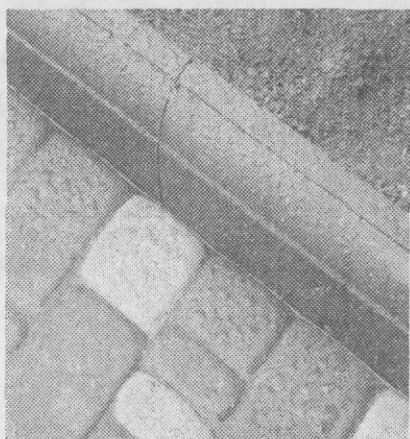
- soliter uchun tanlangan o'simliklarning har tomonlama go'zal bo'lishligi, agar buning uchun manzarali yaproqli o'simliklar tanlansa ularning tig'iz bargliligi, go'zal qomati, shaklining noyobligi, barglarining rangdorligi, agar gullovchi o'simliklar tanlansa ular to'la-to'kis va davomli gullab turish kabi xislatlarga ega bo'lishi zarur;

- soliterlar uchun tanlangan joy har tomondan yaxshi vizual ko'rinadigan bo'lishi kerak.

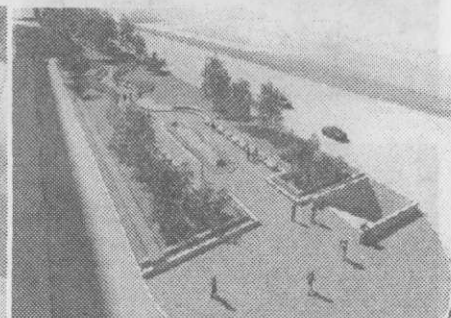
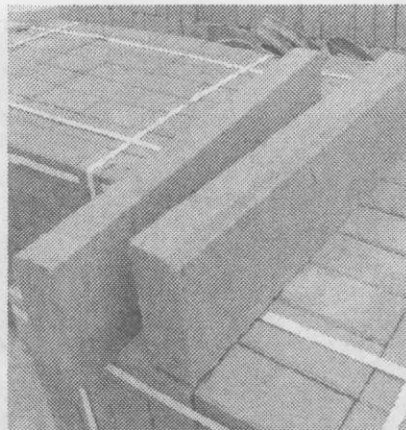
Soliter kompozitsiyasi guruhlar kabi nafaqat gullovchi yoki manzarali bargli yaproqli o'simliklardan, balki go'zal va xushqomat daraxt va butalardan ham shakllantirilishi mumkin (2.29-rasm).

Bordyur-gulzorlarning bir qismi, gullovchi o'simliklar kompozitsiyasining shakli. Klumbalarning chetlari, yo'laklar, rabatkalar, maysazorlar, xiyobonlar bo'ylab ishlanadigan bir yillik

yoki ko'p yillik gullovchi yoki manzarali yaproqli o'simliklardan ekiladigan chiziqli yashil kompozitsiya (2.30-2.32-rasmlar).

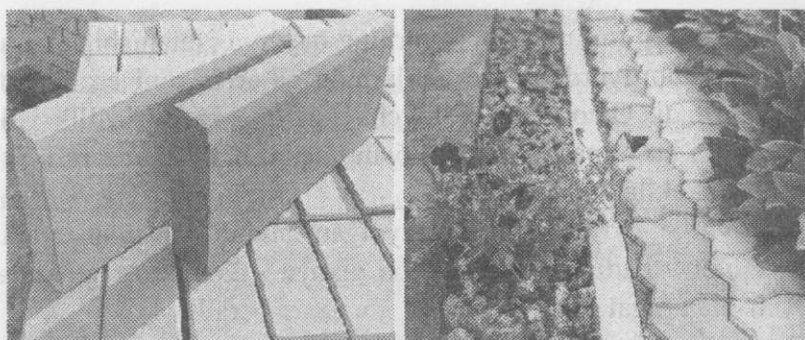

2.30-rasm. Gulzorlarga va yo'laklarga kompozitsiya shaklini berishda bardyurlardan foydalanish.

2.31-rasm. Ko'chalar muhitiga yashil kompozitsiyalarni ajratishda bordyurlardan foydalanish.

2.32-rasm. Bordyurni landshaft dizaynining asosiy elementi sifatida qo'llanilishi.

2.33-rasm. Bordyurlarni funksional qo'llashning turlari: piyodalar ko'chasi fazoviy perspektivasini shakllantirishda; aylana shaklli gulzorni yaratishda bordyurlardan foydalanish.

Ayrim hollarda bordyurlarni hoshiya yoki ramka deb ham atashadi. Bordyurlarning eni ular uchun tanlanadigan

o'simliklarning turlari va bordyurning qayerga ishlanishiga qarab 10–40 sm, bordyurdagi o'simliklarning qatorlar soni esa 1–5 ta gacha bo'ladi. Qatorlarga gullovchi, gilamnusxa, bir yillik yoki ko'p yillik, bo'yi pastqam (25–35sm gacha) bargi manzarali o'tli o'simliklar ekiladi. (2.33-rasm)

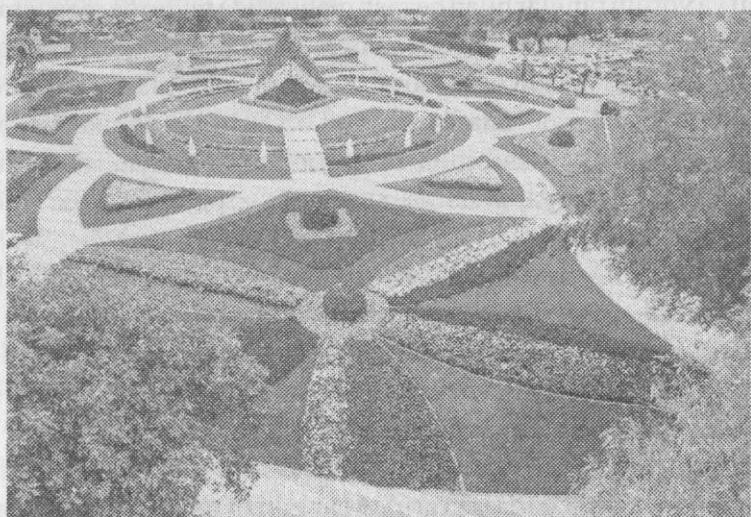
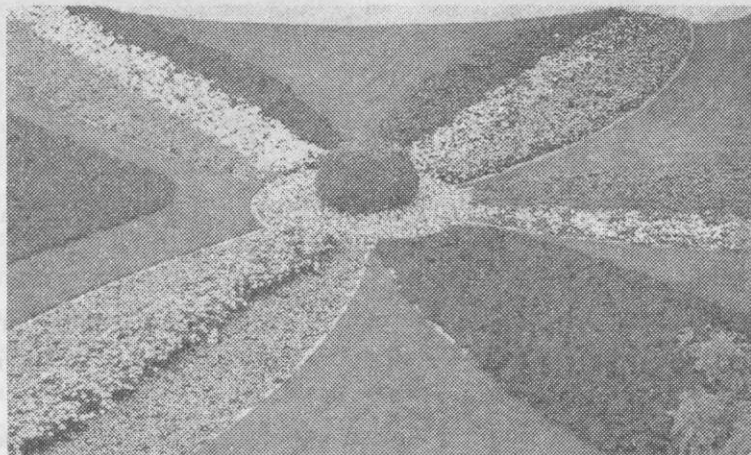
Bordyurlar ko'kalamlashtirilayotgan hududlarni manzaraviy va me'moriy badiiy bezash uchun xizmat qiladi. Ular gulzorlar ko'rinishiga tugallash shakl, bezak va manzara beradi.

2.34-rasm. Bordyurlarning bolalar madaniy–ko'ngil ochar parkida funksional me'moriy-rejaviy kompozitsiyani shakllantiruvchi va fazoviy zonalashtiruvchi asosiy element tarzida qo'llanilishi.

Parter–binolar oldiga yoki bog' – parklarga kirishda qo'llaniladigan tantanali tekis gulzor yoki maysazor

kompozitsiyasidir. Parterlar gulzor kompozitsiyasi bilan tashkillashtirilgan va yaxlit birlashtirilgan bir necha elementlardan tuziladi. Parterning elementlari—maysazor, maxsus tanlangan manzarali yaproqli va gullovchi o'simliklar, yo'laklar, mo'jaz me'moriy shakllar (2.34;2.35-rasmlar).

2.35-rasm. Manzarali yaproqli va gullovchi o'simliklardan, yo'laklar va mo'jaz me'moriy shakllardan tuzilgan parter kompozitsiyalari.

2.36-rasm. Yorqin va manzarasini uzoq saqlaydigan klumbali va rabatkali maysazorlardan tuzilgan parter kompozitsiyalari.

Parterlarda o'zining yorqin va manzaraviyligini uzoq saqlaydigan klumbali va rabatkali maysazorlar asosiy o'rinni egallaydi. (2.36-rasm)

Keyingi yillarda muhim jamoat binolari yonidagi ko'chalar, chorrahalaridagi maydonlar, asfalt va beton yopmalar, to'shamalarni yashil va yorqin ranglar bilan bezash maqsadida muhitga manzaraviy samara beruvchi ko'chma gul vazalari va guldonlar qo'llanmoqda. Bunday guldon va vazalar quyma beton yoki plastmassalardan ishlanmoqda. Ularga, odatda, tayyor o'simliklar ekiladi. Buning uchun O'zbekiston sharoitida pelargoniya, petuniya, xlorofitum, setkreaziya, begoniya, gratsilis, shprenger asparagusi yoki pilelar bilan birgalikda ekiladi.

Gulzorlarning u yoki bu shakli, kompozitsiyasini yaratishda o'simliklarni to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga egadir. Bu masalada, o'simliklarning biologik-manzaraviy xususiyatlari va agrotexnikasini bilishdan tashqari, arxitektorlar yuksak badiiy did va kompozitsiyaviy ko'nikmalarga ham ega bo'lishlari zarur.

Parter va gulzorlar uchun o'simliklarni tanlashda ularning balandligiga e'tibor qaratish zarur. Agar gulzor markazida yodgorlik yoki boshqa biror me'moriy tik qurilma turmagan bo'lsa, gulzor markaziga bo'yi baland, ko'rinishi samarali o'simliklar, masalan,

agava, palma dratsena, banan va boshqalar, gulzorlarning chetroq qismlariga pastroq bo'yli va uning chekkasiga esa eng pastqam o'simliklar tanlanadi. Bunday joylashishda o'simliklar bir-birini to'smaydi va gulzor (klumba) juda samarali ko'rinish oladi.

Gullash davri va vaqtiga ko'ra o'simliklarni tanlashda eng erta gullovchi va davriy uzoq gullovchi o'simliklarni tanlash ma'qul.

Mustaqillik yillarida Toshkentda va viloyat poytaxtlarida oranjereyalar va issiqxonalarda oldindan maxsus tuvaklar yoki torfli xaltachalarga ekilgan (pelargoniya, begoniya, salviya, piliantovoy atirgullar, axirantes, setkreaziya, xlorofitum, beresklet, shprenger asparagisi) kabi gullar va o'simliklardan foydalanish ularni ekish ishlarining tugashi bilanoq yaxshi manzaraviy samara bermoqda. Gulining yoki bargining rangiga qarab o'simliklarni tanlashda eng chiroyli va jimjimador gul manzaralarini beruvchi o'simliklarni tanlash maqsadga muvofiqdir.

Gullarni ranglari bo'yicha tanlashda quyidagilarga rioya qilish tavsiya etiladi:

A) ranglar kontrasti

B) ranglar nyuansi qonuniga

V) neytral tonlar ahamiyatiga

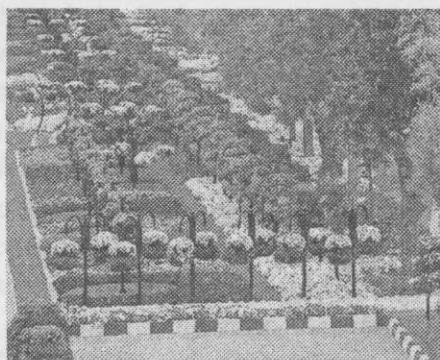
Ranglar kontrasti qonuniga ko'ra eng chiroyli gullarning birikuviga erishishga harakat qilinadi. Qizil gulni unga kontrast bo'lgan yashil gul bilan, oranjeviy gulni ko'k gul bilan, sariqni binafsha gul bilan yonma-yon ekadi. Qizil, oranjeviy va sariq gullar eng faol, issiq ranglardir. Ular ichida oranjeviy eng issiq hisoblanadi. U o'ta jozibador, diqqatni jalb qiluvchi, issiq muhit hosil qiluvchi rangdir. Yashil, ko'k, binafsha ranglar esa-passiv, sovuq ranglar hisoblanadi. Ular ichida ko'k rang sovuq'idir. Bu kabi tonlar gulzorlarga qat'iylik baxshida etadi.

Kontrastlilikni biroz yumshatish uchun kontrast beruvchi gul guruhlarini orasiga neytral tonli gullardan ekiladi. Hamma qoramtir (to'q qizil, to'q-ko'k, to'q-oranjeviy) rangdagi gullarni, odatda, tomoshabinga yaqin joylashtiriladi.

Ranglar nyuansi qonuni barcha rangdagi tonlarning sekin asta o'zgarib borishini bildiradi, ya'ni ranglar bir-biriga kontrast emas, balki bir rangning turli tonlari, yo to'qlashib yoki oqarishib boradi. Ushbu qonunga asoslanib, klumbalarni gullar bilan bezashda istalgan rangdagi gulning turli tonlarini qo'llash mumkin.

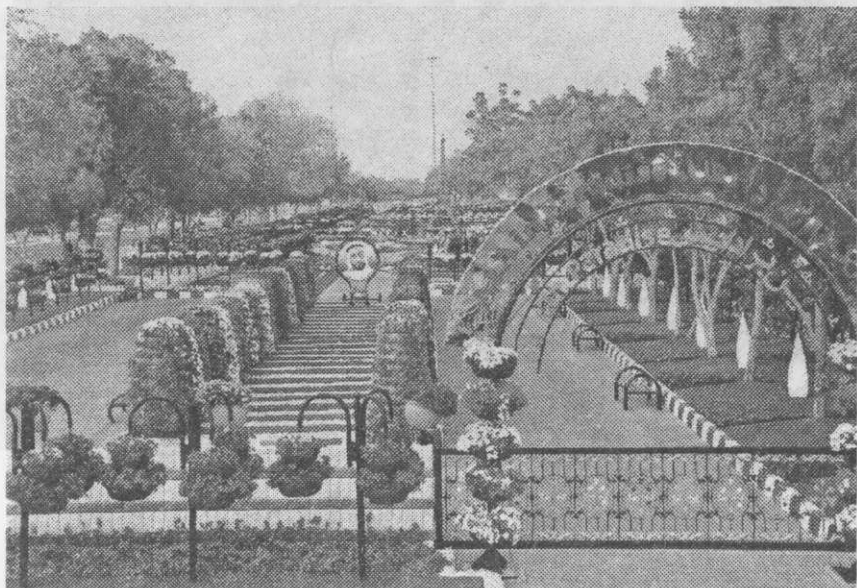
Klumba gulzori agar unda ekilgan gullarning rangi gulzor chetidan o'rtasiga qarab to'qlashib borsa buning teskarisiga ko'ra chiroyli va fayzli chiqadi.

Neytral tonlar ahamiyatini ham e'tiborga olmoq kerak. Neytral ranglar—bu oq va qora ranglardir. Oq rang va uning turli tonlari uzoqdan ham yaxshi ko'rinadi, ularni ko'pincha kontrast ranglarni qisman yumshatish uchun qo'llashadi. Oq rang dissonans ranglarni yumshatadi, disgarmoniyani yo'qotadi. Masalan, agar qizil va binafsha ranglar o'zaro to'qnashsa ular og'ir, bejirim ko'rinadi, ular orasiga oq rang qo'shilganda esa bu manzara ancha yumshatiladi, neytrallashadi (2.37-2.39-rasmlar).

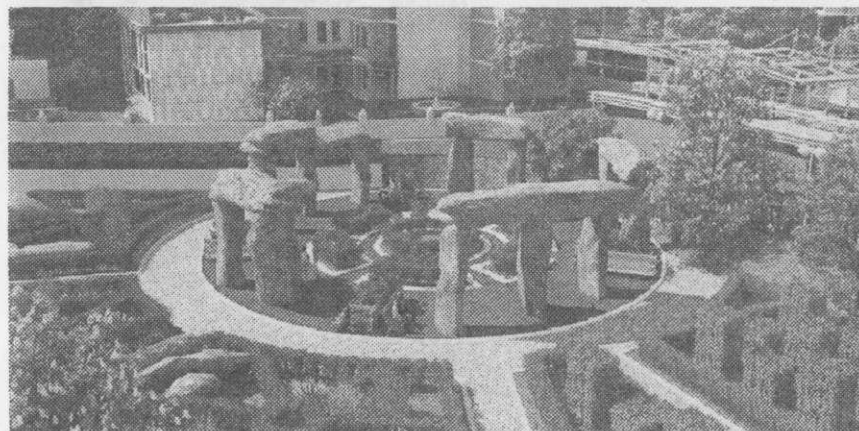

2.37-rasm. Gullari ranglari bo'yicha tanlangan, ranglar kontrasti va nyuansi qonuniga hamda neytral tonlar ahamiyatiga rioya qilib shakllantirilgan parter kompozitsiyalari.

2.38-rasm. Parterlar kompozitsiyasining yangi zamonaviy turi. Vazalarga osilgan gulzorlardan tuzilgan sayrgoh parter.

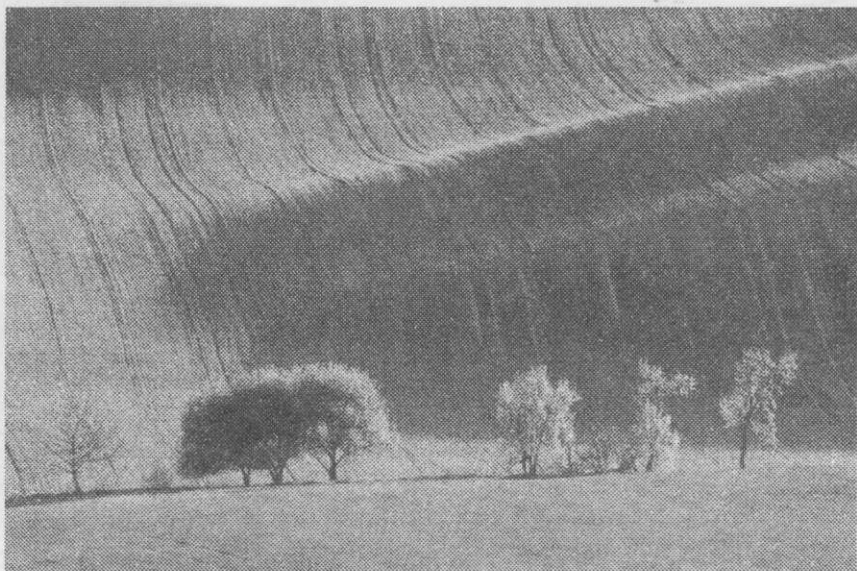

2.39-rasm. Sayrgoh muhitida yashil bordyurlardan shakllangan hajimli parter va postda yo'lak o'rtasiga ishlangan rabatkalar.

Maysazor—bu tabiiy yoki sun'iy tarzda yaratilgan, ajir maysa o'tlar bilan yopilgan yashil maydondir. Maysazorlar yaratilishiga qarab ikki xil: tabiiy shakllangan va maxsus yaratilgan maysazorlar guruhiga bo'linadi (2.40-2.44-rasmlar).

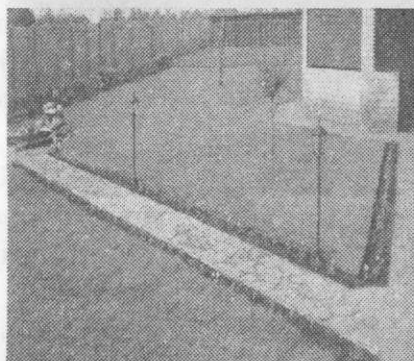
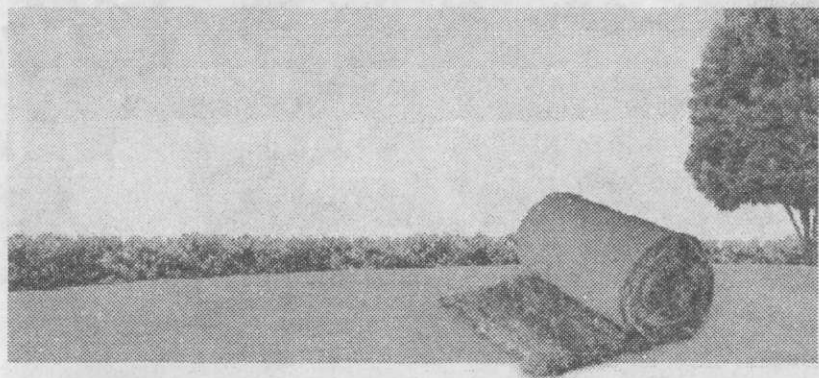

2.40-rasm. Tabiiy shakllangan maysazorlar landshafti.

2.41-rasm. Tabiiy shakllangan, ajriq maysa o'tlar bilan yopilgan yashil maysazorlar.

2.42-rasm. Maxsus yaratilgan maysazorlar. Ajir o‘tlar bilan yopilgan yashil sport maydonlari.

2.43-rasm. Maxsus yaratilgan, ajriq o‘tlar bilan yopilgan xususiy hovli muhiti maysazorlari.

2.44-rasm. Maxsus yaratilgan, parter uslubidagi “usadba” maysazorlari.

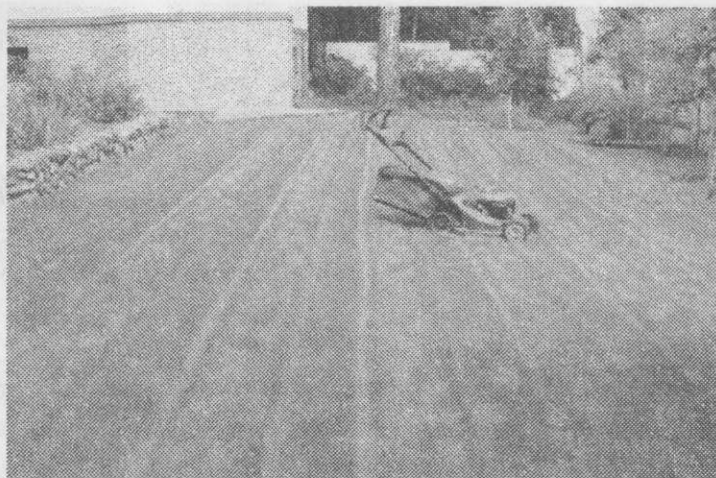
Maysazorlar o'z manzarasi va funksiyasiga ko'ra yana 2 xilga: manzaraviy va maxsus maysazorlarga bo'linadi.

Manzaraviy maysazorlar guruhiga parter maysazorlar, o'tloq, ya'ni lugovoy maysazor va chiroyli gullovchi ko'p yillik maysazorlar kiradi. Maxsus maysazorlar guruhiga sport maydonlarining maysazori, magistral ko'chalarda transport va piyodalar harakatini ajratuvchi turotuarlar bo'ylab tashkillashtirilgan maysazorlar, qiyaliklar va qirlarni mustahkamlovchi maysalar, qabriston maysazorlari va hokazolar kiradi.

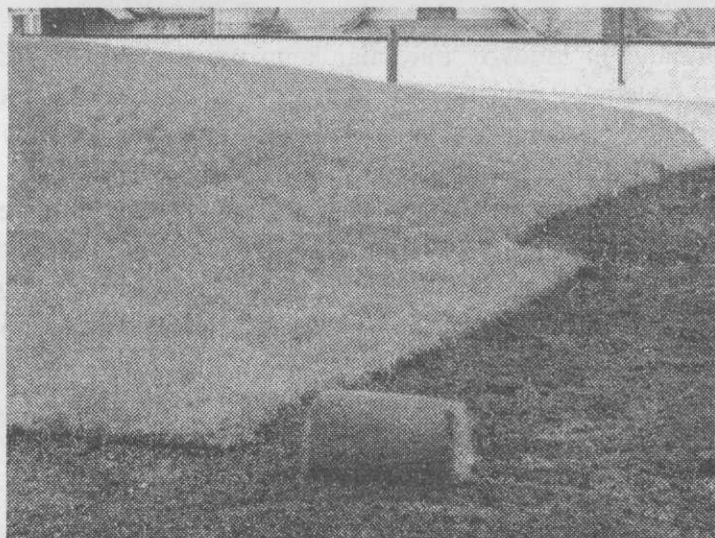
Parter maysazorlar yuzi, odatda, tekis bo'lib, park va bog'lar oldilari va boshqa tantanali joylarni ko'kalamzorlashtirishda hamda gulzorlar fonini tashkil etishda ahamiyatlidir. Ular o'ta sifatli, o'tlari barxatsimon, rangi bir xilda, yuzi o'ta tekis, bo'yi pastqam, barglari tig'iz bo'lishi shart.

O'tloq, ya'ni lugovoy maysalar keng maydonlarni egallaydi. Ularni, odatda, parklar, o'rmonzor parklar (lesoparklar), lugoparklarning keng ochiq yashil maydonlarini va peyzajli qismlarini ko'kalamlashtirishda qo'llashadi.

Maysazorlar asosan ikki xil uslubda: maysa tuxumini ekish va chimlashtirish orqali yaratiladi. Birinchisi, tekis joylarni maysalashtirishda maysa tuxumini ekish usuli, qiya va qirlik yuzalarni maysalashtirishda esa chimlashtirish usuli qo'llanadi (2.45–2.46-rasmlar).

2.45-rasm. Tekis yuzalarni maysalashtirishda maysa tuxumini ekish usuli.

2.46-rasm. Kiya va qirlik joylarni maysalashtirishda qo'llanadigan chimlashtirish usuli.

Maysa tuxumi yaxshi tayyorlangan tekis tuproqqa sentyabrda, oktyabr boshlarida yoki erta bahorda–fevralning oxiri martning boshlarida ekiladi. Ekilishi me'yori 1 kv m maydonga 10–12

gramm. Maysa ekilgan joy boshlang'ich ikki-uch hafta davomida muntazam sug'orilib turiladi.

Parter tipidagi maysalar har 2 haftada, lugovoy maysalar esa har oyda bir marta qirtishlab turiladi.

Maysa o'simliklarga O'zbekistonda asosan Kanada gren, raygras pastbishniy, ovsyantsa lugovaya, palchatnik, myatnik lugovoy qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda maysalar tuxumi magazinlarda muxsus upakovkalarda sotiladi. Upakovkalar ustiga ularni ekish qoidalari va me'yorlari yozib qo'yiladi.

Maysalar o'rniga ko'p hollarda er-yopar o'simliklardan ham foydalaniladi.

Talabalarga mustaqil o'zlashtirish, olingan bilimlarni mustahkamlash va o'zini-o'zi nazorat qilish uchun savollar:

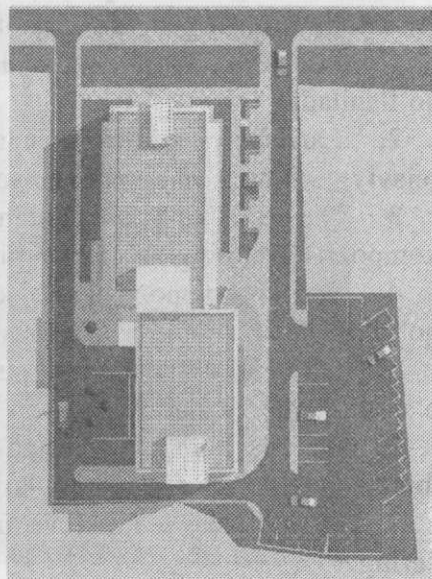
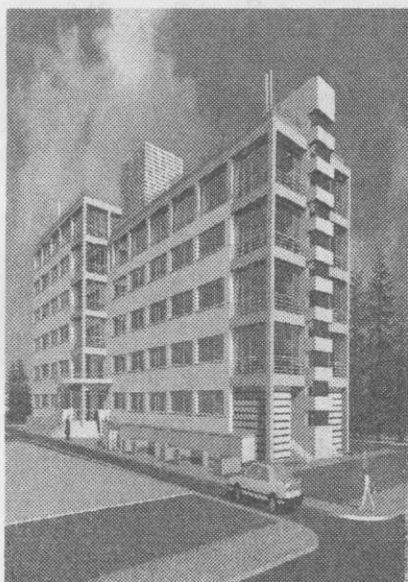
1. Landshaft arxitekturasida qanday rejayiy uslublar qo'llaniladi?
2. Landshaft arxitekturasida qo'llaniladigan me'moriy-rejayiy yechimlar va kompozitsiyalarga izoh bering.
3. Daraxt va butalardan shakllantiriladigan yashil kompozitsiyalarning turlarini aytib bering.
4. Soliter kompozitsiyasi qanday kompozitsiya va unga qo'yiladigan talablarni aytib bering.
5. Guruhlar nima, ularning turlarini aytib bering, ular qanday o'simliklardan tuziladi?
6. Qatorlar kompozitsiyasiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat? Qatorlarning qanday xillari mavjud?
7. Yashil massiv nima va uning qo'llanish sohasini aytib bering.
8. Gulzorlarning qanday xillari bor, ularni bir-biridan farqlang.
9. Gulzorlar qanday qoidalar bo'yicha shakllantiriladi?
10. Maysazorlarning xillari va ularni shakllantirish usullarini tushuntirib bering.

III-BOB.

JAMOAT BINOLARI HUDUDLARINI ME'MORIY LANDSHAFT LOYIHALASH

3.1. Ma'muriy va jamoat binolari hududlarini landshaft loyihalash

Ma'muriy va jamoat binolari oldilarida, odatda, bosh fasadlari tomonidan keng ochiq yashil muhit–parterli sayrgoh shakllantirish tavsiya etiladi. Agar buning uchun yetarlicha maydon bo'lmasa bosh fasad va binoga kirish yo'laklari oldida manzarali gulzor shakllantiriladi. Uning yechimi turlicha: maysazor, parter usulida yoki klumba ko'rinishdagi gulzor bo'lishi mumkin (3.1;3.2-rasm).

3.1-rasm. Ma'muriy va jamoat binolari oldida maysazor
ko'rinishdagi kompozitsiya.

3.2-rasm. Ma'muriy va jamoat binolari oldilarida shakllantirilgan, keng ochiq yashil muhit–parterli sayrgoh.

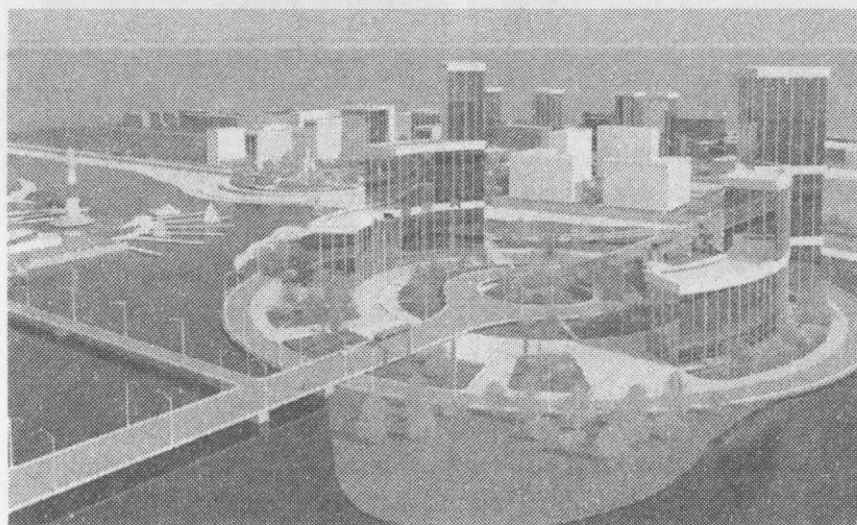
Binoning otmostkasi va trotuar orasidagi ensiz, odatda, cho‘zinchoq joyga 2–3 qator qilib bir yillik yoki ko‘p yillik gullardan ekiladi. Bino devoriga yaqin qatorga bo‘yi balandroq, trotuarga yaqin qatorga esa pastroq bo‘yli gullar, masalan, xushbo‘y tabak, bir yillik astra va alissum yoki metelchatiy floks va arabislar ekiladi.

Yo‘llar chetidagi kengroq hududlarga ko‘p yillik o‘simliklardan miksborder gulzor kompozitsiyasini yaratish mumkin. Agar buning uchun o‘simliklar to‘g‘ri tanlansa u erta bahordan to kech kuzgacha gullab turish imkonini beradi. Bunday gulzorning tarkibiga primula, floks shilovidniy, arabis alpiyskiy, iris gibridniy, floks metelchatiy, ko‘p yillik astra o‘simliklarini kirishi mumkin.

Agar bino qirlikda, atrof muhitdan teparoq joyda qurilgan bo‘lsa, uning old qismiga tabiiy toshlar va o‘simliklar bilan bezatilgan rokariy yoki tirgak devorlarlarni shakllantirish, zinapoyalar o‘rnatish maqsadga muvofiqdir. Agar bino unga ajratilgan

hududning quyi qismida, ya'ni qizil chiziqdan ancha ichkarida joylashgan bo'lsa, bino fasadi va trotuar orasidagi keng maydonga maysazor ustida 3–5 ta daraxtdan guruh kompozitsiyasi, chiroyli gullovchi butalar va ko'p yillik gullar ekiladi. Bu muhitda birorta dekorativ basseyn yoki favvora bo'lishligi unga yana ham samara beradi, muhitda yoqimli mikroiklim yaratadi. Ma'muriy binolar kompleksi daryo orolchalarida joylashgan landshaft yechimi ham o'ziga alohidadagi e'tiborni jalb etadi. Obodonlashtirilgan kompleks atrofidagi maydonlar va binolar arxitekturasi atrof-muhiti kompozitsiyasi va landshaftiga transport va piyodalar yo'laklari va ko'priklar bilan boglanishi kerak.

Ma'muriy binolar oldilaridagi hududlarning yechimi ko'pincha muntazam rejaviy uslubda, simmetrik o'q atrofidagi, takrorlanuvchi yashil landshaft kompozitsiyalaridan tuzilishi mumkin. Bunday ko'kalamzor muhitlar ma'muriy binolar, magazinlar, maishiy xizmat ko'rsatish obyektlari va boshqa jamoat binolari oldilaridagi hududlarda bo'lishi zarur (3.3;3.4-rasmlar).

3.3-rasm. Ma'muriy binolar kompleksi daryo orolchasida joylashgan landshaft yechimi.

3.4-rasm. Qiyalikda joylashgan jamoat binosi oldida yuqoridan pastga yo'naltirilgan simmetrik o'q atrofidagi parterli sayrgoh kompozitsiya.

Agar bino oldidagi maydon yirik beton plitalar bilan qoplangan bo'lsa uni ham manzarali gullar bilan bezatish imkoniyati mavjud. Buning uchun ko'chuvchi gullardan yoki vazalar hamda modulli tuvaklardan foydalanib bir yillik gulzor vazalar yoki modulli bog'-chaman tashkil qilish mumkin. Bunda gullardan begoniya klubnevaya, salviya, maydagulli georginya, pelargoniya, lobeliyalarni qo'llash yaxshi samara beradi. Agar gul tuvaklar katta bo'lsa ularga ko'p yillik o'simliklarni ham ekish mumkin. Gul vazalari va tuvaklar bir xil yoki turli o'lchamlarda, biroq bir tip va rangdagi materialdan ishlanishi shart (3.5-rasm).

3.5-rasm. Ma'muriy bino oldidagi yirik beton plitalar va yashil kompozitsiyalar bilan qoplangan maydon.

Jamoat binolarini ko'kalamzorlashtirishning yana bir oddiyoq, biroq samarali uslublaridan biri — tik ko'kalamzorlashtirishdir. Tirmashib o'suvchi lianalar tik tirgaklar yoki dekorlar bo'ylab

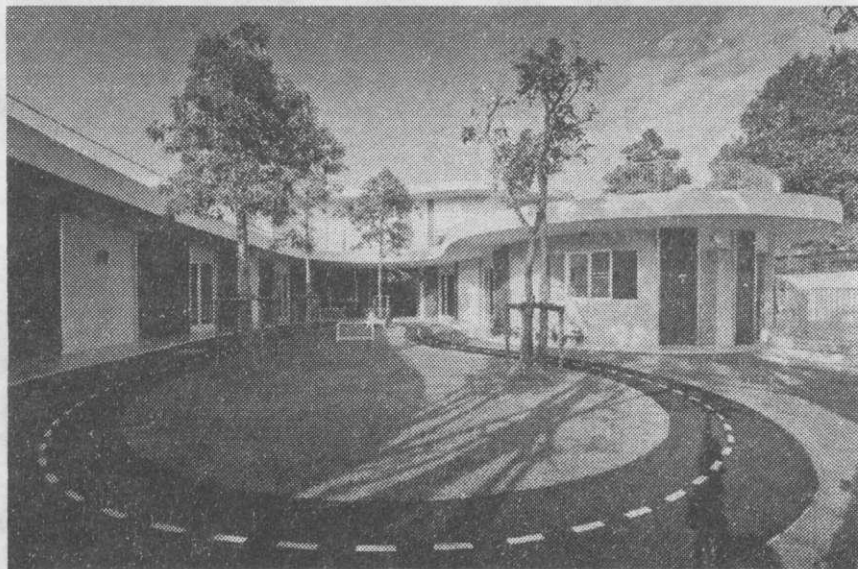
ko'kka intilib, binolarga maftunkor manzara berishi mumkin. Tik ko'kalamzorlashtirishda amur toki, Berlande toki, devichiy vinograd pyatilistkoviy, Xitoy glitsinyasi, jimolost kaprifol, tekoma va boshqalarni qo'llash mumkin (3.6-rasm).

3.6-rasm. Ma'muriy binolar fasadi va fasad oldi maydonini bezatishda tirmashib o'suvchi o'simliklar va maysalardan shakllangan kompozitsiyalar.

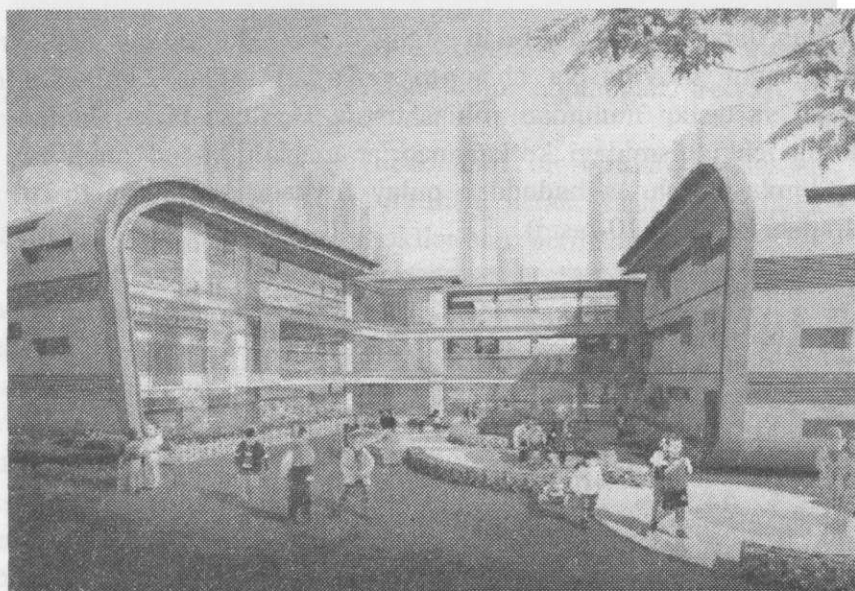
3.2. Bolalar bog'chalari va yaslilar hududlarining landshaft arxitekturasini

Bolalar bog'chalarining hududi funksiyasiga ko'ra, odatda bolalar zonasi guruhlar maydonlari, sport maydonchalari zonasi, xo'jalik va manzarali ko'kalamlar zonasiga bo'linadi (3.7–3.10-rasmlar).

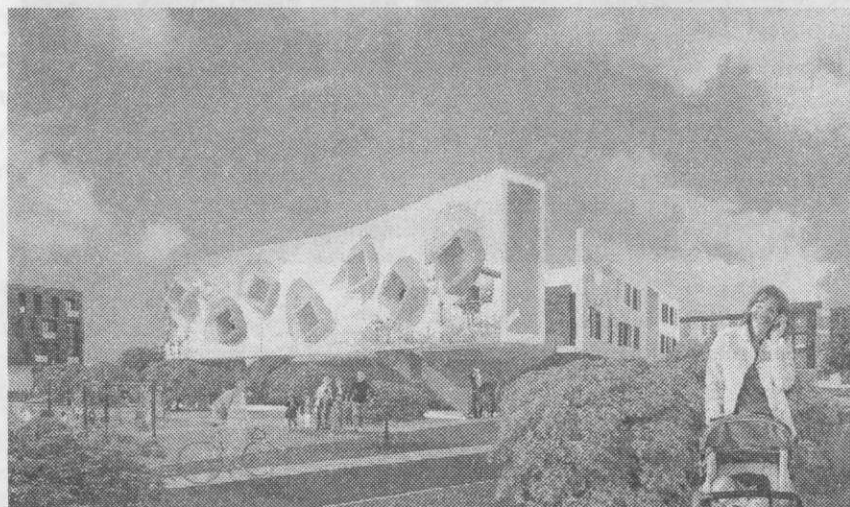

3.7-rasm. Bolalar bog'chasi hududidagi xo'jalik zonasi
maydonining ko'rinishi.

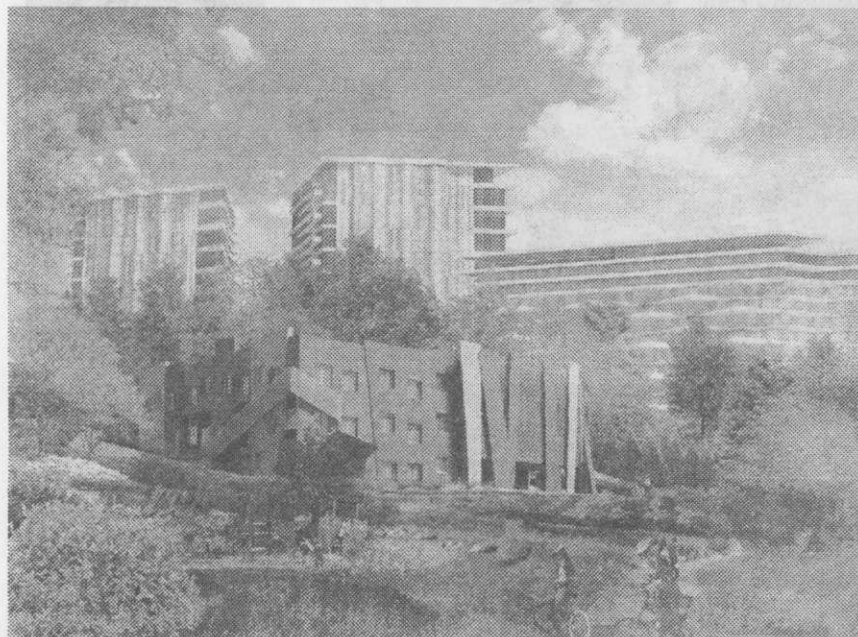
3.8-rasm. Bolalar bog'chalari hududidagi bolalar o'yingohi zonalari.

3.9-rasm. Bolalar bog'chalari hududidagi sport maydonchalari zonasi.

Bolalar bog'chalari muassasalarining hududlarini atrofidagi ko'cha va hududlardan qatorlab tig'is ekilgan, eni 5–6 metr

bo'lgan daraxt va butalar bilan ajratish kerak. Bu bog'cha hududini tashqi shovqin va chang-to'zonlardan saqlash imkonini beradi va tashqi muhitdan xolilashtiradi. Bog'cha binosi hududining ichki qismidagi ko'kalamzorlar mazkur hudud muhitini sog'lomlashtirish va hududdan qulay foydalanish imkoniyatini yaratishi kerak (3.10-rasm).

3.10-rasm. Bolalar bog'chalari atrofidagi hududlarda o'simliklar, daraxt va butalardan shakllangan tabiiy manzaraviy landshaft kompozitsiyasi.

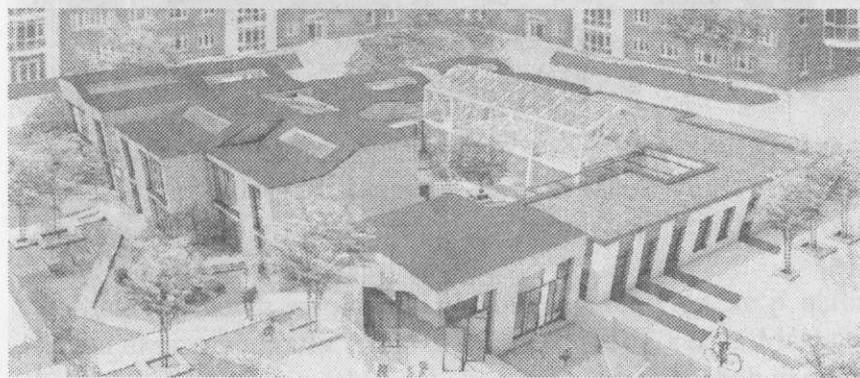
Bolalar bog'chalarida eng avvalo fitontsidga boy quyuq soya beruvchi o'rta kattalikdagi daraxtlar, masalan dala klyoni, yapon saforasi, virgin mojjevelnigi, tuya, bagryanik, lipa hamda chiroyli va uzoq gullab turuvchi tikoni va zahari yo'q butalar, ko'p yillik yorqin va xushbo'y gullarni ekish maqsadga muvofiqdir.

Bog'chalar hududidagi bolalar guruhlari va umumiy foydalanuvchi maydonlarni soya qilish maqsadida usti va yon

tomonlari yovvoyi tok, puerariya, klematis, tekoma va boshqa chirmashib o'suvchi o'simliklar bilan qoplangan trelyaj va pergolalarni qo'llash ma'quldir.

Bolalar guruhlarining maydonchalari bir-biridan butalardan ekilgan yashil to'siqlar bilan ajratilishi kerak. Yashil to'siqlarga qirtishlash usulida geometrik shakllar ham berilishi mumkin.

Bolalar bog'chalaridagi gulzorlar, asosan, binoga kirish oldida, ota-onalar kutadigan joyda va bino atroflarida bo'lishi mumkin. Gulzorlar bir, ikki va ko'p yillik gullar va gullovchi butalardan shakllantirilib, ular o'zining chiroyli va qizg'in gullashi, gullarining yorqin ranglari yoqimli hidi bilan ajralib turishi zarur. Bir yillik gullardan salviya, barxattsilar, petunya, astra, kalendula, xushbo'y tabaklarni qo'llash mumkin. Ikki yillik gullar ichida viola, margaritka, nezabutkalarga ko'proq o'rin berilishi zarur. Ko'p yillik gullarni maysazorlar fondida manzarali butalar bilan birga ekish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun akvilegiya, liliya, delfinium, iris, pion, floks, ko'p yillik astralar tanlanadi. Trelyaj va pergolalar uchun tirmashib o'suvchi lianlar-klematis, jimolost, kaprifollarni, tik ko'kalamzorlashtirish va devorlarga soya berish maqsadida beshbargli devichiy vinograd, tekomalalar, drevogubetslarni qo'llash mumkin (3.11-rasm).

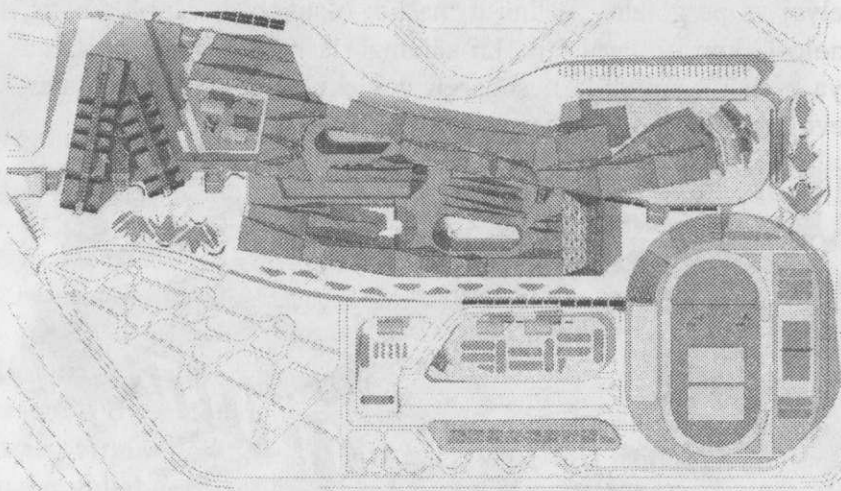

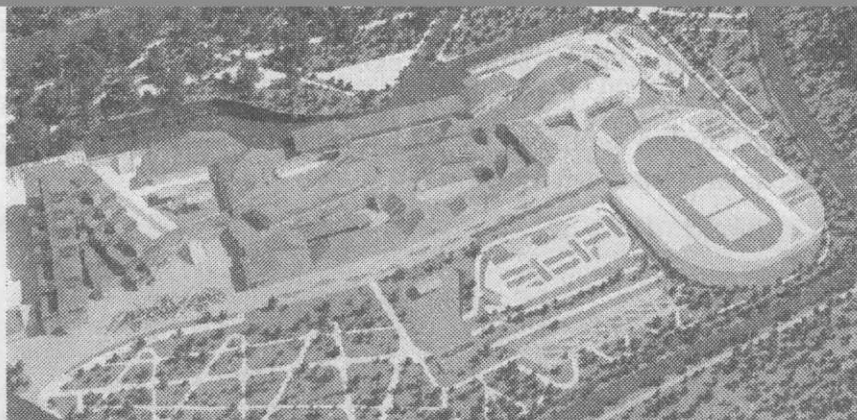
3.11-rasm. Bolalar bog'chasi hududining landshaft yechimi, dekorativ daraxtlar, butalar, gulzorlar va maysazorlar bilan qoplangan.

Bolalar guruhlarining maydonchalari atrofiga va ularga yaqin joylarga mevali daraxtlar ekish maqsadga muvofiq emas. Chunki bolalar ularni pishmasdan, chang holida uzib olishlari va payhon qilish mumkin. Mevali daraxtlarni alohida joylarga, jo'ya olib qatorlab ekish mumkin. Daraxtlar va butalar ekiladigan joylar, gulzorlarning atrofi va bolalar maydonchalari va dam olish joylari maysazor bilan qoplanishi zarur (3.11-rasm).

3.3. Umumta'lim maktablari, kollejlari va litseylar hududlarining landshaft arxitekturasini

Maktab hududlarini to'g'ri va qulay funksional zonalarga bo'lib tashkillashtirish landshaft obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirishda muhim sanitariya-gigienik va o'quv-tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Aynan shu maqsadda maktab hududining yarmidan ko'p qismi (55–60%) ko'kalamzorlashtirilishi zarur (3.12-rasm).

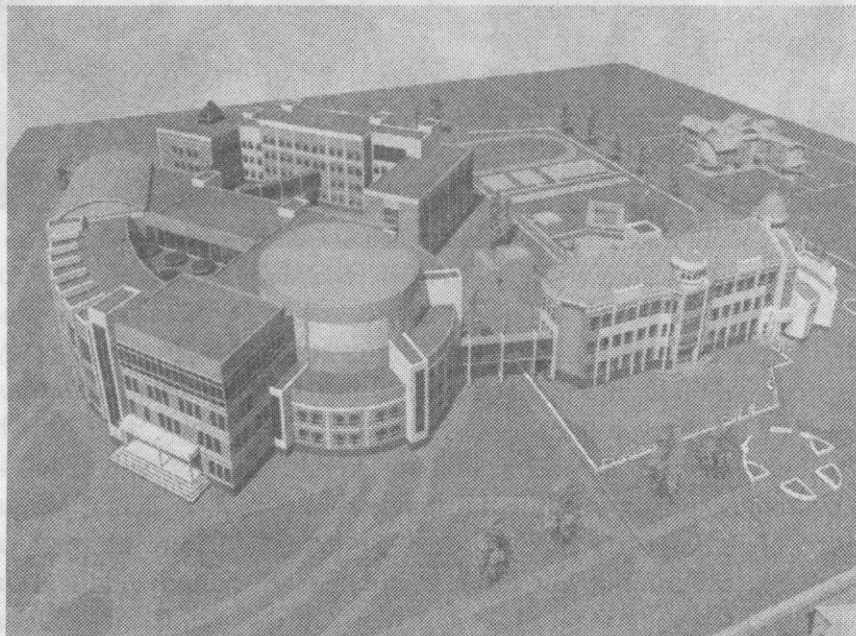
3.12-rasm. Zamonaviy maktab binosi hududining landshaft yechimi: a–tarhdagi ko‘rinishi; b–aksonometriyasi.

Tanlanadigan o‘simliklar assortimenti nafaqat manzaraviy estetik va biologik talablarga, balki turli xil daraxt va butalardan hamda o‘quvchilarga O‘zbekiston florasini tanishtirish imkoniyatlariga ham ega bo‘lishi kerak. Buning uchun yirik maktablar qoshida o‘quv–tajribaviy biologiya va dendrologiya bog‘chalarini, o‘rta va kichik maktablar hududida mevali bog‘ va polizlar tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday hududlarda o‘quvchi-yoshlar manzarali va qishloq xo‘jalik ekinlarini ekish va o‘stirish tajribalariga ega bo‘lishi bilan birga tabiatga mehr qo‘yish va uni ardoqlash ko‘nikmalarini ham egallaydilar.

Maktablar hududi quyidagi funksional zonalariga bo‘linishi zarur: o‘quvchilarning tannafus va darsdan keyingi vaqtlarida dam olish zonasi, jismoniy tarbiya va sport zonasi, tinch dam olish zonasi, xo‘jalik zonasi (3.13-rasm).

Maktab hududi atrofdagi ko‘chalardan bir yoki ko‘p qatorli tarzda ekilgan daraxtlar bilan ajratilgan bo‘lishi kerak. Maktabga kirib kelish yo‘llari va ichki yo‘laklar keng shox-shabbali daraxtlar bilan ko‘kalamzorlashtirilishi zarur. Maktab binosining devorlari janub va janubiy-g‘arb kabi quyosh tushuvchi tomonlardan qator

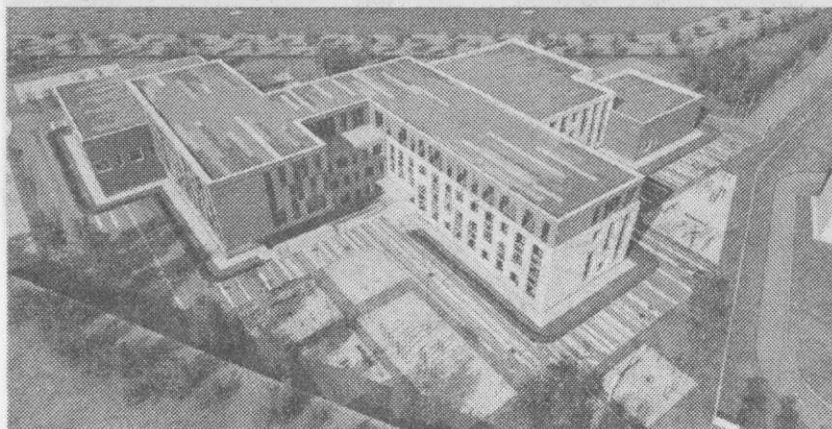
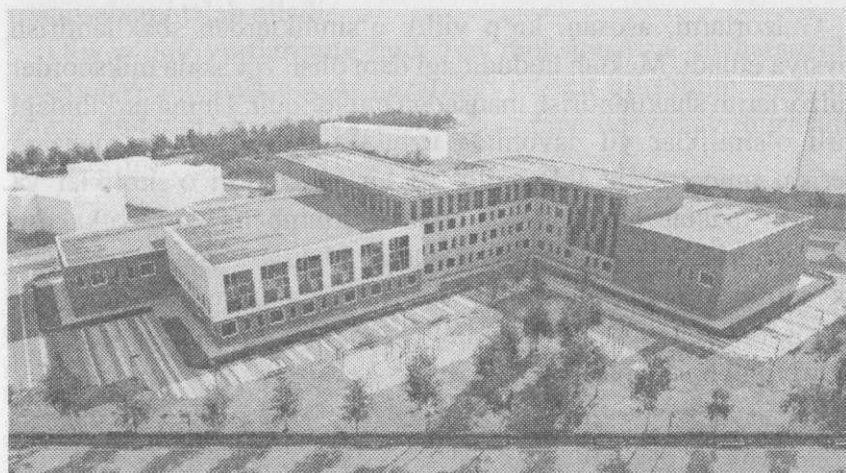
ekilgan daraxtlar bilan to'silishi kerak. Boshqa hududlarda va maydonlarda ko'p sonli maktab bolalarining bo'lishi va harakatiga xalaqit bermaydigan daraxtlar ekilishi mumkin. Tinch dam olish zonasida esa daraxtlar tig'izroq ekilishi zarur. Bu yerda chirmashuvchio'simliklar va toklar bilan o'ralgan pergola va besedkalar o'rnatilishi mumkin.

3.13-rasm. Maktab hududidini obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish sxemasi. Funktsional zonalarining ko'rinishi: o'quvchilarning dam olish zonasifasad oldida, jismoniy tarbiya va sport zonasiorqa fasad maydonida, yuqorida aytilgan ikki zonalar o'rtasida xo'jalik zonalarini ko'rinishi.

Maktab hududidagi dam olish va sport zonasini ko'kalamzorlashtirish uchun quyuq soya beruvchi eniga keng o'suvchi, shox-shabbasi va bargi tig'is daraxtlar tanlanadi. Darsxonalarning derezalari oldini to'sib qo'ymaslik uchun daraxtlar va baland butalarni binodan muayyan masofaga ekish kerak. Daraxtlar oralig'i

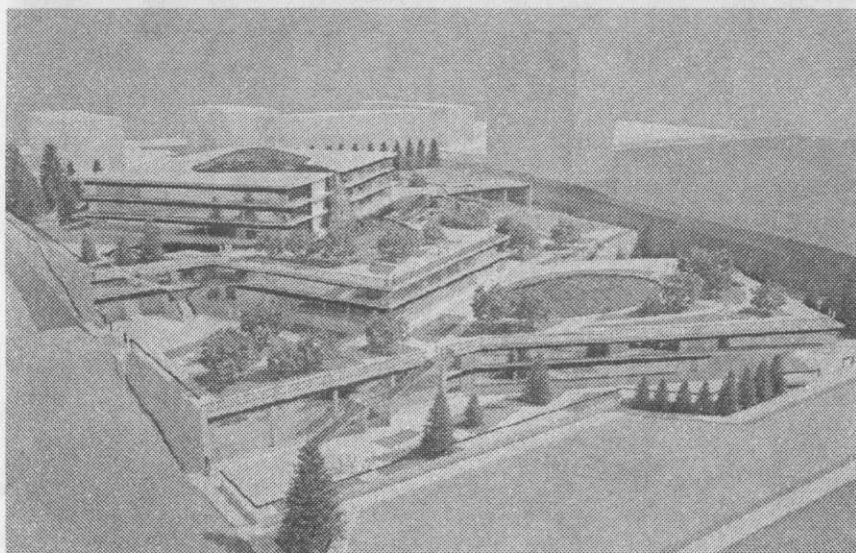
5–10 m, butalar orasi 3–5 m bo‘lishi kerak. Butalarni maysa ustuda alohida yoki guruhlab ekish zarur. Baland bo‘yli butalarni (siren, jimolost, kalina, buldanej) maktab uchastkasi chegaralariga yaqin, o‘rta va past butalarni (veygela, forzitsiya, grebenuqik, spireya) binolarga yaqin ekish tavsiya etiladi (3.14-rasm).

3.14-rasm. Maktab hududidagi dam olish va sport zonalarini ko‘kalamlashtirishda quyuq soya beruvchi, butalarni maysa ustuda alohida yoki guruhlab ekish kompozitsiyasi.

Maktabning old qismi va kirish joylaridagi hududlarni xvoy tipidagi daraxtlar (virgin mojjevelnigi, sharq biotasi, ko'k archa, magoniya) bezaydi. Maktab hududiga tikonli butalar (boyarishnik, borbaris), mevasi va barglari zaharli bo'lgan o'simliklar (dafna, yoki volche liko, jimolostning ayrim turlari, sumaxlar)ni ekish man etiladi.

Gulzorlarni, asosan, ko'p yillik o'simliklardan shakllantirish tavsiya etiladi. Maktab hududidagi dam olish zonasida miksborder gulzorlarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Uning tarkibidagi turli o'simliklar yil davomida uzluksiz gullab yaxshi manzara berishi muqarrardir. Ikki yillik va bir yillik o'tli o'simliklar va gullarni maktab binosi fasadi oldidagi klumbalar va rabatkalarni shakllantirishda foydalanish mumkin. Maktab hududida bir yillik gullar tuxumi, yoki maysazorlar to'g'ridan-to'g'ri gulzor tuprog'iga ekiladi. Shunda uning yoppasiga gullashi maktabdagi o'qishning boshlanish davriga to'g'ri keladi (3.15-rasm).

3.15-rasm. Maktab hududini ko'kalamzorlashtirish maketi. Fasad old qismi va kirish joyi hududlarining landshafti yechimi, xvoy tipidagi daraxtlardan va maysalardan shakllangan kompozitsiya.

3.4. Oliy o'quv yurtlari hududlarining landshaft arxitekturasini

Oliy o'quv yurti (OO'Yu), institut yoki universitet kompleksi—bu shahar muhitining asosiy elementlaridan biri hisoblanib, shaharning ko'kalamzorlar tizimini ishlab chiqish, uni tashkil qilish va shahar bosh rejasini yechishda alohida yondoshuv va munosabatni talab qiladi.

Oliy o'quv yurtlarining hududini funksional va shaharsozlik, me'moriy-landshaft nuqtai nazaridan tashkil qilishning asosi bu uning hududini to'g'ri va maqsadga muvofiq zonalashtirishdir (3.16-rasm).

3.16-rasm. Oliy o'quv yurti funksional zonalarining ko'rinishi: talabalarning tannafus va darsdan keyingi vaqtlarida dam olish zonasi-fasad oldida, jismoniy tarbiya va sport zonasi-orqa fasad maydonida, yuqorida aytilgan ikki zona o'rtasida tinch dam olish zonasi, uning orqa tomonida esa xo'jalik zonasi joylashgan.

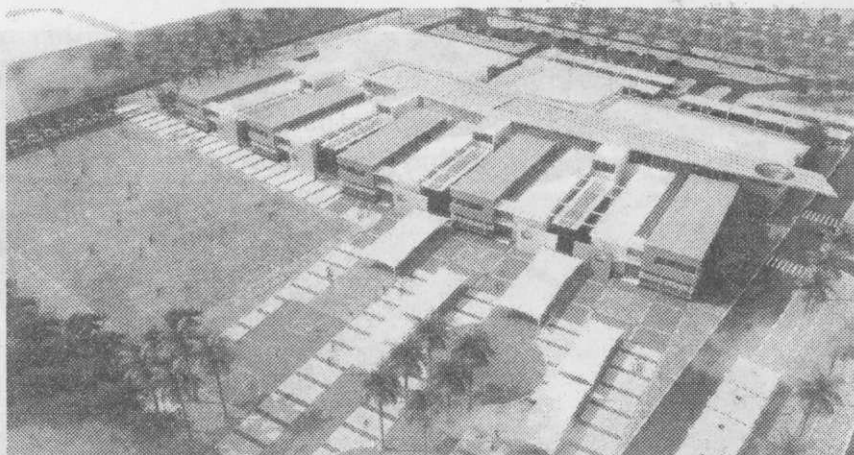
Odatda oliy o'quv yurti hududini zonalashtirish uning ta'lim yo'nalishlari, soni va mutaxassisliklaridan kelib chiqib, umumiy holatda bo'lishligi shart deb belgilanadi.

1. O'quv zonasi.
2. Ilmiy-tadqiqot ishlari zonasi.
3. Yashash zonasi.
4. Umumiy ovqatlanish va maishiy xizmat ko'rsatish zonasi.
5. Sport zonasi.
6. Xo'jalik zonasi.

Institut o'quv zonasini informatsion-axborot markazi va ilmiy-tadqiqot bo'linmalari bilan, yashash zonasini u bilan uzviy boglangan savdo muassasalari, umumiy ovqatlanish va maishiy xizmat ko'rsatish shaxobchalari bilan, sport zonasi va xo'jalik zonalarini esa bir-biriga yaqin umumiy bir hududga joylashtirish oliy o'quv yurtiga ajratilgan hududdan foydalanishning eng to'g'ri yo'llaridan biri hisoblanadi.

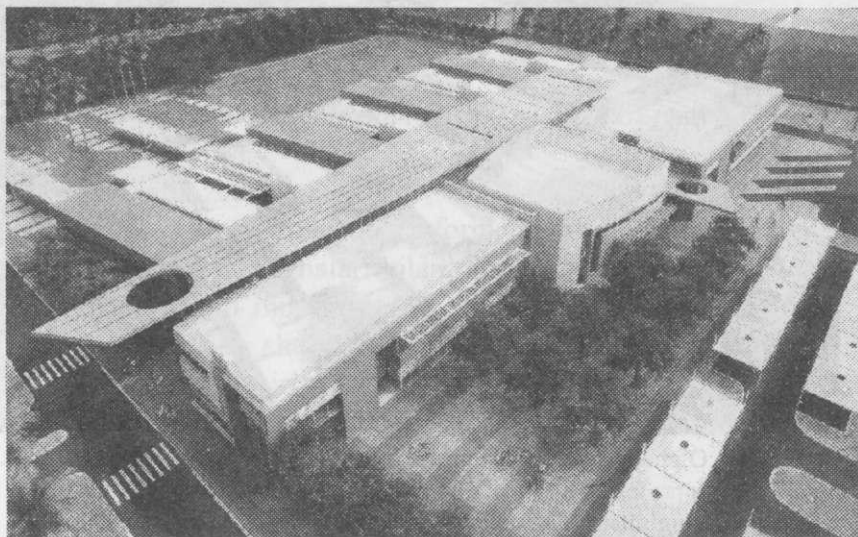
Biror bir OO'Yuning me'moriy-rejaviy yechimi va hududining landshaft tashkillashtirilishiga nafaqat uning ta'lim yo'nalishlari soni, turlari, ular uchun yaratilgan o'quv korpuslari, o'quv laboratoriyalari va boshqa funksional zonalari, balki, mahalliy tabiiy-iqlim sharoitlar, OO'Yu hududining relef tuzilishi, bu hududdagi mavjud tabiiy suv havzalari va o'simliklar tarkibi ham ta'sir ko'rsatadi.

OO'Yu hududida yaratiladigan ochiq muhitlar arxitekturasini talabalar va professor-o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya, madaniy-ma'rifiy va ilmiy-tadqiqot ishlari, ularning dam olish va jismoniy tarbiya-sport bilan to'laqonli shug'ullanishlari uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. OO'Yularning loyihalariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri—bu OO'Yu imoratlari va inshootlarining qurilishini hududda ulardan qulay foydalanishni, o'quv jarayoni va tejamkorlik-iqtisodiy talablarini e'tiborga olgan holda iloji boricha ixcham joylashtirishdir (3.17;3.18-rasmlar).

3.17-rasm. O'zbekiston iqlimiga moslashtirilgan ochiq muhitlar arxitekturasi. Talabalar va professor-o'qituvchilarning dam olish va jismoniy tarbiya bilan to'laqonli shug'ullanishlari uchun OO'Yu hududida yaratiladigan eng qulay shart-sharoitlar.

Baland qavatlik o'quv korpuslarida talabalarning yuqoriga va pastga harakatlanishini darslar oralig'idagi tanaffuslarning qisqaligi va harakatlanish oqimlarining jadalligi tufayli yechish ancha qiyin va tashvishlidir. Shuning uchun ham O'zbekiston sharoitida o'quv korpuslarini uch-to'rt qavatdan oshirmaslik va ular orasidagi bog'lanishlarni fitodizayn elementlari bilan bezatilgan ochiq o'tish gallereyalari va yashil shiypolar orqali tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunday yechim OO'Yu imoratlari va korpuslarini uning hududdagi yashil maydonlar, ko'kalamzorlar bilan uyg'un bog'lash imkonini beradi. Shu jihatdan o'quv korpuslarida ichki hovlilar va qishgi bog'larning bo'lishligi ham maqsadga muvofiqdir.

3.18-rasm. O'zbekiston sharoitida o'quv korpuslari uch-to'rt qavatdan iborat bo'lgan, ular orasidagi bog'lanishlar fitodizayn elementlari bilan bezatilgan ochiq o'tish gallereyalari va yashil shiyponlar orqali tashkil etilgan arxitekturaviy kompozitsiya.

3.17-rasmda keltirilgan OO'Yuning orqa fasadi muhiti va maydonining ko'rinishi.

Binolar alohida guruhlarining proportsiyalari, ularning plastik va hajmiy-fazoviy yechimlari, imoratlarning OO'Yu hududida joylashishi bo'yicha fazoviy ichki me'moriy kompozitsiyalari, hududdagi ochiq va yopiq yashil maydonlar nisbati, ko'kalamzor ichki hovlilardan keng foydalanish va mo'jaz me'moriy shakllar, landshaft dizayni elementlari OO'Yu ansambliga o'ziga xos me'moriy yaxlitlik, butunlik va go'zallik baxshida etishi va ta'minlashi zarur (3.18-rasm).

OO'Yu kompleksini to'g'ri loyihalashning muhim vazifalaridan biri – bu OO'Yu hududida piyodalar harakatini to'g'ri tashkillashtirishdi. Hududda joyi to'g'ri topilmagan, ko'kalamzorlashtirilmagan va obodonlashtirilmagan, OO'Yuning barcha funksional zonalarini bir-biriga qulay bog'lamagan va, ayni paytda, talabalar muloqotini va soya-salqin muhitni ta'minlamagan soyali markaziy bosh xiyobonsiz talabalar va ustozlar harakatini

tashkil qilish mumkin emas. Ana shu nuqtai nazardan bunday obodonlashgan bosh xiyobon va soyali yashil eksplanadaning bo'lishligi va uning OO'Yu hududida to'g'ri joylashtirilishi piyodalar harakatini qulay ta'minlashning birlamchi shartidir (3.19-rasm).

3.19-rasm. Barcha funksional zonalari bir-biriga qulay bog'langan, talabalar va ustozlarga soya-salqin muhit ta'minlangan, piyodalar harakatiga qulay OO'Yuning arxitekturaliy landshaft yechimi.

Mavjud loyihalash me'yorlariga ko'ra OO'Yulardagi o'quv zonasining ko'kalamlari maydonini OO'Yuning profili va talabalar kontingentiga bog'liq holda belgilash ko'zda tutilgan. Har 1000 talabaga universitetlar uchun 5,5–7,5 ga, texnik OO'Yularida 6–8 ga, qishloq xo'jalik OO'Yularida 7–8 ga, tibbiyot, pedagogika, yuridik va boshqa OO'Yular uchun 3–4 ga belgilangan.

Shaharlar aholisining o'sishi, shahar hududining yetishmasligi, ko'p qavatli binolarning qurilish munosabati bilan bu me'yorlar hajmini kamaytirishga ruxsat beriladi, biroq 10% dan ko'piga emas.

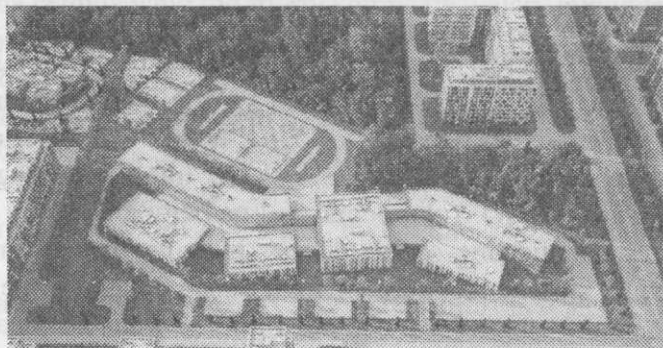
Sport zonalari uchun har ming talabaga 2 gektar joy ajratiladi. Ushbu zonani o'quv va yashash zonasiga qo'shni joylashtirish talab etiladi.

OO'Yuda tashkil etilishi mumkin bo'lgan o'quv poligonlari, tajriba uchastkalari, botanik bog'lar va shu kabilar uchun qo'shimcha tarzda joy va hududlar ajratilishi zarur. Bunday hududlar OO'Yuga yaqin yoki shahar tashqarasidan joy egallash mumkin.

OO'Yularini landshaft tashkillashtirish uchun manzarali relefli hududlar, yashil o'simliklarga boy, suv havzalariga yaqin, o'rmonzorli yoki yozu-qishda ochiq havoda fizkultura va sport mashg'ulotlarini o'tkazish mumkin bo'lgan yashil massivli parklar eng maqbul hududlar hisoblanadi.

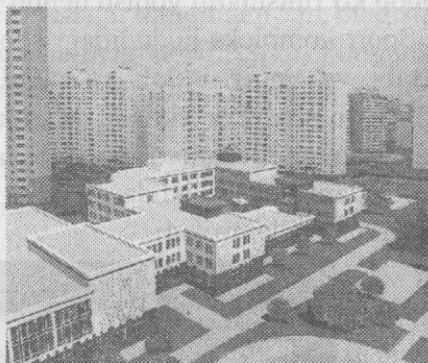
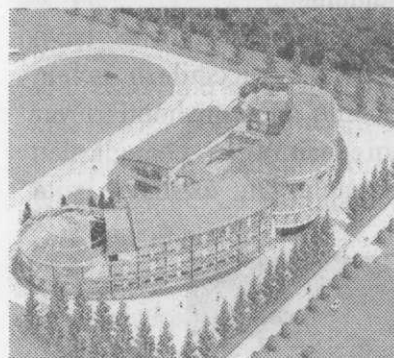
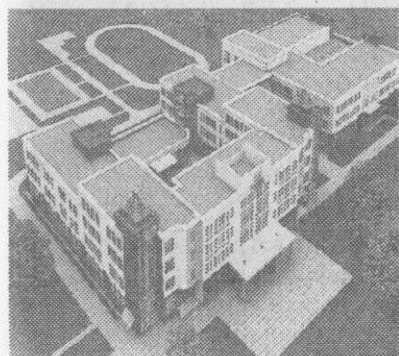
Ko'kalamzorlashtirilgan maydonlar OO'Yu umumiy hududining 40% dan kam bo'lmasligi lozim. Agar OO'Yu hududi o'rmonzorlar va bog' massivlariga yaqin yoki qo'shni joylashgan bo'lsa uning ko'kalamzorlar maydonini 30 % gacha qisqartirishga ruxsat beriladi.

Ko'kalamzorlar rekreatsion funksiyalar bilan birgalikda OO'Yu kompleksining me'moriy-landshaft kompozitsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va OO'Yu bosh rejasining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. OO'Yuning barcha funksional zonalarida va ularni o'zaro bog'lovchi piyoda yo'llar bo'ylab yashil massivlar, daraxt va butalardan ishlangan guruhlar, soliterlar va gulzorlar tashkil etish ko'zda tutilishi lozim.

3.20-rasm. Magistrал ko'chalar, tezyurar yo'llar muhitida o'quv binolarini, talabga muvofiq joylashtirish, piyodalar yo'llari va xiyobonlarni transport harakatlari bilan qo'shib ketmasligi taminlash shaharsozlik-landshaft usuli.

OO'Yu hududi yonida magistral ko'chalar yoki tezyurar yo'llar o'tgan bo'lsa o'quv binolarini ulardan kamida 50 m ichkariga qurish talab etiladi. OO'Yuning ichki yo'llari va xiyobonlarida piyodalar va transport harakatlari qo'shilib ketmasligi zarur. OO'Yu hududidagi binolarning bir-biridan uzoqligi 1000 m dan, ya'ni piyodalar yuruvi masofasidan oshib ketmasligi lozim (3.20;3.21-rasmlar).

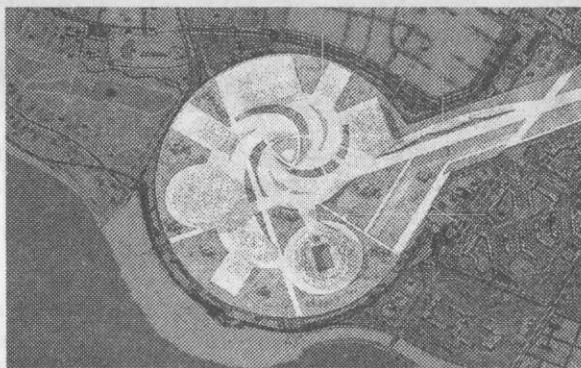
3.21-rasm. OO'Yuning ichki piyodalar yo'llari va xiyobonlarining landshaft yechimlari.

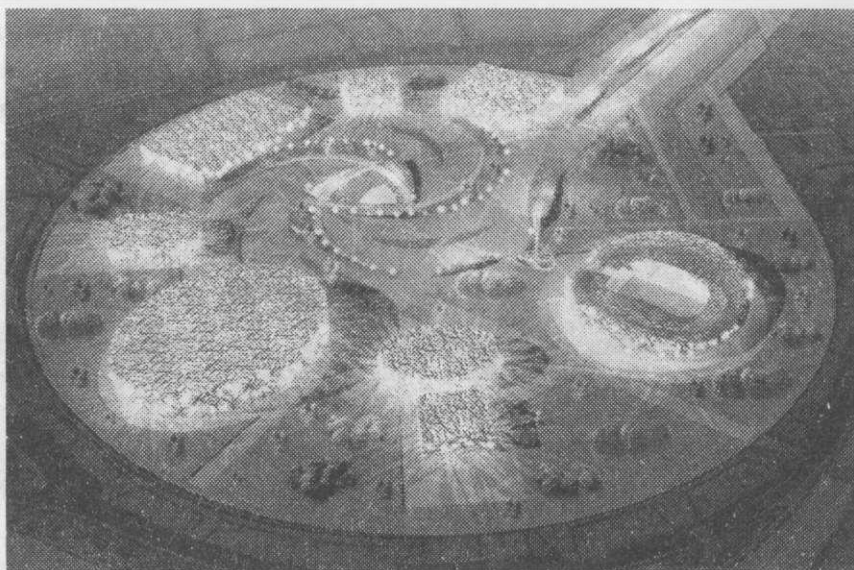
3.5. Sport inshootlari va komplekslari hududlarini landshaft loyihalash

Sport inshootlari va komplekslari hududlarini me'moriy-landshaft loyihalash va ko'kalamlashtirish ishlari ushbu inshootlarning hududda qanday joylashishi, hududning me'moriy-rejaviy yechimi, hudud reliefi, iqlimi, tuproq turi va atrof-muhit qurilishi va landshaftiga bog'liq holda amalga oshiriladi (3.22-rasm). Hududga ekiladigan o'simliklarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- bargi yaltiraydigan daraxt va butalarni tanlamaslik;
- sport maydonlari atrofiga ekiladigan o'simliklarni ulardan maydonlarga soya tushmaydigan qilib joylashtirish;
- tikonli o'simliklarni, o'zidan havoga ko'p miqdorda tuxumi uchib yuruvchi, mo'l meva beruvchi va barglari tez tushuvchi o'simliklarni qo'llamaslik;
- o'simliklarning manzaraviy imkoniyatlaridan atrof chetdagi nobop ko'rinishlarni yopish uchun foydalanish.

Sport kompleks hududidagi shovqin kuchini pasaytirish, havo tarkibi va uning issiqli va namlik rejimini yaxshilash uchun maxsus o'simliklar ekiladi. Masalan, ochiq sport inshootlari yer maydonining perimetri bo'ylab tashqi shamol va changlardan himoyalaniish maqsadida daraxt va butalardan tuzilgan ixota ekinlari shakllantiriladi.

3.22-rasm. Sport inshootlari va komplekslari hududlarining zamonaviy me'moriy-landshaft yechimi.

Uning enini mahalliy yo'l va ko'chalar tomonidan 5 m, magistral yo'llar tomonidan esa 10 metrgacha belgilanadi. Sport kompleksi ichidagi ochiq sport inshootlari atrofidan ham eni 3 m bo'lgan yashil polosa shakllantiriladi.

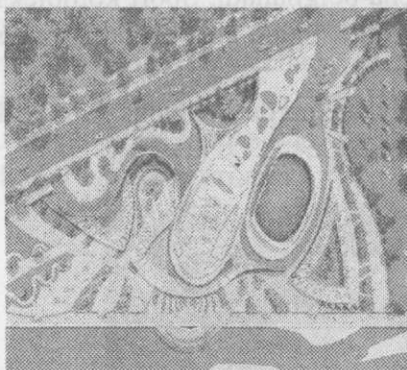
Sport komplekslar hududining balansini quyidagicha qabul qilish maqsadga muvofiqdir (% hisobida):

Sport inshootlari:

Hajmiy inshootlar	10–20
Tekis inshootlar	15–25
Proezd, piyoda yo'llar, ochiq maydonchalar	10–15
Xo'jalik zonasi	2–5
Yashil ko'kalamlar.	40–60

Har bir sport inshootlari guruhining o'z yashil ko'kamlari bo'lishi kerak. Sport komplekslari hududini me'moriy-landshaft tashkillashtirishda maysazorlarning ahamiyati va o'zni katta. Ularning dilni yayratuvchi yam-yashil tekis yuzasi nafaqat

imoratlarga, balki maysalar ustiga ekilgan daraxt va butalar, gulzorlarga ham yaxshi manzaraviy fon bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari maysalar muhitning mikroiklimini yaxshilashga yordam beradi (3.23–3.25-rasmlar).

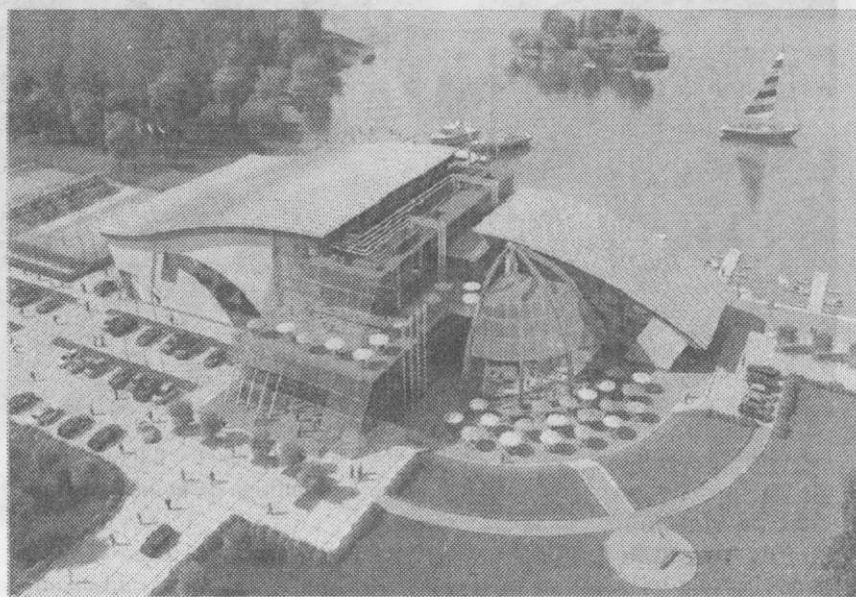
3.23-rasmlar. Sport maktabi kompleksini obodonlashtirish loyihasi va landshaft yechimi: har bir qavatda alohida joylashgan yengil atletika, gimnastika, voleybol va basketbol, kichik sinflarning faol o'yinlariga joy ajratilgan. Kompleks atrof muhitida tinch dam olish maydonlari, piyoda yo'llar, ochiq maydonchalar, xo'jalik zonasi, yashil ko'kalamlar mavjud.

Agar maysazorlar umumiy foydalanuvchi ko'kamlar hududidan, odatda, 60% gacha joy egallasa, sport inshootlari va komplekslari hududining 90 % gacha yeri maysazorlar bilan band bo'lishi mumkin.

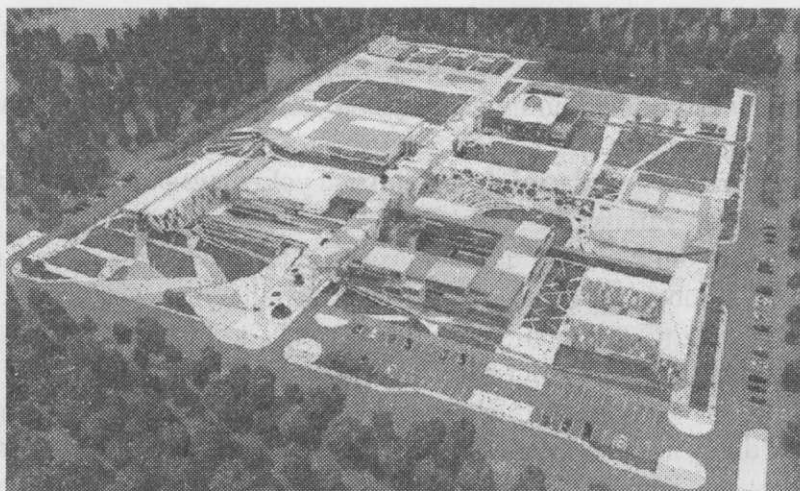
Sport maysazorlarini chim yotqizish yoki maysa tuxumini ekish yo'li bilan yaratish mumkin.

Sport kompleks hududi muntazam rejaviy yechimga ega bo'lsa unda xiyobonlar va piyoda yo'laklarini shakllantirish mumkin. Xiyobonlarni ko'kamlash ularning ufq tomonlariga nisbatan orientatsiyasiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

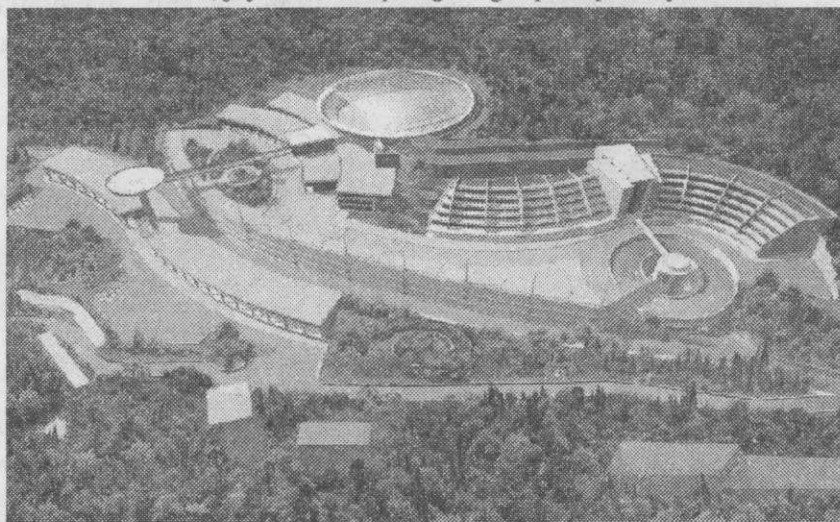
Sport komplekslarining landshaft arxitekturasi, yuqorida ta'kidlaganimizdek tashqi muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Ya'ni bu muhit tabiiy manzaraviy peyzaj-o'rmonzorlar, ko'p qavatli turar joylar-mikrorayon va daryo bo'ylari, sport kompleksi binolarining arxitekturasi va kompleksga tegishli maydonlar landshaf yechimining atrof muhitga, relef va iqlimiy sharoitlarga bog'liq bo'lishligi maqsadga muvofiqdir (3.24–3.28-rasmlar).

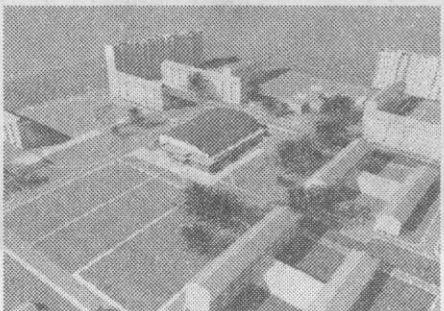
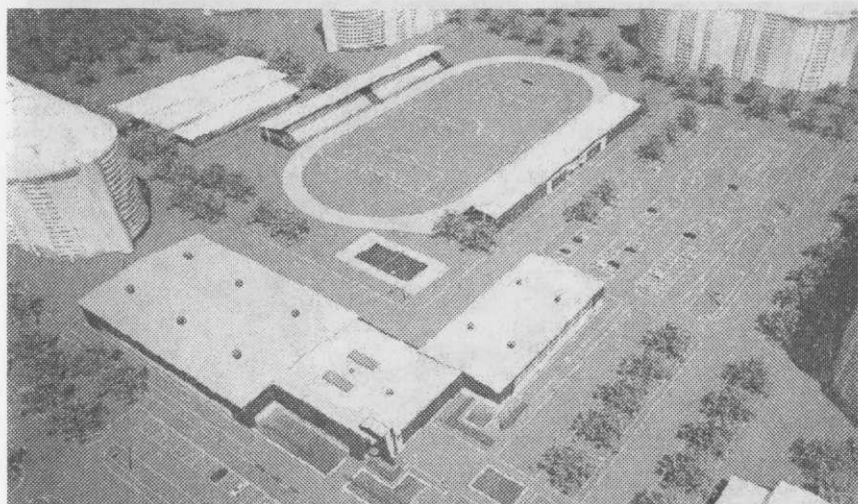
joy-mikrorayonlar ochiq muhit bilan bog'lash usullari.

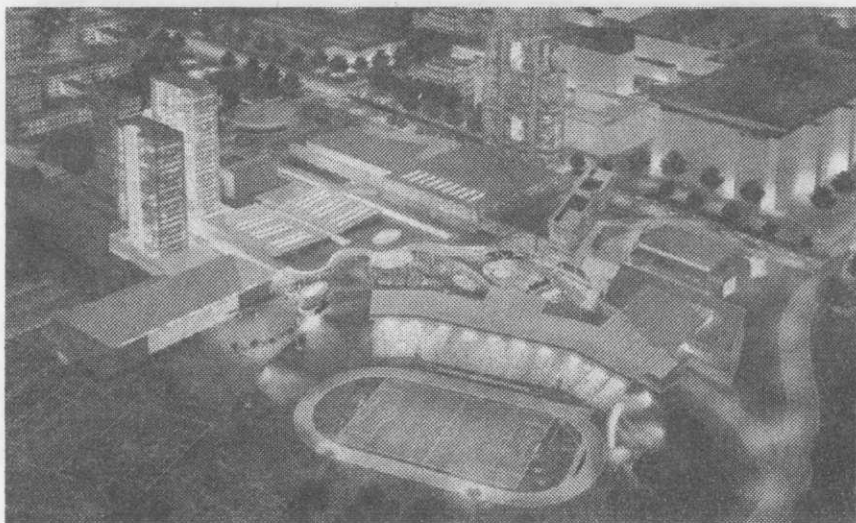
3.24-rasm. Sport komplekslari landshaft arxitekturasining va tashqi tabiiy muhit, joy relesi va iqlimiga bog'liq kompozitsiyasi.

3.25-rasm. Sport kompleksi landshaft arxitekturasining tashqi tabiiy muhit, tabiiy manzaraviy peyzaj va o'rmonzorlar muhitiga qo'shilib ketishi.

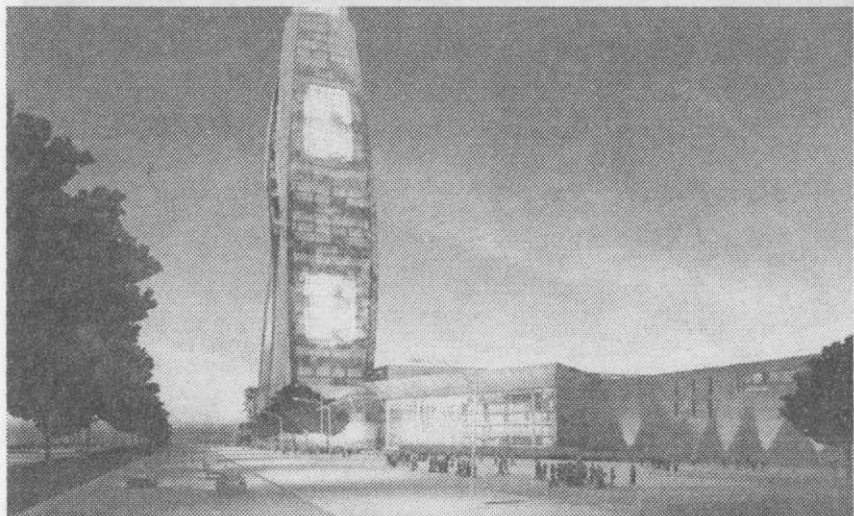

3.26-rasm. Mikrorayon jismoniy sport parklarining ko'rinishlari, obodonlashtirish maydonlari va landshaft yechimlari, ularni ko'p qavatli turar joy-mikrorayonlar ochiq muhiti bilan bog'lash usullari.

3.27-rasm. Zamonaviy sport kompleksi va uning landshaft yechimi.

3.28-rasm. Zamonaviy sport kompleksi va uning landshaft yechimi: yuqoridan va frontal ko'rinishlari.

3.6. Davolash muassasalari hududlarini landshaft loyihalash

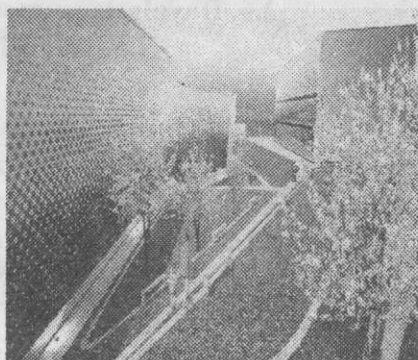
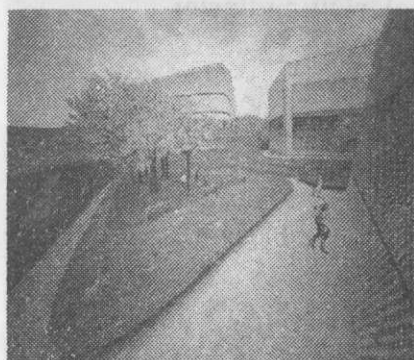
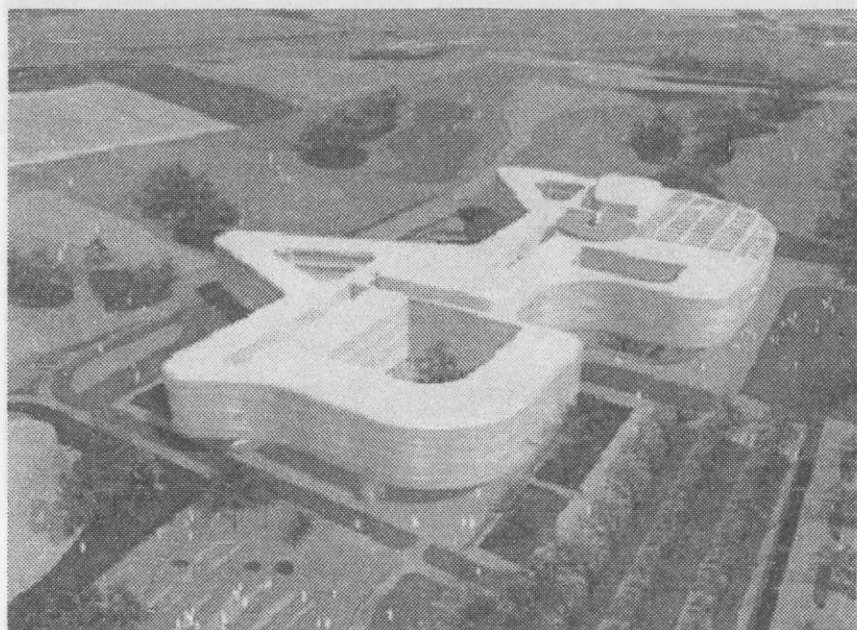
Davolash muassasalarining hududlarini ko'kalamzorlashtirish davolanuvchilarning sog'ligini tiklashni va dam olishini hamda atrofdagi ko'chalardan kelayotgan transport shovqini va chang-to'zonlardan saqlashni va ajratishni ta'minlashi zarur. Shifoxonalar egallab turgan hududning 70–80 % ko'kalamzorlashtirilishi zarur.

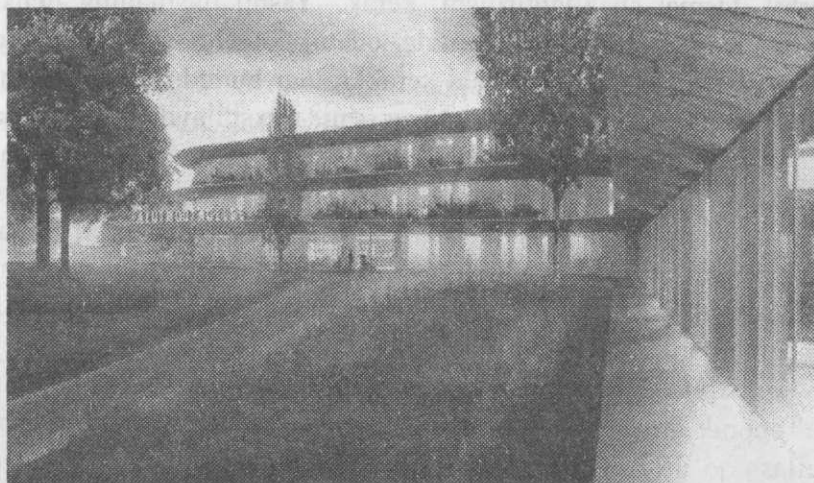
Ko'kalamzorlarning deyarli barcha qismlarida soya-salqin ta'minlanishi kerak. Ko'kalamzor hududlar ochiq va yopiq yashil maydonlar tizimini yaratishi zarur (3.29–3.30-rasmlar).

3.30-rasm. Shifoxonaning landshaft loyihasi: ko'kalamzorlashtirish

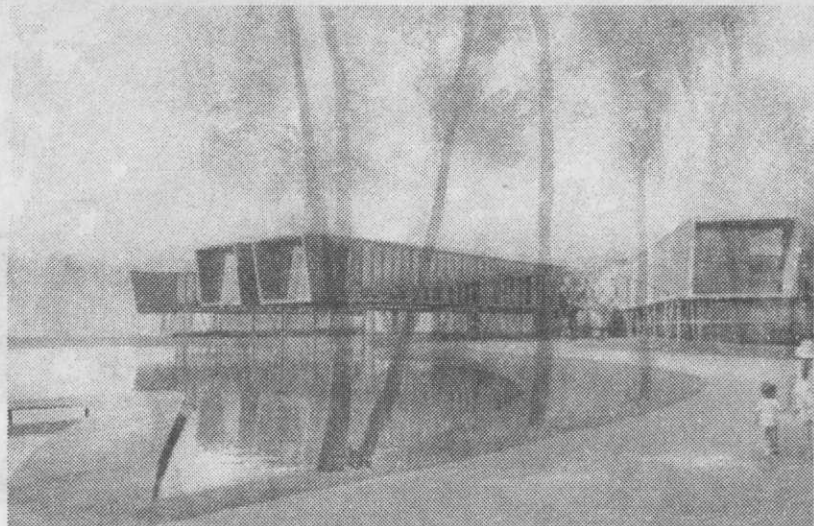
kompleksi yonida foydalaniladi.

Avvalambor shifoxona hududining chegarasi bo'yida himoya maqsadida 2–3 qator keng va yuqori shoxli daraxtlardan tuzilgan

3.29-rasm. Davolash muassasining landshaft yechimi. Bino tabiiy peyzaj muhitida shaharning texnogen ta'sirlaridan chetda joylashgan.

3.30-rasm. Sanitariya-sog'lomlashtirish muassasi landshaft kompozitsiyasidan fragment.

Avvalambor shifoxona hududining chegarasi bo'ylab himoya maqsadida 2–3 qator keng va tig'iz shoxli daraxtlardan tuzilgan

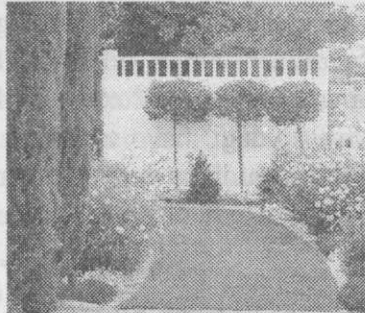
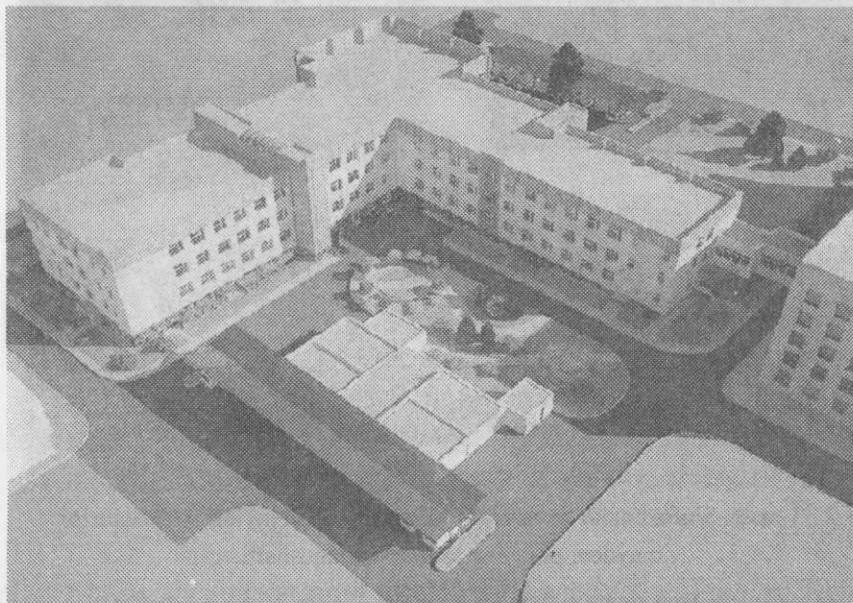
yashil tasma shakllantirilishi kerak. Yashil tasmaning ichki tarafidan unga yonma-yon tarzda, odatda kuzalmaydigan baland tig'iz o'suvchi butalar ekilishi kerakki, ular hududni himoyalashi bilan birga ichki muhit manzarasini yaxshilaydi. Shifoxona hududidagi ichki piyoda yo'laklar soya beruvchi daraxtlar bilan, binolarga kirish qismlari esa tashqi shovqin, chang va gazlardan himoyalalanish maqsadida tirik yashil to'siqlar bilan ko'kalamlashtiriladi. Shifoxonaning infeksiyon bo'limi hududini boshqa davolash bo'limlaridan, xo'jalik zonasini esa barcha bo'limlardan yashil o'simliklar yordamida ajratish zarur.

Shifoxona binolarini ichki muhitni ko'kalamzorlashtirishda gidroponik-gullar guruhlari va kartinalar kabi dizayn elementlarini kullash qo'llash, va fitodizayn intererini yaratish, bemorlar uchun katta estetik ruhiy, ahamiyat kasb etadi (3.31-rasm).

3.31-rasm. Shifoxona binosi ichki muhitini ko'kalamlashtirishda gidroponik-gullar guruhlariidan shakllangan fitodizayn kompozitsiyasi.

Shifoxonalar bosh korpuslarining oldilarida va hovli muhitida soya tushuvchi dam olish joylari va manzaraviy ochiq landshaftli ko'kalamzor maysazor maydon, soliter, guruhlar, parter gulzorlar, favvoralar, tashkillashtirilishi zarur (3.32–3.33-rasmlar).

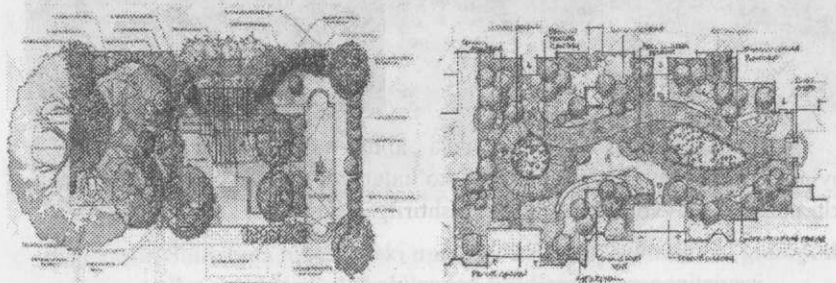

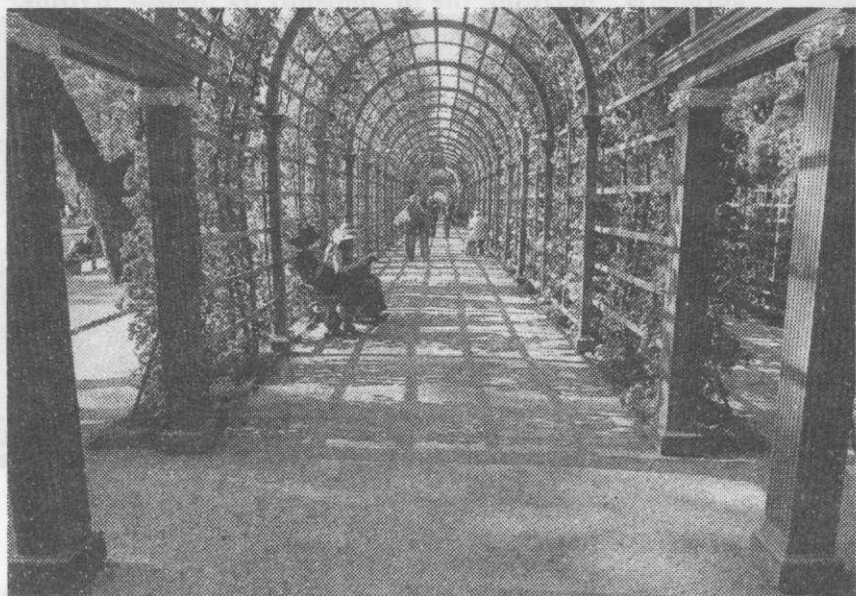
3.32-rasm. Shifoxona bosh korpusi oldidagi soya tushuvchi dam olish joylari, manzaraviy ochiq landshaftli ko'kalamzor maydon, yashil guruhlar, klumbalar va favvoralardan tashkillashtirilgan landshaft kompozitsiyalari.

3.33-rasm. Shifoxonalar hovli muhitidagi dam olish joylari, ko'kalamzor maydon, parter va klumbalar landshafti.

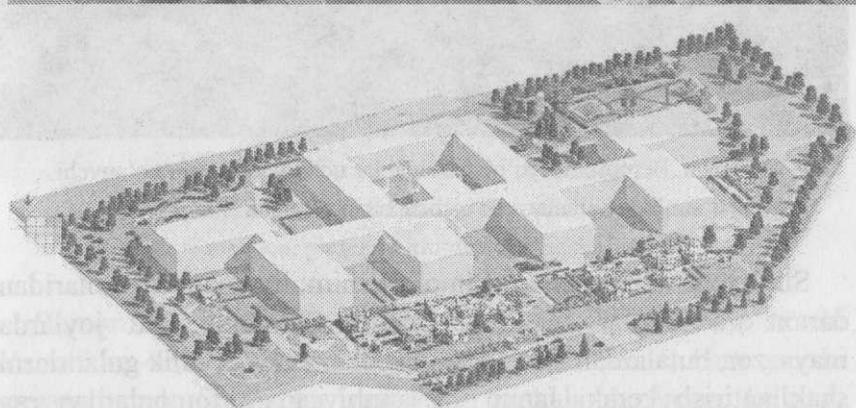
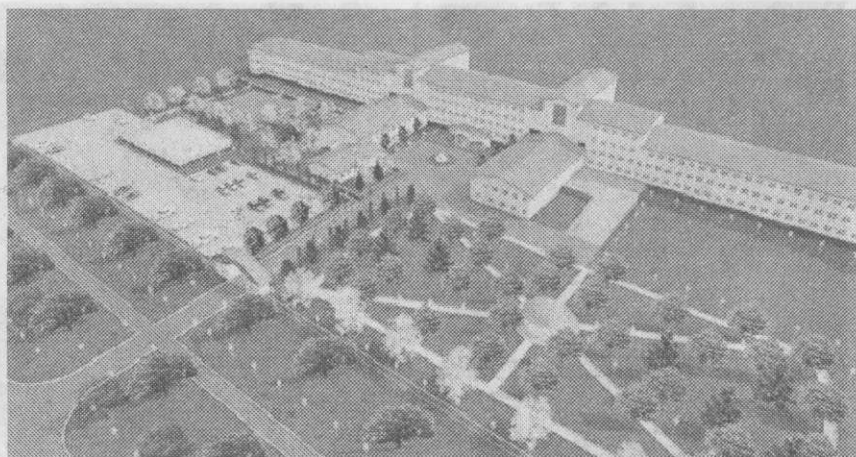
Bemorlarni ko'rgani kelganlar uchun chirmashib o'suvchi o'simliklar—lianlar bilan o'ralgan voishlar o'rnatish ham yaxshi samara beradi. Shifoxona hududidagi ko'kamlar uchun ko'proq xvoy tipidagi, havo tarkibini fitontsid va ionlar bilan boyituvchi, xushbo'y hidli navlarning tanlanishi maqsadga muvofiq. (3.34-rasm)

3.34-rasm. Bemorlarni yo‘qlab kelganlar uchun chirmashib o‘sovchi o‘simliklar–lianlar va voishlar bilan o‘ralgan suhbatgoh.

Shifoxona xonalarining shimol va shimoliy-sharq tomonlaridan daraxt va butalar binolarga yaqin ekilmaydi. Bu joylarda maysazor, butalardan ishlangan guruhlar va ko‘p yillik gulzorlarni shakllantirish kerak. Janub va janubiy g‘arb tomonlardan esa aksincha, binolarni quyoshning issiq oftobidan, palatalarning yozda haddan ziyod isib ketishidan saqlash maqsadida derazalar oldi soyalashtiriladi. Bino devoridan 5–6 metr masofaga quyuq soya beruvchi va baland o‘sovchi daraxtlar (lipa, klyon, topol kabilar) ekiladi. Shifoxona hududida bemorlarning tinch dam olishi va ochiq havoda sayr qilishi uchun alohida yo‘laklar va maydonlar yaratilishi kerak. Bu yo‘laklar bo‘ylab ochiq, quyoshli va soyali joylar tashkil etish maqsadga muvofiq. Yo‘laklar bo‘ylab daraxtlar va butalardan ekilgan erkin o‘sovchi peyzajli guruhlarining yaratilgani ma’quldir. (3.35-rasm)

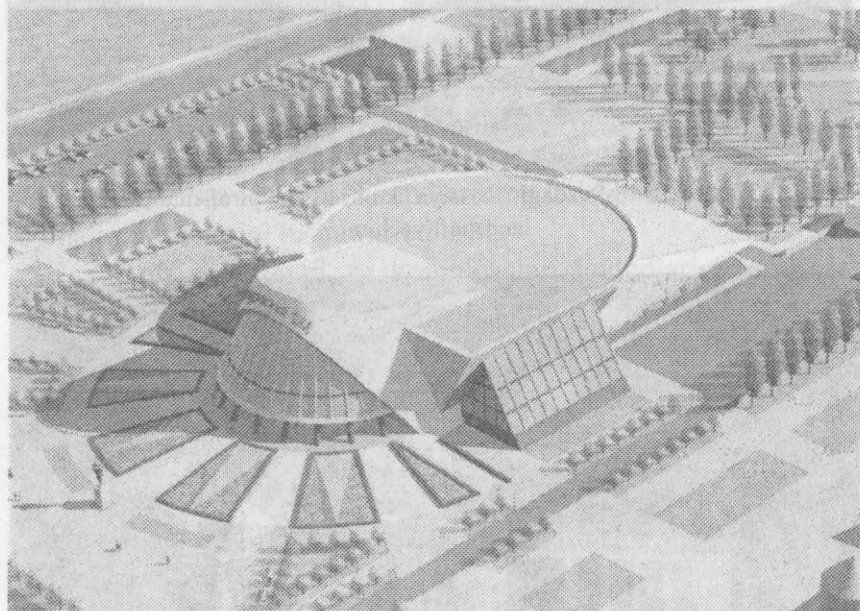

3.45-rasm. Shifoxona hududidagi dam olish maydonchalari, manzaraviy suv havzasi, suhbatgoh va o'rindiqlar; gulli maysazorlar, beton plitali qoplamalar, yaproqli va xvoy daraxtlar, chiroqlar va favvoralar mavjud landshaft kompozitsiyalari.

3.7. Tomosha zallari va madaniy forumlar binolarining hududlarini landshaft loyihalash

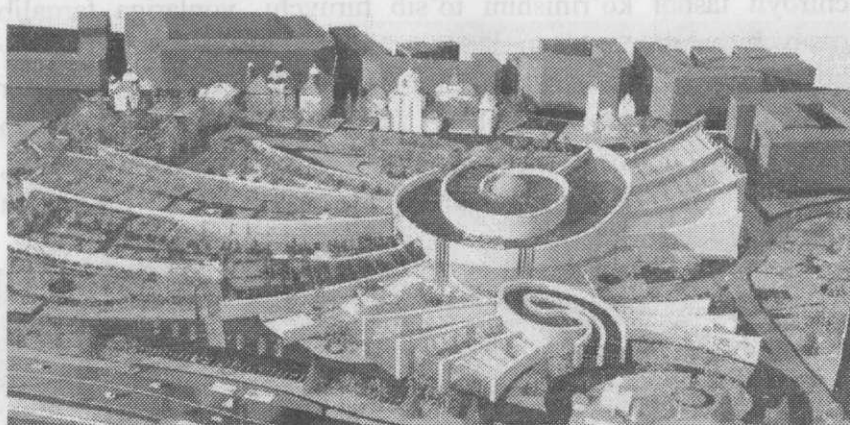
Tomosha zallari va madaniy forumlar binolarining arxitekturası, odatda, o'ta tantanavor va salobatli ko'rinishga ega bo'ladi. Bu esa bunday binolarning bosh tarzi va yon tomonlariga ularning

chiroyli tashqi ko‘rinishini to‘sib turuvchi, yonlariga tarqalib o‘sovchi baland va ulkan daraxtlarni ekishni ta‘qiqalaydi. Bunday binolarning old fasadi va yon tomonlari ochiq yashil maydonlar tarzida ko‘kalamzorlashtirilishi zarur. Binolar egallab turgan hududning chetlariga daraxtlardan ekilgan manzarali guruhlar, ularning oldilariga esa gullovchi butalar kompozitsiyasini ishlash mumkin (3.36-rasm).

3.36-rasm. Zamonaviy kontsert zali binosining me'moriy – landshaft ko‘rinishi.

Bunday nufusli binolar oldi va yon tomonlaridagi dam olish joylarida klumbali parter gulzor, uzluksiz gullovchi mo‘jaz bog‘lar, fontanlar, ularning atrofida esa dam olish joylarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Uzluksiz gullab turuvchi bog‘larni shakllantirishda bir yillik, ko‘p yillik gullar va bargi manzarali butalar va daraxtlardan foydalanish zarur. Kuz faslida gullovchi o‘simliklarni ko‘zga tashlanish uchun tig‘isroq guruhlar tarzida ekish tavsiya etiladi (3.37-3.38-rasmlar).

3.37-rasm. Moskvadagi "Rossiya" konsert zali atrof-muhitining
landshaft yechimi.

3.38-rasm. Toshkentdagi O'zbekiston ma'naviyat saroyi va Davlat
kutubxonasi hududining landshafti.

Talabalarning o'zini-o'zi nazorat qilishi va bilimlarini mustahkamlash uchun savollar:

1. Ma'muriy binolar hududlarini landshaft loyihalashtirishda nimalarga e'tibor qaratilishi kerak?
2. Bolalar bog'chalari va yaslilar hududlarini landshaft loyihalashtirishda nimalarga e'tibor berilishi zarur?
3. Umumta'lim maktablari va kollejlarda hududlarini landshaft loyihalashda qanday tamoyillarga asoslanadi?
4. Oliy o'quv yurtlari hududi qanday funksional zonalardan tashkil topadi?
5. Oliy o'quv yurtlari hududlarining landshaft arxitekturasini loyihalash asoslarini tushuntirib bering.
6. Sport inshootlari va komplekslari hududlarini landshaft loyihalash tamoyillarini tushuntirib bering.
7. Sport inshootlari va komplekslari hududlarining landshaft arxitekturasiga qanday talablar qo'yilgan?
8. Davolash muassasalari hududlarini landshaft loyihalashda nimalarga e'tibor berish kerak?
9. Davolash muassasalari hududlarining landshaft arxitekturasida bemorlar uchun qanday shart-sharoitlar yaratilishi kerak?
10. Tomosha zallari va madaniy formlar binolarining hududlarini landshaft loyihalash asoslarini tushuntirib bering.

IV-BOB

TURAR JOYLAR, MAHALLALAR, DAHA VA GUZARLAR HUDUDLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH

4.1. Turar joy hududlarini landshaft loyihalash

Samarqand viloyatining deyarli barcha tumanlari markazlarida sobiq ittifoq davrida qurilgan kam va o'rta qavatli ko'p sektsiyali turar joylar mavjud. Ular, odatda, aholi punkti ichidagi ko'chalar chetlari va atroflari bo'ylab qurilgan turar joylar me'moriy maskanlari va guruhlarini tashkil qiladi. Yo'l chetidagi trotuarlar bo'ylab yursangiz ana shunday 2 va 4 qavatli ko'p sektsiyali uylarni ko'rasiz. Bu uylar atroflaridagi joylarni ushbu uylarning birinchi qavatida yashovchilar o'zlariga an'anaviy ogorod, mevali yoki xo'jalik bog'i qilishib olganlar. Har bir xonadon tashqi yonidagi bunday "bog'"lar bir-biriga qo'shib tartibsiz ko'kalamzor manzarani vujudga keltirgan. Ayrim holatlarda daraxtlar o'sib yuqori qavatlarining derezalarini ham to'sib qo'yilganligi va xonalarga keraklicha yorug' tushmasligi sababli kunduz kunlarida ham elektr energiyasidan foydalanishga to'g'ri keladi. Xonadon xonalarini shamollatishning ham imkoni cheklangan. Bunday qo'lbola "bog'"larda estetik tamoyillar va manzaraviy landshaft kompozitsiyalari mavjud emas.

Shunday ekan bunday turar joylar qoshida o'zaro yashil to'siqlar-izgorodlar bilan to'silgan xususiy ogorodlar—"bog'"chalar emas, balki soyali manzaraviy daraxtlar va keng yashil o'tloqlar, bilan shakllantirilgan va ijtimoiy dam olishga mo'ljallangan yashil maskanlar tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunday turar joylar qoshida, ayniqsa uylarning sektsiyalarga kirish qismlarida mevali daraxtlar ekish o'zini oqlamagan tajribadir. Mevali daraxtlarni uylarning orqasiga, aynisa, ularning janubga yoki ufqning quyoshli tomonlariga qaragan qismlariga eksa bo'ladi. Agar bunday uylarda

balkonlar mavjud bo'lsa va ular ufqning sharq va g'arb tomonlariga qaragan bo'lsa, ularni chirmashib o'suvchi gullovchi lianlar yoki uzum soluvchi an'anaviy toklar bilan ko'kalamzorlashtirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz.

Sobiq ittifoq davrida yoki yangi qurilgan qishloq mahallalarining landshafti va ko'kalamzorlarini loyihalashda barcha ko'chalar, piyodalar, trotuarlar, xiyobonlar va ichki proyezdlarga soya beruvchi manzaraviy daraxtlar qator ekilsa maqsadga muvofiqdir. Turar joylar guruhleri va massivlaridagi jamoat hovlilariga ekilgan ko'kalamzorlar ulardan ijtimoiy tarzda foydalanish imkonini berishi zarur. Shuningdek, ulardagi ko'kalamzorlarda aholining barcha yoshdagi qatlamlari uchun xususiy va jamoat bo'lib dam olishlariga (kattalarning daraxt soyasida tinch dam olishlari, bolalarning ochiq maydonlardagi o'yinlari, o'smirlarning sport bilan shug'ullanishlari uchun) sharoit yaratilishi zarur.

Turar joylar guruhidagi bog'lar va ulardagi maydonlarning ko'kamlari quyoshga nisbatan ochiq va yopiq yashil maydonlarni tashkil etishi zarur. Bino tarzlari bo'ylab cho'zilgan trotuarlar va xiyobonlar agar ular janub, g'arb va ufqning quyoshli tomonlariga qaragan bo'lsa, quyosh nurini to'sish maqsadida baland soyapar daraxtlar ekilishi zarur. Gulzorlar va maysazorlar, yer yopar o'simliklar ekilgan maydonlar bunday hovlilarning ichki va markaziy qismlariga joylashtirilsa maqsadga muvofiqdir. Dam olish maydonlarining atroflariga chetlari go'zal gullovchi butalar bilan aylantirilgan manzaraviy daraxtlardan tuzilgan tabiiy guruhlar kompozitsiyalari shakllantirilishi zarur.

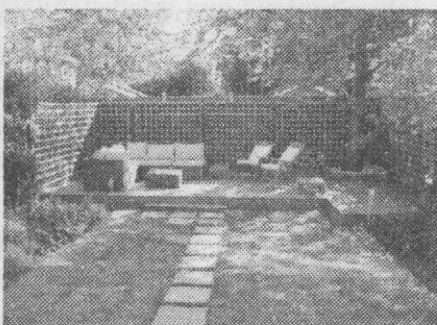
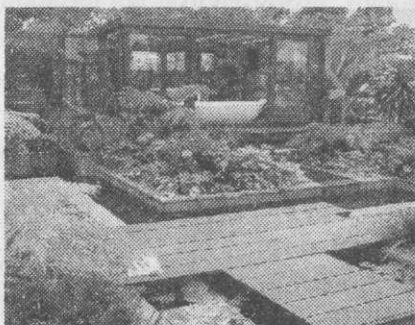
Turar joylar har qanday aholi punktining ommaviy turar joylarining birlamchi bo'lagi hisoblanib, bu yerda aholining maishiy, madaniy-ma'rifiy va rekreatsion ehtiyojlari qondiriladi.

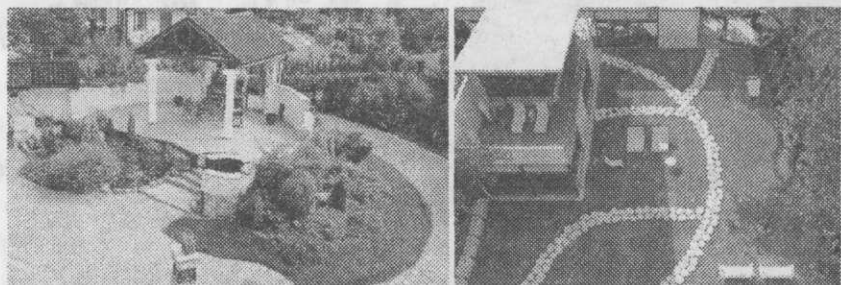
Turar joylar hududini me'moriy-landshaft va rekreatsion tashkil etishda sifatga erishish uchun turar joylarni landshaft-rekreatsion tashkil etish bosqichlarining quyidagi ketma-ketligiga rioya qilinishi zarur:

- loyihadan oldingi bosqichda, qurilishni tashkil etish va aholining ijtimoiy-demografik tuzilmasini (bolalar, yoshlar, kattalar va qariyalar) tarkibi va nisbatini tahlil qilish, aholining zichligi, dam olish turlari va shakllariga bo'lgan ehtiyojlarini, tabiiy sharoitlar xususiyatini, loyihalananayotgan hududning sanitariya-gigienik holati va ekologiyasini hisobga olish;

- loyihalash bosqichida dam olish turlari va mezonlari bo'yicha hududni landshaft-rekreatsion zonalash va landshaft elementlari—dam olish maydonchalari, suv qurilmalari, o'simliklar va tashqi muhitni obodonlashtirish shakllarini me'moriy-rejali tashkil etish masalalari yechilishi zarur. Ko'kalamlashtirishda o'simliklarni tanlash va ekish ochiq maydonlar muhitini shakllantirishning funksional, sanitariya-gigienik va estetik omillarini va landshaft tashkil etishning an'anaviy uslublaridan foydalanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda bajarilishi kerak.

Masalan, shaxsiy hovlilardagi bog' hududida dam olish uchun, xonadon ayvonchalari yoki birlamchi uy oldi maydonlarida dam olish zonasi tashkil etiladi (odatda, bu yerda oila a'zolari va kichik yoshdagi bolalar kattalarning nazorati ostida dam oladi) (4.1-rasm)

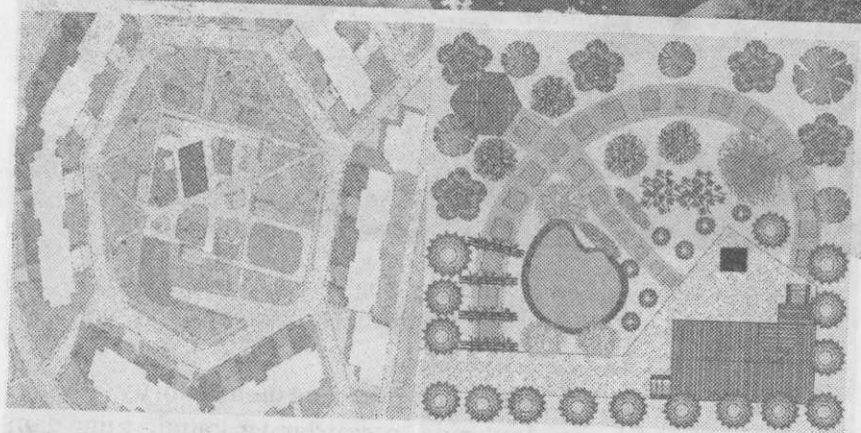

4.1-rasm. Hususiy uylar hovlilaridagi bog' hududida tashkil qilingan dam olish zonasining landshaft kompozitsiyasi.

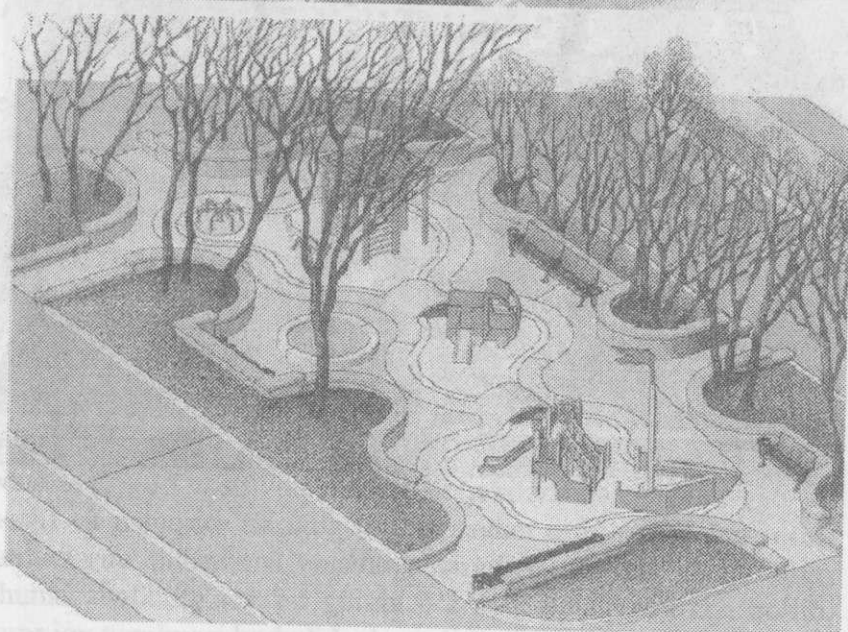
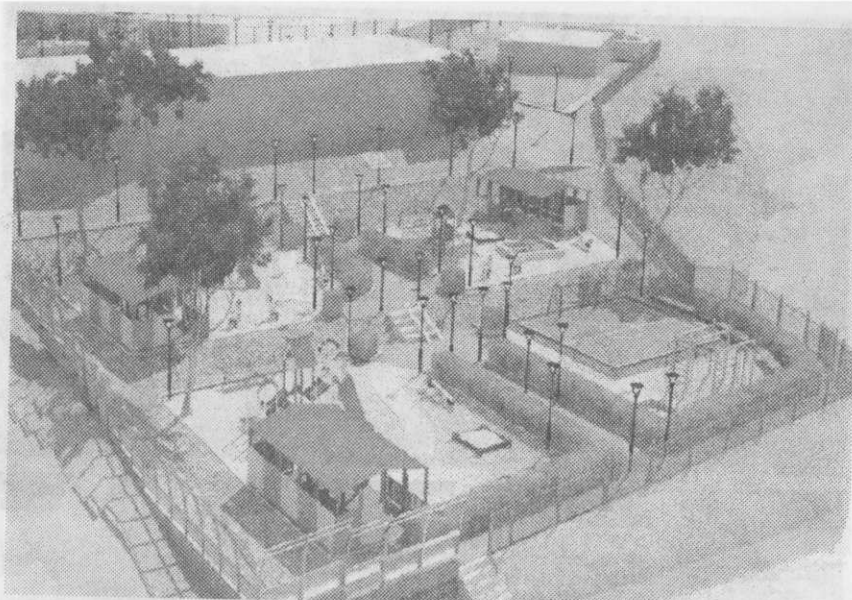
Maktab yoshidagi bolalar va qariyalarning dam olishi uy oldidagi yarim jamoatchilik maydonlarida, o'smirlar va kattalarning dam olishi esa turar joy jamoatchilik maydonida tashkil etiladi. Yoshlar o'zlarining dam olish va bo'sh vaqtini turar joylardan tashqarida (shaharcha, bog' yoki parklarida) o'tkazishni afzal ko'radi. (4.2-4.4-rasm)

4.3-rasm. Turar joy hududlaridagi bolalar

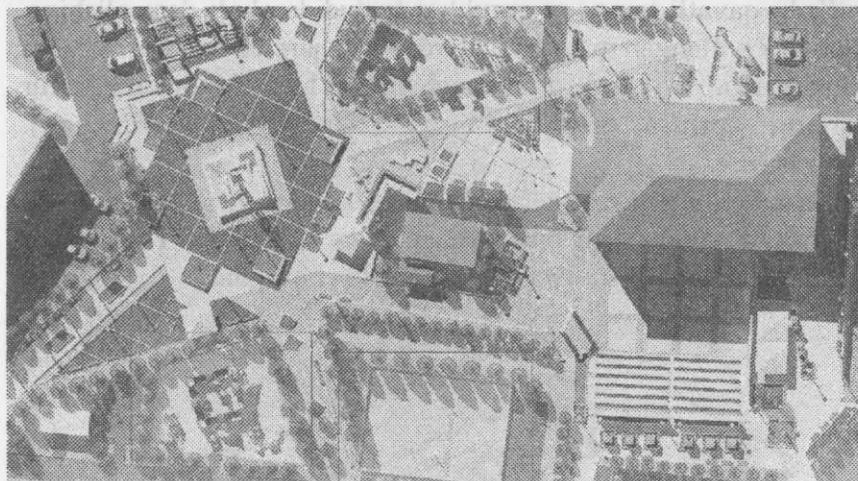

4.2-rasm. Turar joy hududlarining landshaft yechimlari.

4.3-rasm. Turar joy hududlaridagi bolalar

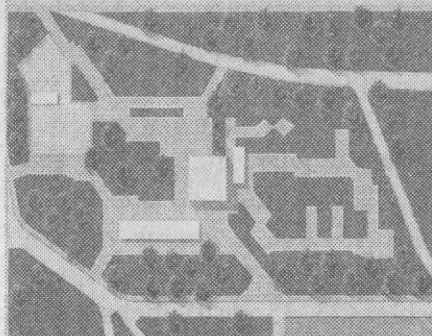
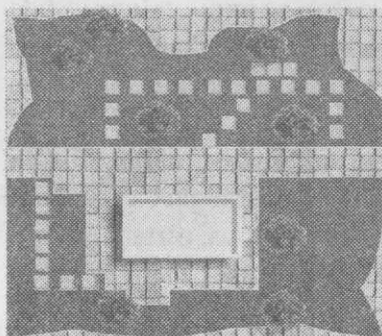
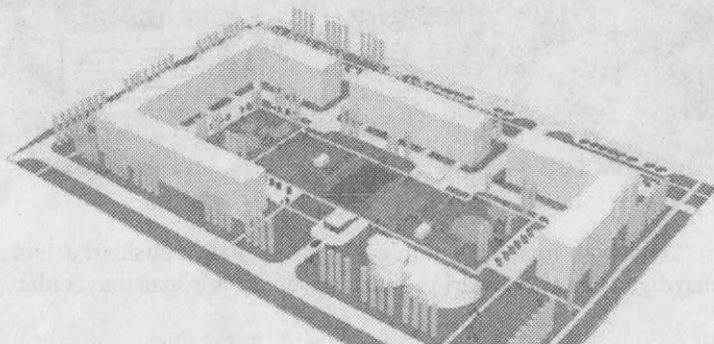
4.4-rasm. Maktab yoshidagi bolalarning o'yinlari va dam olishlari uchun ular yashaydigan turar joy uylari yaqinida obodonlashtirilgan maydonlar.

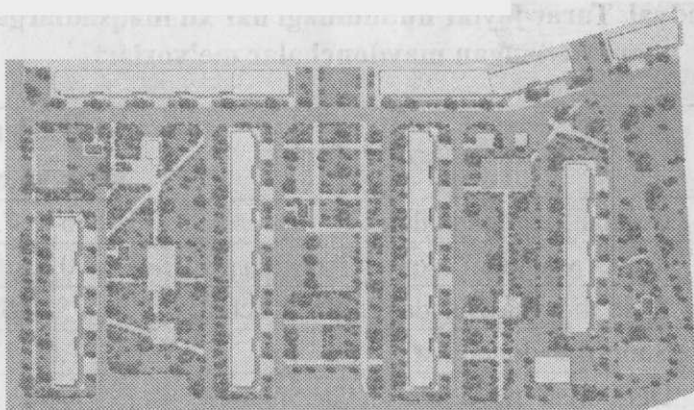
Landshaft-rekreatsion muhitlarning barcha sanab o'tilgan elementlari turar joy qurilishi – landshaft muhiti yaxlitligini shakllantirishda, dam olish, muloqot qilish va bo'sh vaqtni o'tkazish, muhitning psixologik va fiziologik qulayligini ta'minlashda o'zaro bog'lovchi ahamiyatga ega. Landshaftni shakllantirishda o'simliklarni to'g'ri tanlash va yashil kompozitsiyalar tashkil etish yetakchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Turar joylar muhitidagi aholi guruhlarining dam olishini ta'minlashda kichik yoshdagi (0–4 yosh) va maktabgacha yoshdagi bolalar (5–7 yosh), kichik yoshdagi (8–10 yosh) va o'rta yoshdagi o'quvchilar (11–14 yosh), o'qiyotgan (15–22 yosh) va ishlayotgan yoshlar (23–35 yosh), mehnat qilish qobiliyatiga ega aholi (36–60 yosh) va nafaqaxo'rlarning (60 va undan ortiq yosh) dam olish hududlarini funksional zonalarga ajratishni ko'zda tutish zarur, chunki aholining har bir guruhi o'z vaqt byudjetiga ega bo'lib, turar joy tuzulmasi hududida dam olishning tarkibi va mazmuniga o'ziga xos talablar qo'yadi.

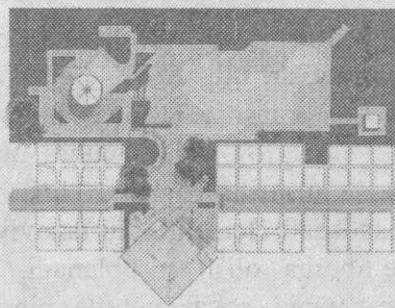
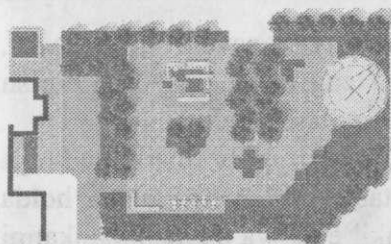
Ko'p qavatli turar joy guruhlari hududida aholi dam olishi uchun mo'ljallangan maydonchalardan tashqari har xil maqsadlarga yo'naltirilgan xo'jalik maydonchalarini ham loyihalash zarur (kirlarni quritish, gilam qoqish, axlat yig'ish qurilmalari). (4.5-rasm)

Xususiy turar joylar guruhlari hududlarining landshaftini tashkil etish bo'yincha ham rasmlarda misollar keltirilgan. Turar joylar maydonchalarining me'yorlari 1-jadvalda berilgan.

4.5-rasm. Ko'p qavatli ko'p seksiyali turar joy guruhlari hududlarini me'moriy-landshaft tashkillashtirishga amaliyotdan misollar.

4.6-rasm. Xususiy turar joylar guruhlari hududlarining me'moriy-landshaft tashkillashtirilishi.

**1-jadval. Turar joylar hududidagi har xil maqsadlarga
mo'ljallangan maydonchalar me'yorlari**

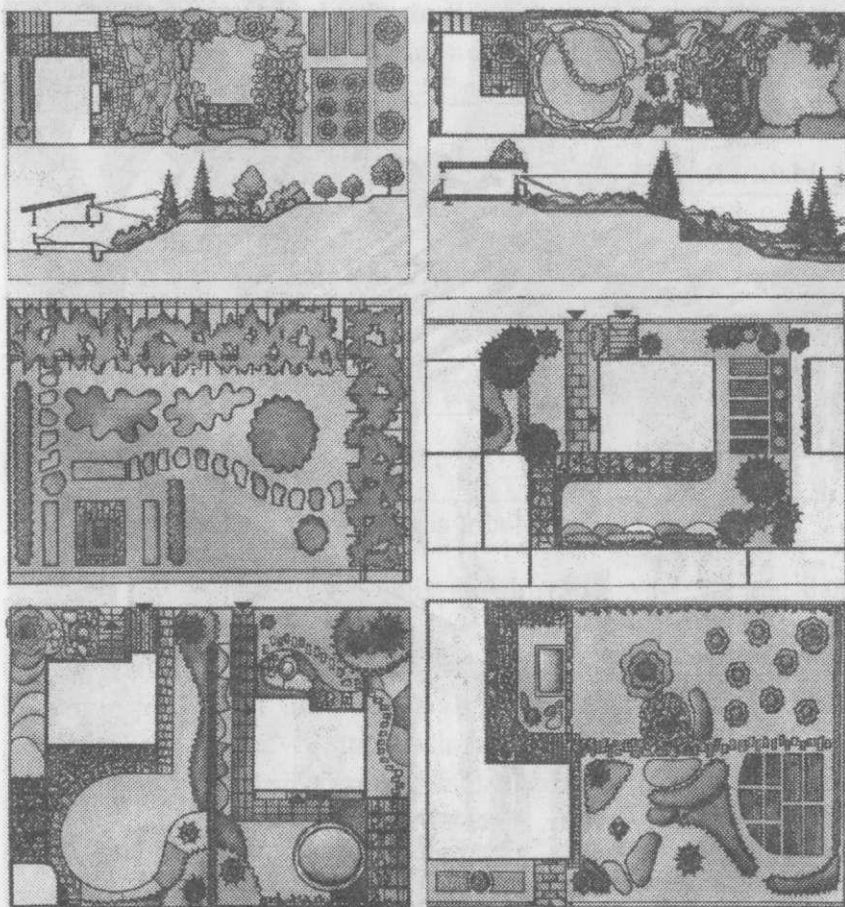
T/r	Maydonchalarning turlari	Me'yorlar, kv.m/kishi
1.	Bolalar maydonchalari	0,55–0,7.
2.	Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun	0,2
3.	Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun	0,35–0,5
4.	Sport maydonchalari	1,00
5.	Dam olish maydonlari	0,2
6.	Xo'jalik maydonlari	1,00
7.	Yo'laklar	10%
8.	Ko'kalamlashtirilgan maydonlar	30%

Turar joy qurilishida madaniy-maishiy va savdo muassasalari, maktablar, bog'chalar va bekatlarga eng qisqa va qulay borish yo'li – transport tarmog'i ham o'rin egallashi lozim.

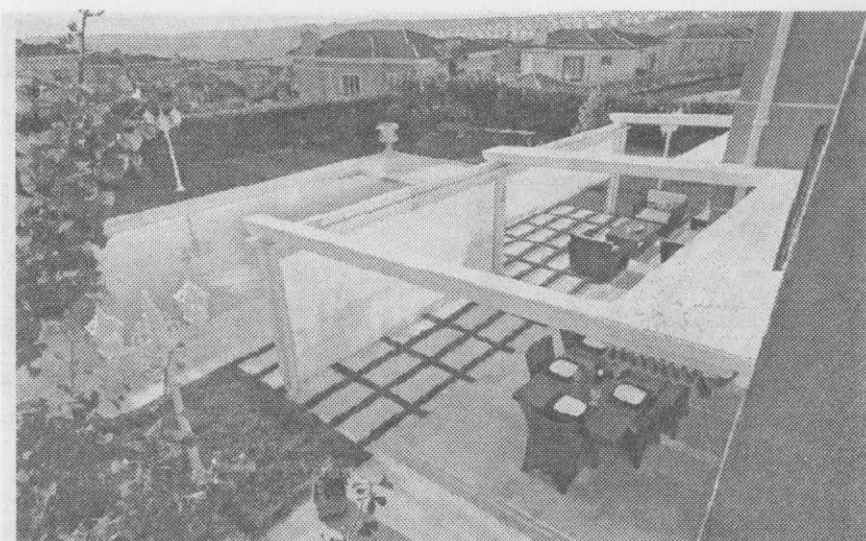
Turar joy tashqi muhiti qulayligining asosiy sharti hududga soya tushishi va havo almashish tartibini hisobga olgan holda landshaft elementlarini fazoviy tashkil etish va quyosh harakatini e'tiborga olish hisoblanadi. Mahalliy iqlim sharoitida ochiq va yopiq soya muhitlarining to'g'ri nisbati hisobga olinishi lozim (daraxtlar, soyabonlar, pergolalar va boshqalar). Yashash hududlariga o'simliklarni shunday joylashtirish kerakki, ko'kalamzor hududlarda havo almashishish imkoniyati bo'lsin. (4.6-4.11-rasmlar)

4.7-rasm. Tirmashib o'suvchi o'simliklarning hovli voishlari bilan uyg'unlashuvi.

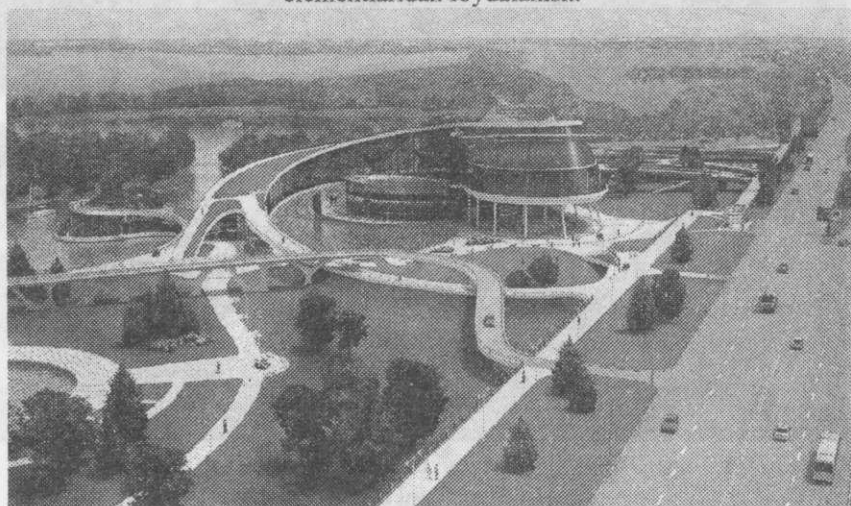
4.8-rasm. Hovlida turli xil soyali va chirmashuvchi o'simliklar, mo'jaz me'moriy shakllar, voishlar va hovuzchalarni qo'llab quyuq soyali muhit va muhitni shamollatish uchun imkon yaratishga misollar.

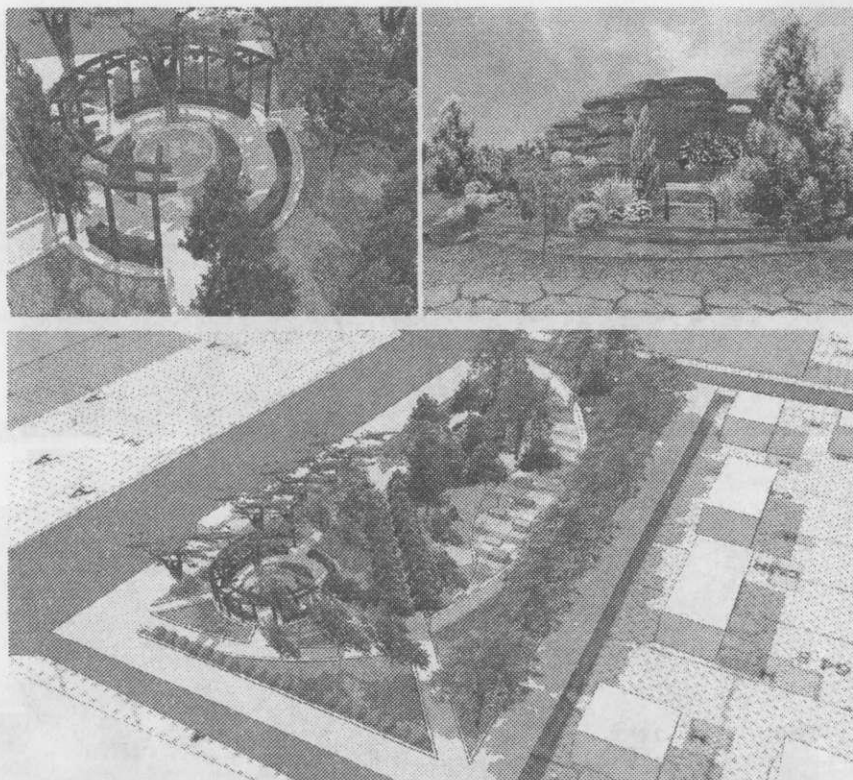

4.9-rasm. Xususiy turar joy muhitida soya tushish va havo almashish tartibini tashkil qilish.

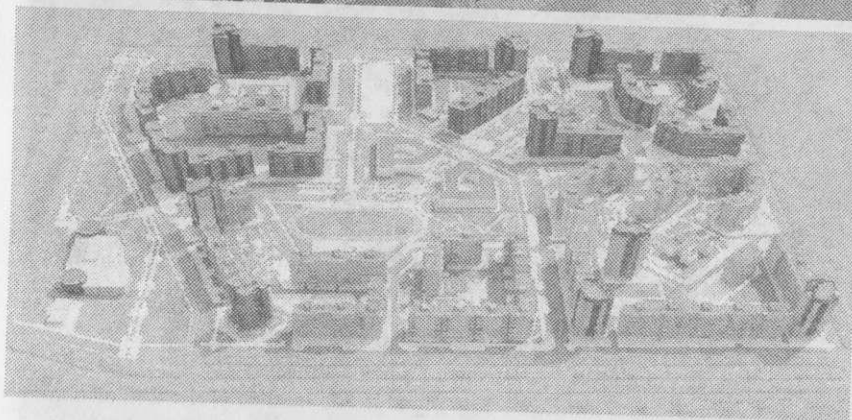
4.10-rasm. Ko'p qavatli turar joylar muhitida soya tushish va havo almashish tartibini tashkil qilishda quyosh harakatini e'tiborga olgan holda landshaft elementlaridan foydalanish.

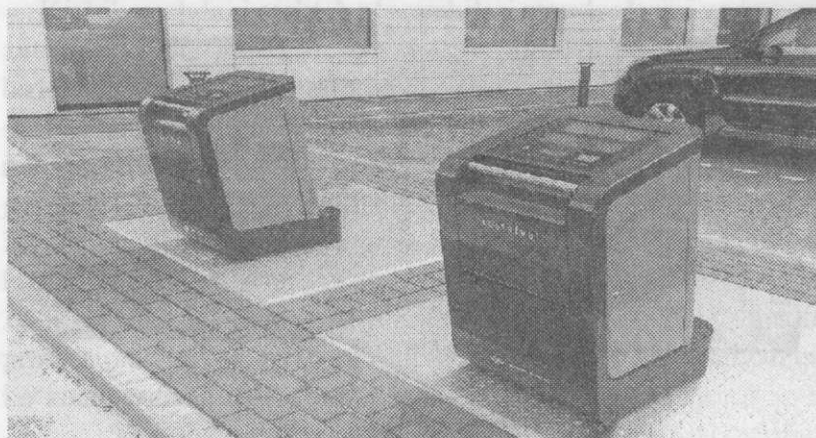

4.11-rasm. Ko'chalarda soya tushish va havo almashish tartibini tashkil qilishda quyosh harakatini e'tiborga olgan holda landschaft elementlaridan foydalanish uslubi.

Turar joy hududlarini tuman markazi yo'llaridan ko'kalamlashtirish va katta ko'chalardan quyuq daraxtlar va butalar ekib ajratish lozim. Axlat yig'iladigan xo'jalik maydonchalari atrof-muhitdan ajratilishi va butun kun davomida soyada joylashishi lozim. Hozirgi vaqtda ayrim xorijiy mamlakatlarda axlat yig'iladigan xo'jalik maydonchalari degan tushuncha yo'q bo'lib bormoqda, chunki yer ostida joylashtirilgan mahsus axlat konteynerlari ustida zamonaviy axlat qutilari o'rnatilib, maishiy turmush axlatlari ularga plyonkali xaltalarga solib tashlanadi. (4.12-4.13-rasmlar)

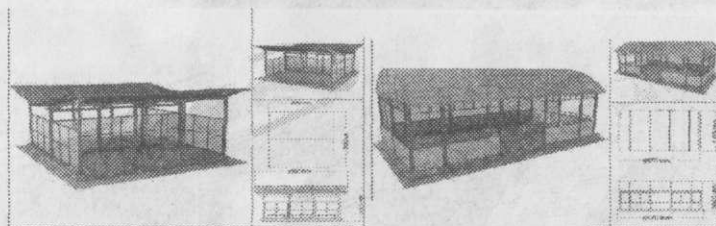
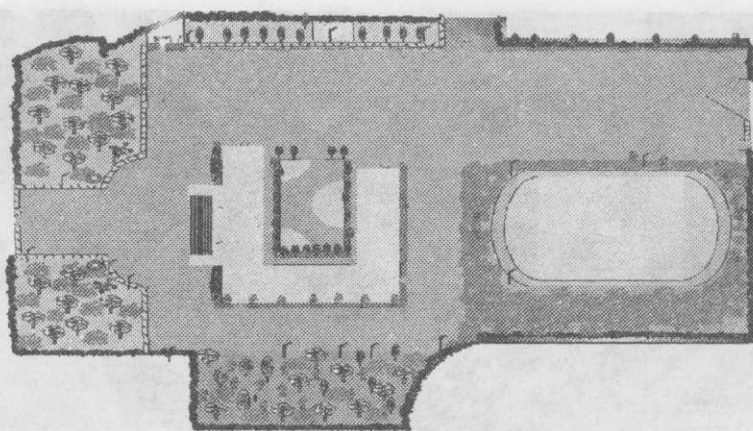

4.12-rasm. Axlat yig'iladigan xo'jalik maydonchalarining atrof-muhitdan ajratilishi va soyada joylashishda landshaft yechimlaridan foydalanish uslubi.

4.13-rasm. Yer osti axlat konteynerlari va ular ustiga o'rnatilgan axlat qabul qiluvchi qutichalar.

Kirlarni quritish xo'jalik maydonlariga shunday joy tanlash kerakki, ularga butun kun davomida quyosh tushishi va yaxshi havo aylanishi lozim. Bolalarning sport o'yinlari va dam olish maydonchalari atrof hududdan yashil to'siqlar bilan ajratiladi. (4.14-rasm)

4.14-rasm. Yuqoridagi chizmada o'rtasida, kirlarni quritish xo'jalik maydoni, pastki rasmlarda esa kirlarni quritish ayvonchalarining namunalari keltirilgan.

Ba'zi hollarda maktabgacha va kichik yoshdagi, ya'ni 9–13 yoshgacha maktab o'quvchilari uchun umumiy kompleks maydonchalar qo'llash mumkin. Bunday maydonchalarning o'lchamlari 350–400 m bo'ladi (2-jadval).

2-jadval. Bolalar kompleks maydonchalarining o'lchamlari

Bolalar yoshiga ko'ra guruhi	Ming kishiga-maydonlar soni	Maydonlarning o'lchami, m
Bog'cha va maktabgacha ёшдаги–7 ёш.	2	150–200
Kichik maktab yoshidagi 7 dan – 13 yosh	3	200–250

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari maydonlarini va yuqorida aytib o'tilgan bog'cha yoshidagi bolalar maydonchalarini, birlashtirish tavsiya etilmaydi. Bog'cha yoshidagi bolalar maydonchasini kattalar dam olish maydoni bilan birlashtirish maqsadga muvofiq. 1,5–2,5 ming kishilik alohida turar joylar guruhlarida 22x25 m o'lchamli kompleks sport maydonlari loyihalanishi mumkin (3–jadval). Bularga maktab sport maydonlari kirmaydi. Sport maydonlari atrofidagi turar joy binolari derazalariga 25 m dan yaqin joylashmasligi kerak. Sport maydonlari atrofini, professional tarzda, talab va me'yorlarga javob bera oladigan qilib ko'kalamzorlashtirish kerak.

3-jadval. Turar joylar hududi sport maydonchalarining turlari va o'lchamlari

Sport maydonchalarining turlari	Maydonlar o'lchamlari		1000 kishilik turar joy guruhlari uchun maydonlar soni		
	umumiy	o'yin maydoni	0,5–6,5	3,5–5,5	1,5–3,5
Basketbol maydoni	30x80	26x14	2–3	–	–
Voleybol maydoni	25x14	9x18	3–4	2–3	2–4
Tennis maydoni	40x20	24x11	1–2	1	–
Stol o'yinlari uchun	4x8	–	3	2	2
Gimnastika o'yinlari uchun	600m ²	–	1	1	–

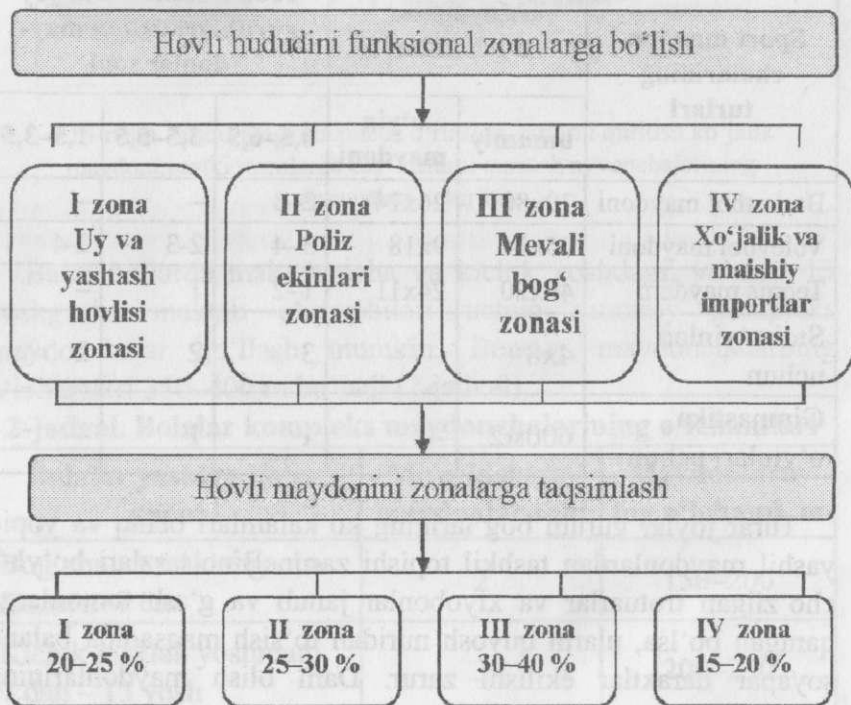
Turar joylar guruhi bog'larining ko'kamlari ochiq va yopiq yashil maydonlardan tashkil topishi zarur. Bino tarzlari bo'ylab cho'zilgan trotuarlar va xiyobonlar janub va g'arb tomonlarga qaragan bo'lsa, ularni quyosh nuridan to'sish maqsadida baland soyapar daraxtlar ekilishi zarur. Dam olish maydonlarining

atroflariga chetlari go'zal gullovchi butalar bilan aylantirilgan manzaraviy daraxtlardan tuzilgan tabiiy guruhlar kompozitsiyalari shakllantirilishi lozim.

4.2. Turar joy uylarining hovli-bog'larini me'moriy landshaft loyihalash

Hovlini saranjom tutish, hovli ekinlari va xo'jalik imoratlarini o'rniqa joylashtirib, hovlisini chiroyli va obod qilish hovlili uy qurgan har bir oilaning orzu-istagidir. Bu ishlar qancha to'la va sifatli bajarilsa oila hayoti shuncha fayzli, obod va shirin kechadi, hovliidan foydalanish oson va serunum bo'ladi.

Hovlini obodonlashtirish hovli hududini funksional zonalariga bo'lib chiqishdan boshlanadi. Hovli hududi, odatda, quyidagi zonalariga bo'linadi:

Har bir zona uchun hovli yuzasidan maqsadga muvofiq va foydalanishga qulay bo'lgan joy tanlanishi kerak.

Xo'jalik va maishiy imoratlar zonasiga, odatda, hovlining ichkari, to'r qismidan joy ajratiladi. Xo'jalik zonasi tarkibiga kiruvchi omborxona yoki kladovka, o'tinxona, molxona, yemxona va boshqa xonalar bajaradigan xizmat turiga qarab joylashtiriladi. Bunda ular hovlining butun enini yoki bir qismini egallashlari mumkin. Xo'jalik va maishiy imoratlar, ularning tarkibi va hovlida joylashish tartiblariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Poliz ekinlari uchun uchastkaning quyi tomonidan xo'jalik imoratlari yonida yoki uning atrof-chetlarida joy ajratish maqsadga muvofiqdir. Poliz ekinlarining suvga talabchanligini e'tiborga olib, ularni hovli yuzasidan nisbatan pastroqda ekan ma'qul. Bu, kuz paytlari yomg'ir suvlarining oqib tushishiga ham qulaylik yaratadi. Odatda, poliz ekinlari uchun hovli maydonining 25–30%, mevali o'simliklarga 30–40%, yashash uyi, xo'jalik va tirikchilik imoratlari hamda proezdlar uchun 30–40% ajratiladi.

Dastlabki 5-10 yillar davomida poliz ekinlari mevali daraxtlar qator oralariga ekilishi mumkin. Bog'bonlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, olma bog'i vaqti-vaqti bilan qirqilib turiladigan maysazor yoki bedapoyada ham yaxshi yetilishi mumkin, chunki bedapoya tuproq tuzumini saqlashga va undagi bioximik jarayonlarga sharoit yaratadi. Bundan tashkari beda mollar uchun eng yaxshi qo'shimcha yemish sifatida ham foydalidir.

Uy va yashash hovlisi zonasi, ayvon, peshayvon, umumiy hovlining old qismi, uyga kiraverish joyi va uydan so'nggi hovli ichkarisiga chiqishdagi joylar gullar va manzarali daraxtlar bilan bezatilishi maqsadga muvofiqdir. Qalin soya beruvchi baland daraxt va butalarni uyga yaqin masofaga ekmaslik kerak, chunki yashash xonalari kun bo'yi soya ostida qolib ketishi, uyni zax bosishi mumkin.

Gullarni tanlashda ularning ochilish mavsumiga e'tibor berish lozim. Umuman, gullarni shunday ekish kerakki, biri ochilib

tugasa, ikkinchisi gullay boshlasin. Xalqimiz gullarni tanlab ekishda qadimdan an'anaga aylanib qolgan mahalliy va zamonaviy gullardan foydalanadi. Shunday gullardan ayrimlarini sanab o'tamiz: rayhon, atirgullar, binafshalar, namozshomgul, nargis, gulira'no, nilufar, shabbo'y, gultojixo'roz.

Manzarali daraxtlar orasida qishin-yozin ko'm-ko'k bo'lib o'suvchi archasimon ninabargli daraxtlar ham bo'lishi mumkin. Shunday qilinganda uy atrofidagi kirib-chiqish joylarining saranjom-sarishta, tartibli va manzarali bo'lishi ta'minlanadi. Nina bargli daraxtlar va gullar o'zlaridan xushbo'y hidlar chiqarib, havoni toza va sog'lom qiladi, uy-joy va hovli ko'rinishiga o'ziga xos go'zallik baxsh etadi.

Qishloqda ko'p bolali oilalar yashashini e'tiborga olgan holda hovli ichida uyga yaqin joydan bolalar uchun maxsus maydoncha ajratilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday joy bolalarning yoz kunlari kunduz, ayniqsa, kechqurunlari hovlida ochiq havoda yayrab o'ynashlari uchun qulaylik tug'diradi. Bolalar maydonchasining usti yengil yopilishi, yonlari esa ochiq bo'lishi mumkin. Maydoncha janubiy-g'arbiy va g'arb tomondan soya beruvchi manzarali daraxtlar va butalar, qolgan tomonlardan esa yashil to'siqlar bilan to'silishi lozim.

Ayrim hovlilarda uy atrofidagi kirib-chiqish joylariga mevali daraxtlar zich ekilganligini ko'ramiz. Bunday hollarda yoz pishiqchiligida daraxtlar osti tagiga tushgan mevalar bilan to'lib bosilishi, ifloslanishi, har xil qurt-qumursqalar va besaranjomlik kuzatilishi mumkin. Bunday joyda yoz paytlari ochiq havoda chorpoyada o'tirib hordiq chiqarish ancha noqulay, qishda esa manzaradan ancha boy berilishi mumkin. Bundan tashqari mevali daraxtlar bolalar ko'ziga yaqin bo'lmaganligi ma'qul. Shuning uchun ham mevali daraxtlar zonasining katta qismi hovlining to'rrog'ida, poliz ekinlari bilan yashash hovlisi oralig'ida yoki ularga tutashib joylashganligi maqsadga muvofiqdir.

Qishloq sharoitida hovli bog'i uy orqasida, uning yon tomonlarida qo'shni uchastka bog'i bilan yonma-yon joylashgan

bo'lib, bu hovli joylar bo'yicha bir butun yashil massiv yaratishga va turar joy imoratlari mikroiqlimini yaxshilashga yordam beradi.

Mevali daraxtlar zonasida avval yo'ng'ichqa, beda uchun joy tayyorlanadi. Bedazordan alohida-alohida joylar ajratilib, ulardan biriga anor, ikkinchisiga bexi, uchinchisiga-shaftoli, to'rtinchisiga esa nok ekilishi mumkin. Yozda qish va bahor fasllariga nisbatan sabzavot, qovun, tarvuzlar ko'p bo'lganligi sababli ho'l mevaga talab kamroq bo'ladi. Shuning uchun ham hovlidagi mevali daraxtlar orasida ko'proq kechki olma, nok navlari jami ekiladigan daraxtlarning 70–80% ini tashkil qilishi maqsadga muvofikdir.

Qadimda shakllangan bog'lar quyidagi ikki xil ko'rinishda bo'lganligi ma'lum:

- 1) geometrik shaklda tashkil topgan bog'lar;
- 2) tabiat xushmanzaralari asosida tashkil etilgan bog'lar.

Birinchi xil bog'larda bog' maydoni turli istalgan (to'rtburchak, to'g'ri to'rtburchak, ko'pburchak va h.k.) shakllarga bo'lib chiqilib, shu bo'laklarda har xil daraxtlar va gulzorlar tashkil etilgan. Ikkinchi xildagi bog'lar esa tabiiy ko'rinishida yoki ularga ba'zi bir tuzatishlar kiritilgan holda barpo qilingan.

Yashash hovlisidagi chorpoya atroflarini qator uzum ishkamlari bilan yopilganini ko'ramiz. Bunday uslub faqat shu chorpoya atroflari uchungina ma'qul bo'lib, uni bir tomondan yopishi mumkin. Uy atroflarini esa pastak qator ishkamlar bilan yopish yaramaydi, chunki ular yozda shamolni to'sib qo'yadi va manzarani oddiylashtiradi. Shuning uchun ham uzum ishkamlari chorpoyadan ancha ko'tarilgan, havodor bo'lishi kerak. Chorpoya va ayvondan hovliga chiroyli va soz tabiiy manzara ochilishini ta'minlash lozim. Ba'zan chorpoya hovlining ichkarirog'iga joylashgan bo'lib, atrofiga ariq qazilgan, oldiga quvur bilan suv olib borilib, mo'jaz shakldagi favvora ishlangan bo'lishi mumkin. Favvora va chorpoya atroflariga qizil olma daraxti ekilsa, pishiqchilikda olmalar favvoradagi suv ustiga tushib taftini oladi.

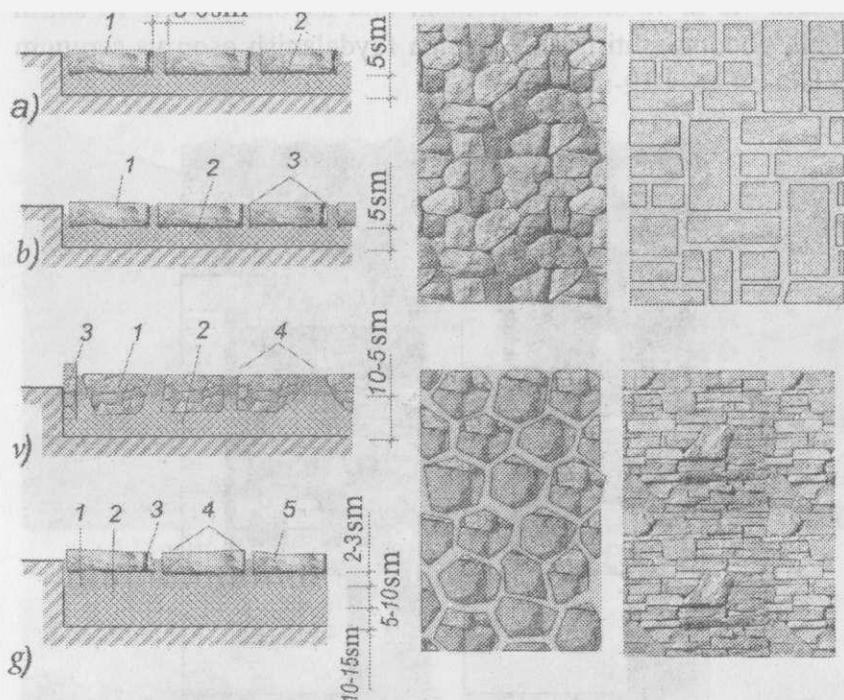
Issiq va quruq iqlimli respublikamiz sharoitida soya-salqin joylar, chorpoya, ishkam, hovuzcha va ariqlar hovlining muhim

elementlari hisoblanadi. Ana shunday mo'jaz hovli elementlaridan foydalanishni yaxshi bilgan ota-bobolarimiz, yozning jazirama issiq kunlarida ham ular yordamida hovlida salqin, bahavo mikroiqlim vujudga keltirishgan, ostidan ariqlar o'tgan chorpoyalarda ishkamlar soyasida o'tirishib, ishdan bo'sh paytlarda hangoma qilishgan, mehmon kutishgan, miriqib dam olishgan.

Hozir xalqimiz tajribasida chorpoyalar asosan ikki xil materialdan: yog'och taxtadan va temirdan ishlangan. Yog'och va temir chorpoyalar ko'chma bo'lganligi uchun foydalanilishga qulay, ayniqsa temir supalar juda qulay bo'lib, ular qishda yig'ib qo'yilishi ham mumkin.

Hovli ichi yo'laklarining soni iloji boricha kam bo'lgani ma'qul: ularni zarur joylardagina o'tqazib soya bilan ta'minlash kerak. Yo'laklar g'ishtdan, g'isht siniqlaridan, tabiiy toshlardan, shag'al qo'shilgan betondan ishlanishi mumkin. Ularning eni 1 metr atrofida bo'lishi kerak. (4.15-rasm)

Bir-biriga qo'shni uylarning derazalari yoki hovlilarining orasida devorlar hosil qiluvchi chirmashib o'sadigan o'simliklarni qo'llash yaxshi natijalar beradi. Bunday yashil devorning balandligi 1–2 metrdan oshmasligi kerak. Keyingi rasmlarda respublikamizning har xil tabiiy iqlim zonalariga mos ravishda xo'jalik imoratlariga ega qishloq uylari hovlisining qulay yechimlari, hovlini obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha tavsiyalarimiz keltirilgan. Ularda shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritish uchun sharoit, yashash va hordiq chiqarishga estetik qulay muhit yaratishni ta'minlovchi omillar hamda mahalliy shart-sharoitlar e'tiborga olingan.

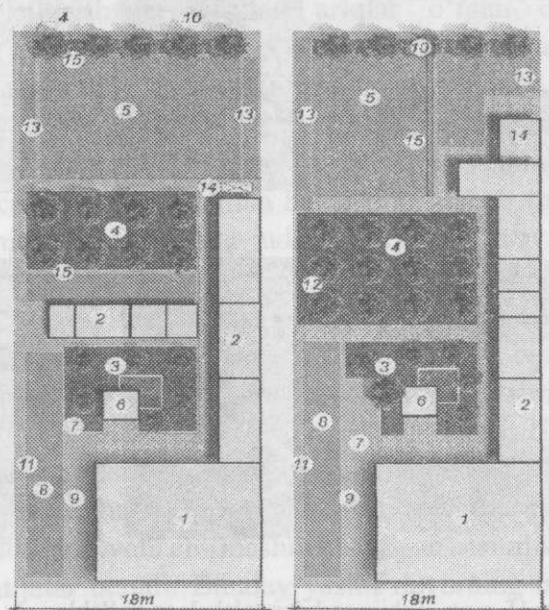

4.15-rasm. Tabiiy toshdan to'shalgan yo'laklar:

- a) tosh oralariga maysa ekilgan yo'lak qirqimi: 1-tosh; 2-qum;
b) tosh oralariga qorishma solingan yo'lak qirqimi: 1-tosh; 2-qum; 3-bir tekis qilib solingan qorishma;
v) oralariga qorishma solingan chag'irtosh yo'lak qirqimi: 1-maydalangan chag'irtosh, 2-qum;
3-tekis tarashlangan tosh-bordyur; 4-tekis solingan qorishma;
g) avtomashina yo'lakhasining qirqimi: 1-beton, 2-mayda xarsangtoshdan ishlangan zamin, 3-qorishma, 4-chig'irtosh oralaridagi qorishma, 5-toshtaxta;
d) tabiiy tosh to'shovlarining xillari: 1-sodda, 2-to'g'ri qatorlab, 3-yirik toshlardan, 4-qavatlab to'shash.

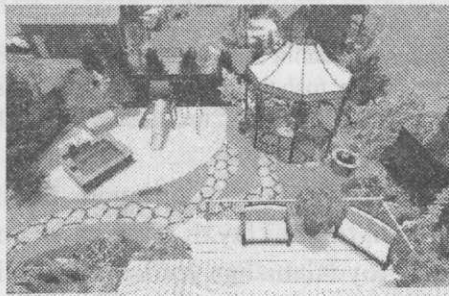
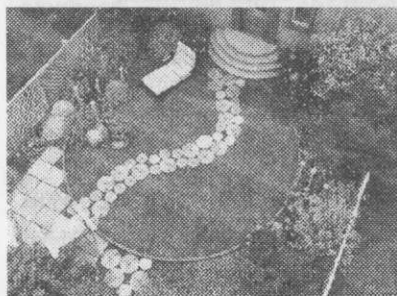
Yuqorida bayon qilingan takliflarga rioya qilish uy-joyini shinam, hovlini fayzli qilishga va hovli uchastkasidan serunum va qulay foydalanishga yordam beradi. Buning uchun, hovli ekinlarini va xo'jalik imoratlarini o'rniga joylashtirilishi talab qilinadi. Bu

ishlarni to'la va sifatli bajarilishi oila hayotini fayzli va shirin qiladi, obodonlashtirilgan hovlidan foydalanish oson va serunum bo'ladi. (4.16-4.19-rasmlar)

4.16-rasm. An'anaviy hovli maydonini obodonlashtirish bo'yicha takliflar:

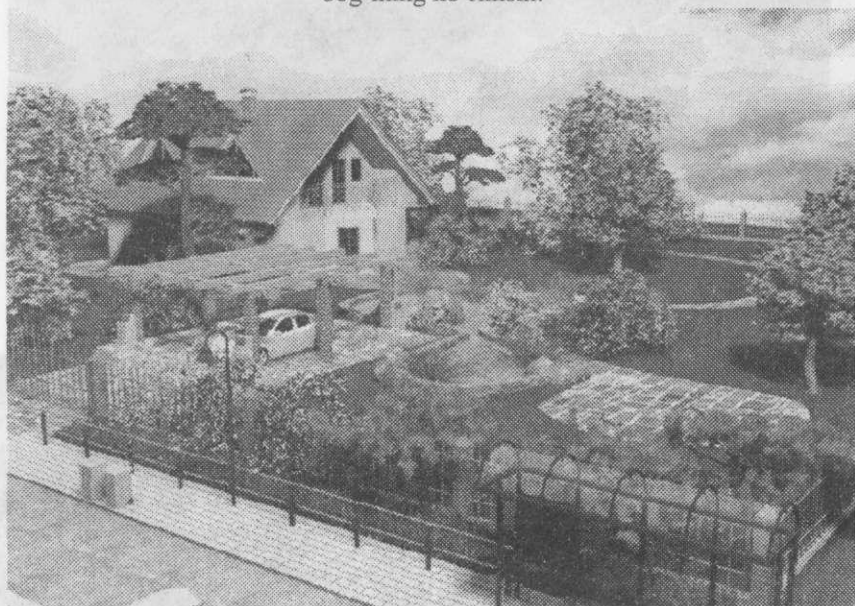
a) cho'l va dasht zonasi uchun mo'ljallangan hovli; b) qulay iqlimli vodiy va tog' vohalariga mo'ljallangan hovli; 1-turar joy uyi; 2-xo'jalik va maishiy imoratlar; 3-hovli; 4-mevali bog'; 5-sabzavot va poliz ekinlari; 6-chorpoya; 7-bolalar o'ynaydigan joy; 8-uzum ishkomi; 9-avtomashina joyi; 10-jiyda, bodom va boshqa daraxtlar; 11-berk devor; 12-pastqam to'siq; 13-yashil devor; 14-go'ng saqlash joyi; 15-ariq

4.17-rasm. Obodonlashtirilgan hovli muhitining ko'rinishlari.

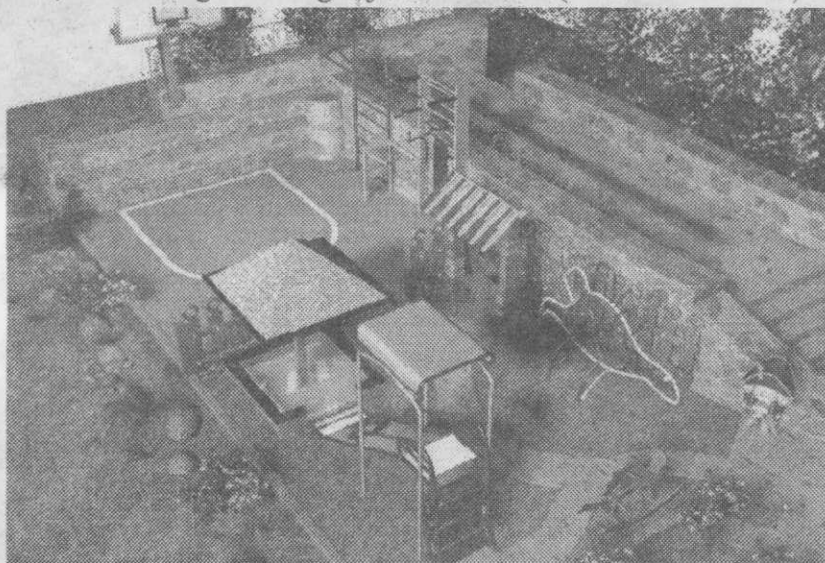

4.18-rasm. An'anaviy ichki hovliluyning to'r qismi joylashgan bog'ining ko'rinishi.

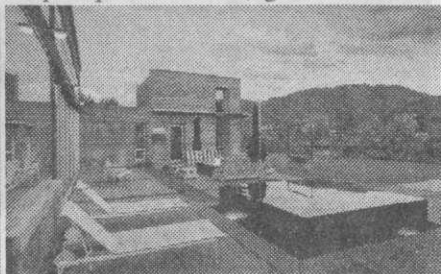

4.19-rasm. Hovli muhitida mevali daraxtlardan shakllangan bog'ning ko'rinishi.

Demak, hovlini obodonlashtirish, hovli hududini funksional zonalarga bo'lib chiqish bilan bog'liq. Hovli hududi, hovlining ichkari, to'r qismidan joylashtirilgan xo'jalik va maishiy imoratlar zonasidan (omborxona, o'tinxona, molxona, yemxona va boshqa xizmat turiga kiradigan xonalardan) tashkil topadi. Bunda ular hovlining butun enini egallashlari mumkin. Zonalarning keyingilari, uy va yashash uchun, bolalarning sport o'yinlari va katta yoshdagilarning dam olishiga ajratilgan hudud, poliz ekinlarini ekish, mevali bog' hududiga ajratilishi shart. (4.20-4.23-rasmlar)

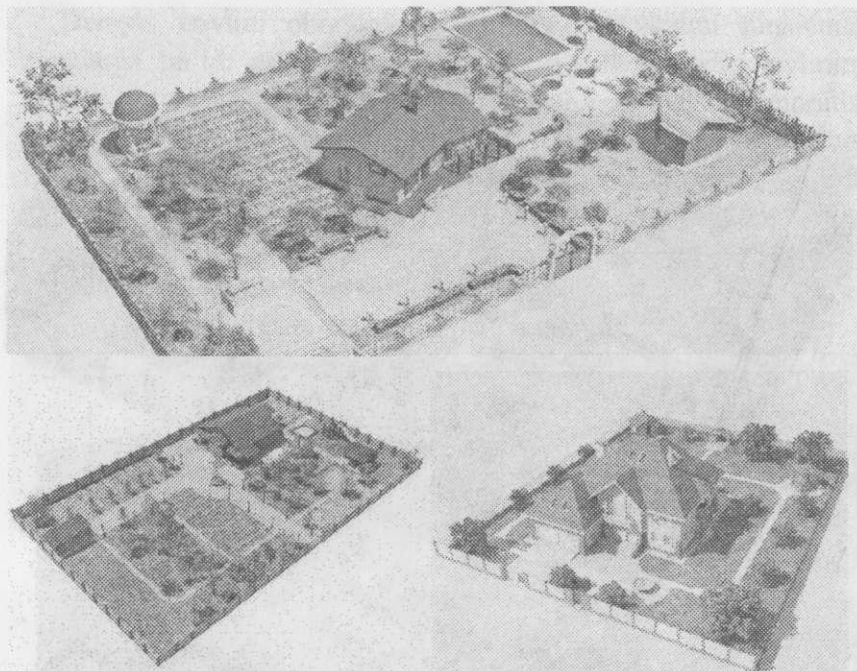
4.20-rasm. Bolalar o'yinlari va hordiq chiqarish zonasining ko'rinishi.

4.21-rasm. Katta yoshdagilarning hordiq chiqarishi va dam olishiga mo'ljallangan joylar landshafti.

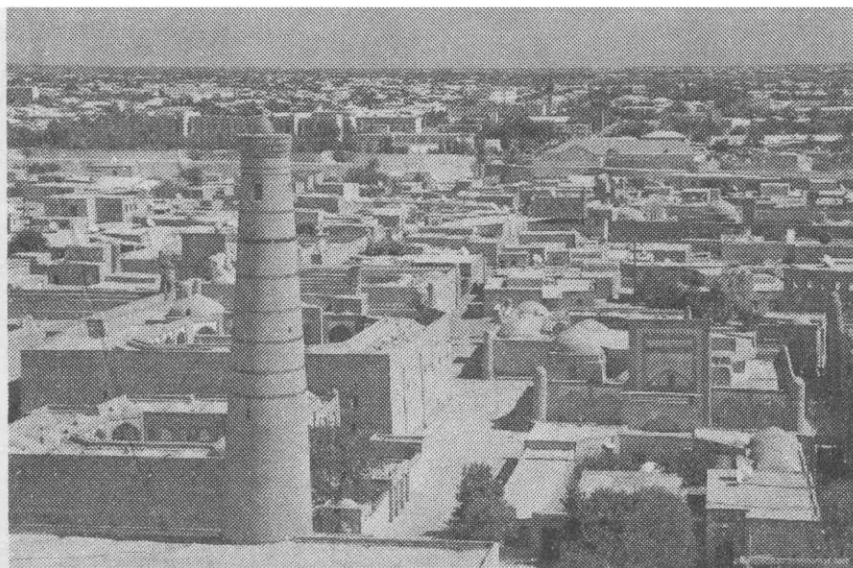
4.22-rasm. Uy -joy, bolalar o'yinlari, katta yoshdagilarning hordiq chiqarishi va bog' zonalaridan shakllangan hovlilarning ko'rinishi.

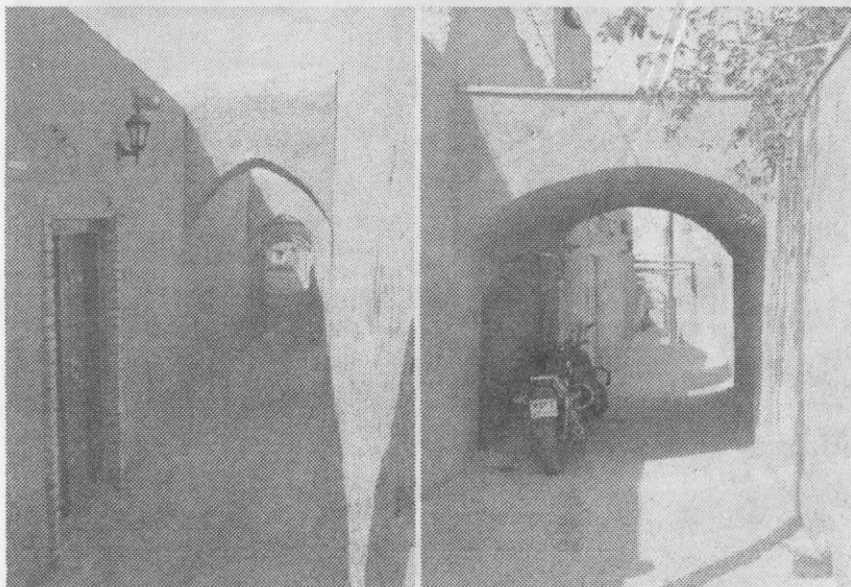
4.23-rasm. Poliz ekinlari va mevali bog' hududlari bir-biridan ajratilgan bolalar va keksalarning dam olish hududlari holilashtirilgan hovli muhitining ko'rinishi. Maydonchalar va hovli muhiti soya beruvchi daraxtlar va butalar, yashil to'siqlar bilan to'silgan.

4.3. Mahallalar va guzarlar hududlarini landshaft loyihalash

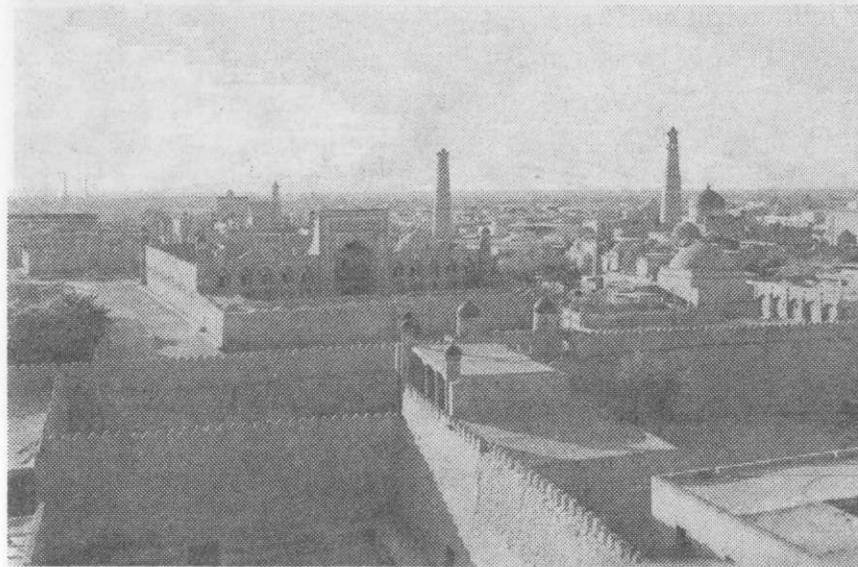
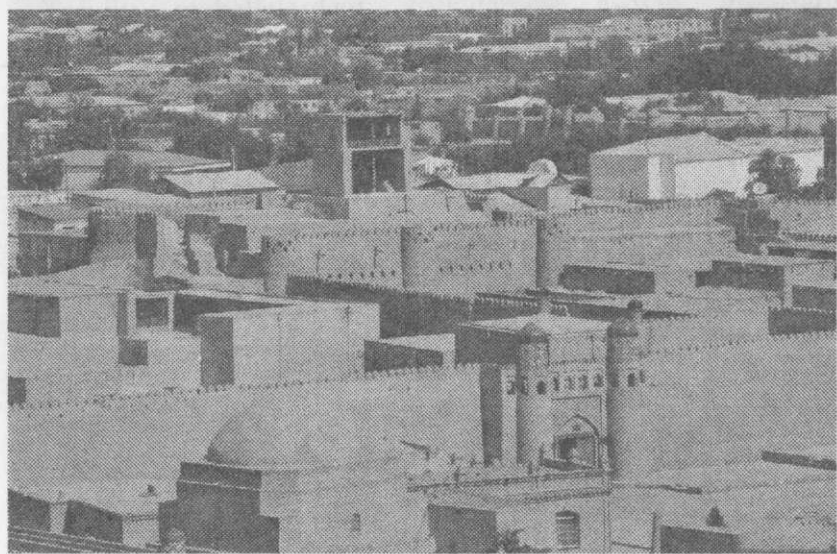
Ma'lumki O'rta Osiyoning tarixiy shaharlarida bizgacha ko'plab mahallalar va ularning markazlarining guzarlar saqlanib qolgan. Bunday mahallalar hududidan tor ko'chalar o'tkazilib, ular odatda, mahalla markazlari guzarlarga kelib ulangan. Tor ko'chalarning boshi esa mahallalarni bir-biridan ajratib turuvchi shahar magistral ko'chalariga borib tutashgan. Ana shunday mahalla va guzarlar, tor ko'chalar va magistrallar bugungi kunda O'zbekistonning deyarli barcha tarixiy shaharlari: Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Qo'qon, Namangan va boshqa shaharlarda mavjuddir.

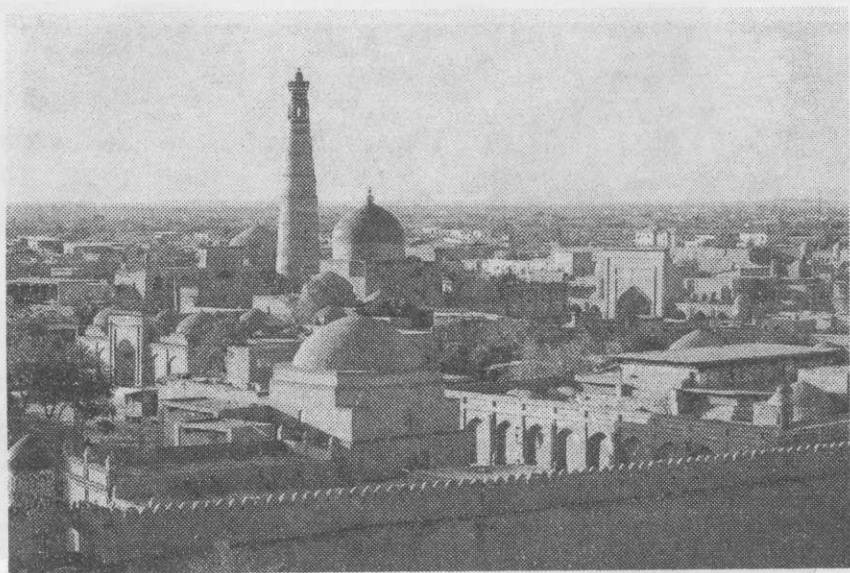
4.24-rasm. Tarixiy shaharlar mahallalarining an'anaviy landshaft ko'rinishlari.

4.25-rasm. Issiq iqlimli shaharlarda soyali hovlilar va usti
berk piyodalar ko'chalarining shakllanishi.

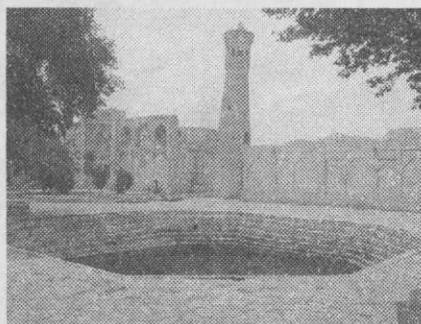
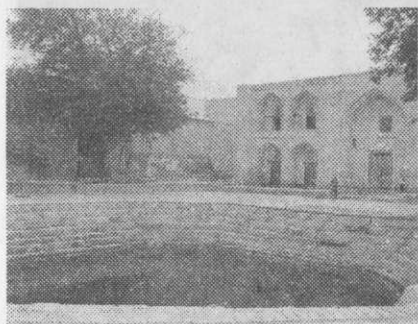
4.26-rasm. Ichan qal'a hududidagi mahalla va guzarlar landshafti.

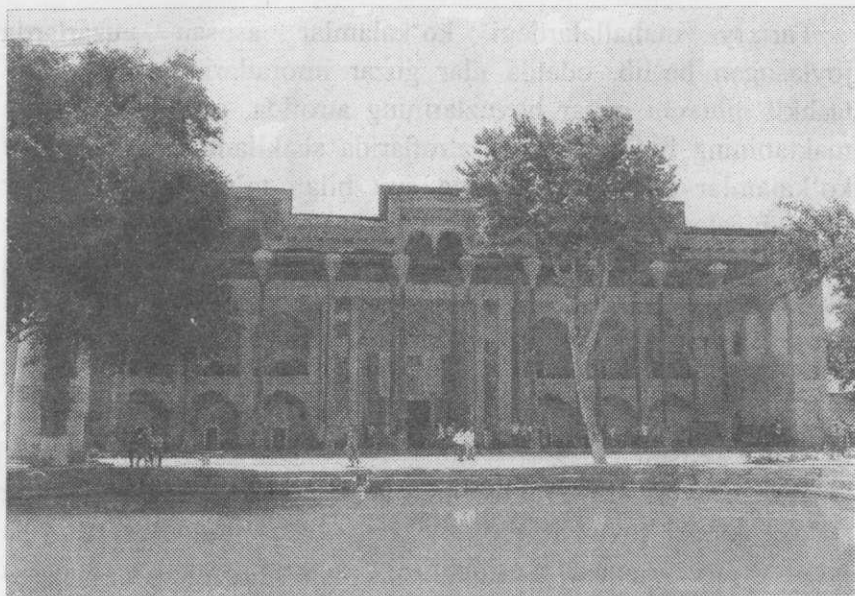

4.27-rasm. Tarixiy shakllangan gulzorlar va mahallalar landshafti.

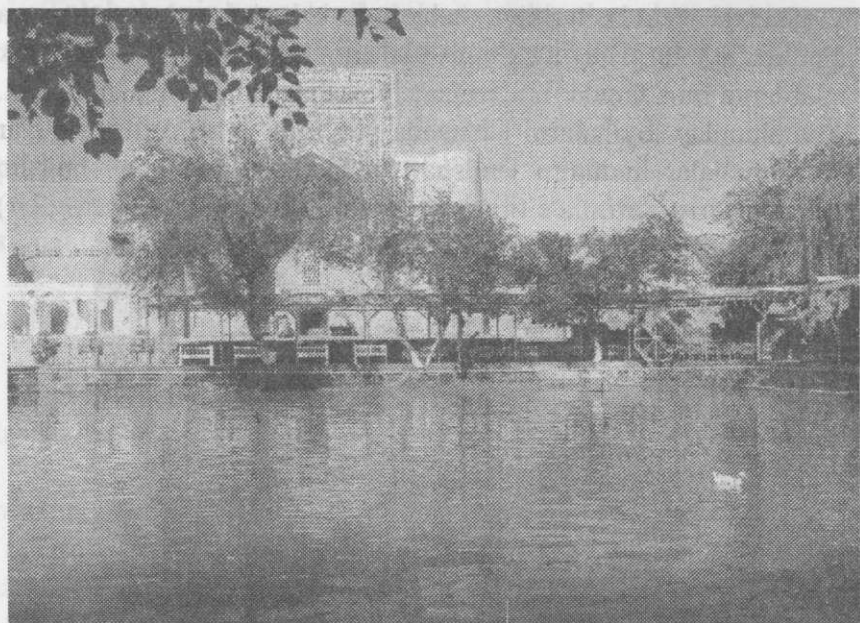
Tarixiy mahallalardagi ko'kalamlar asosan guzarlarda joylashgan bo'lib, odatda ular guzar imoratlarining turkumini tashkil qiluvchi guzar hovuzlarining atrofida, guzar masjidi va maktabining hovlisida yoki atroflarida shakllantirilgan. Bunday ko'kalamlar odatda hovuzning suv bilan ta'minlovchi ariqlar bo'ylab qatorlab ekilgan. Masjid oldi, hovlisi, maktabda manzarali va mevali daraxtlardan tashqari atirgullarning bir nechta navlari hamda gultojxo'roz, savsan, hamisha bahor, rayhoy va boshqa guli uzoq gullorvchi o'simliklar ekilgan. Manzarali daraxtlarga terak, tol, chinor, qayrag'och, majnuntollar kirsas, mevali daraxtlarga tut, yong'og, olxo'ri, nok, anor, anjir, bodom va boshqalar kirgan. (4.24-4.27-rasmlar)

Guzar hovuzining atrofida daraxtlar shunday ekilganki, ularning soyasi nafaqat hovuz atrofini, balki hovuz yuzini ham o'z soyasi bilan yopib turgan. Bu uslub hovuz suvining jazirama quyosh nuridan ko'p bug'lanib ketmasligi, hovuzga chang tushmasligi va uning doim muzdek sovuq turishini ta'minlagan. Natijada hovuz atrofida qulay va shinam mikroiklim, yengil shabada bo'lishligi ta'minlangan. Hovuz atrofiga ekilgan daraxtlarning barglari tushib hovuz suvini ifloslamasligi talab etilgan. (4.28-4.29-rasmlar)

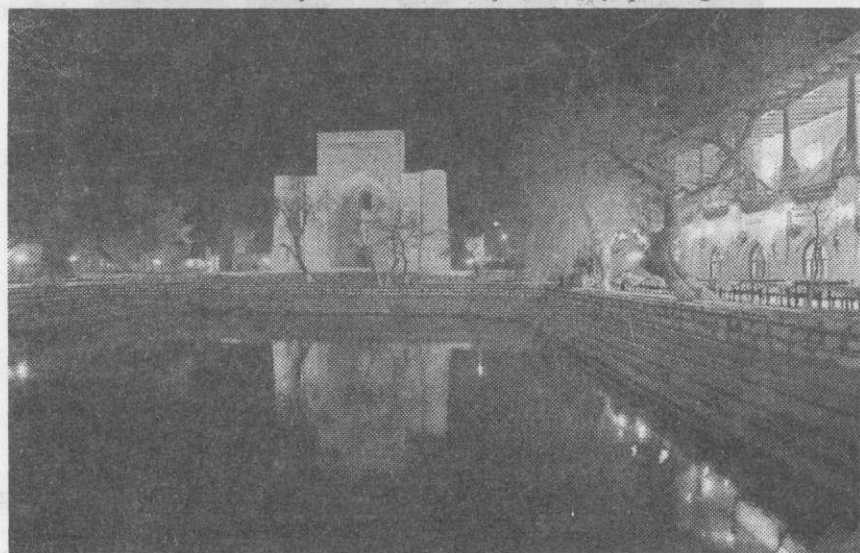

4.28-rasm. Buxoro. Tarixiy shaharlar markazlarining namunaviy
landshaft yechimiga misol.

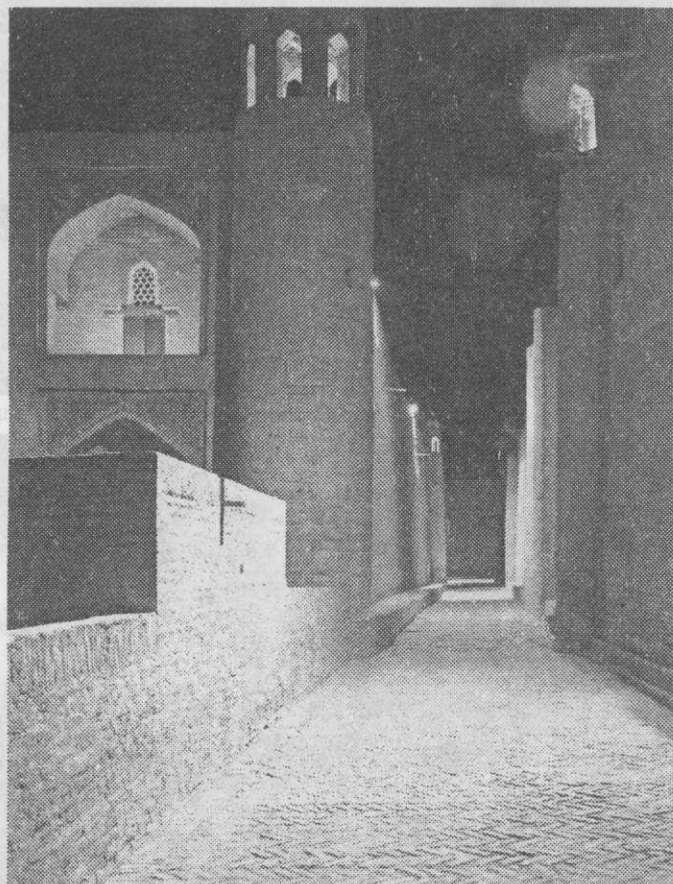

4.29-rasm. Guzar hovuzi yuzi va atrofini soyasi bilan yopib turgan daraxtlar.

4.30-rasm. Buxoro. Tarixiy shaharlar markazlarining namunaviy landshaft yechimiga misol.

Hozirgi vaqtda tarixiy shaharlarimizdagi bunday guzar va mahallalar muhiti qayta tiklanib, ularni zamonaviy texnik va estetik talablarga mos tarzda modernizatsiyalash loyihalari ishlanmoqda. Ana shunday loyihalarni ishlashda yuqorida aytib o'tilgan guzar va mahallalar hududini landshaft tashkillashtirish bilan bog'liq tarixiy qadriyatlarimiz e'tiborga olinishi zarur. (4.30-4.31-rasmlar)

4.31-rasın. Ta'mirlangan qadimiy mahalla ko'chasi va mahalla masjidi hovli muhitining ko'rinishi. Yuqoridagi rasmlarda SamDAQida professor K.D. Raximov rahbarligida bajarilgan diplom loyihalari va magistrlik dissertatsiya ishlaridan namunalar keltirilgan. Ularda tarixiy shaharlar mahalla va guzar hududlarini modernizatsiyalash va me'moriy landshaft loyihalashning zamonaviy usullari ko'rsatilgan.

1. Axborotlarning mustaqil o'zlashtirishi, oigan bilimlarini mustahkamlashi va o'zini-o'zi nazorat qilishi uchun savollar:

1. Turar-joylar hududlarini landshaft loyihalashga qanday talablar qo'yiladi?

2. Turar-joy hududlari-mikrorayonlar maydoni qanday funksional qismlarga bo'linadi?

3. Turar-joylar hududidagi funksional qismlarni ko'kalamlashtirishda nimalarga amal qilinadi?

4. Turar-joy uylarining hovlilari qanday zonalarga bo'linadi?

5. Kottej tipidagi uylar hovlisini me'moriy-landshaft loyihasiga qo'yiladigan talablarni tushuntirib bering.

6. Mahallalar va guzarlar hududlarini landshaft loyihalashda nimalarga e'tibor berish zarur.

7. Mahallalar va guzarlarni an'anaviy ko'kalamlashtirish tamoyillarini tushuntirib bering.

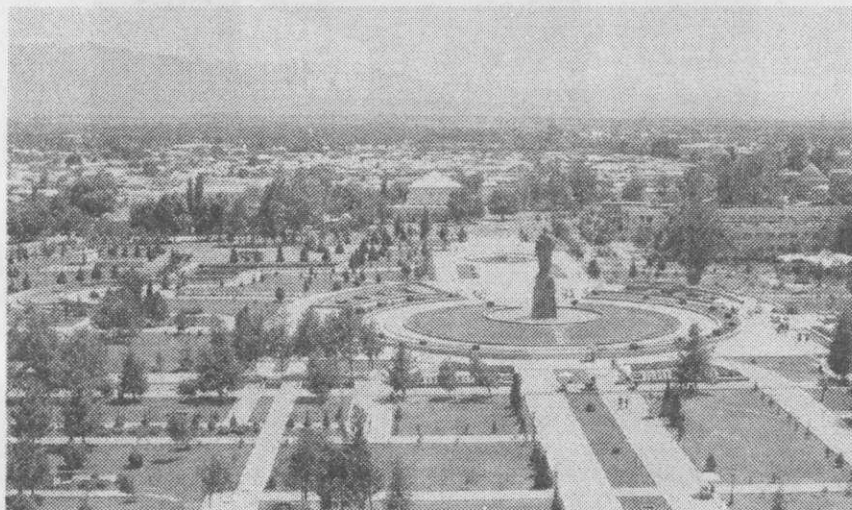
8. Ommaviy ochiq hududlar-gulzorlarda soya-salqin yashil muhit yaratish uchun qanday daraxtlar tanlanadi?

V-BOB

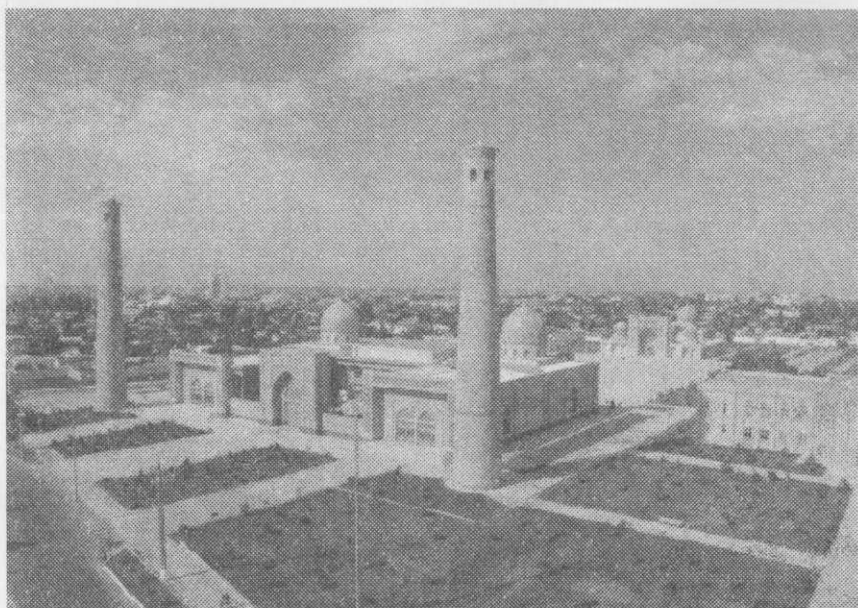
SHAHRAR OCHIQ MUHITLARI ELEMENTLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH

5.1. Piyodalar ko'chalari

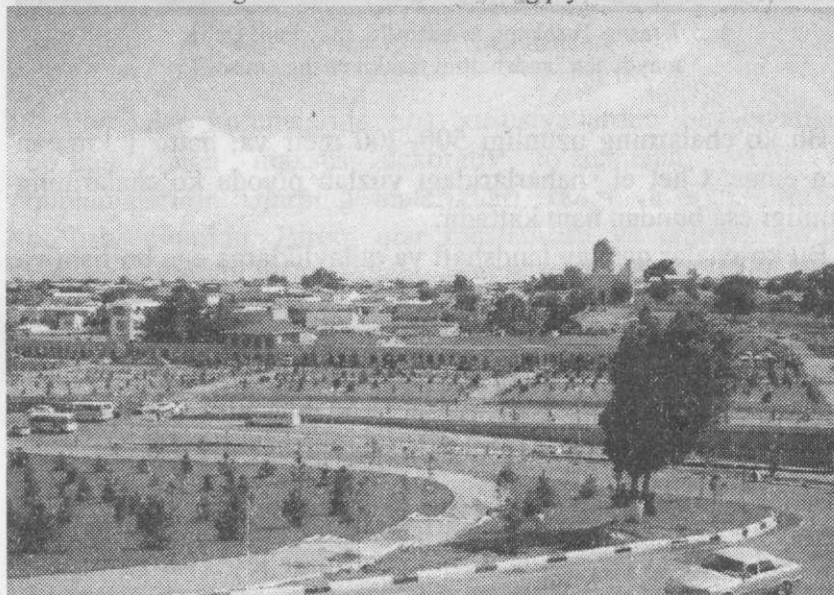
Bugungi kunda shaharlarimizni, ayniqsa, me'moriy yodgorliklarga boy tarixiy shaharlarimiz markazlarini hatto, qishloqlarda qurilayotgan yangi uy-joy mahallalarini ham piyodalar ko'chalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Dunyo shaharlarining markazlari transport harakatlari va shovqinidan xolilashtirilib, piyodalar uchun alohida ko'chalar va piyodalar zonalariga aylantirilmoqda. Qadimiy Samarqand shahridagi Toshkent va Mustaqillik piyoda ko'chalari, Toshkent shahridagi Amir Temur xiyobonini Mustaqillik maydoni bilan birlashtiruvchi piyoda ko'chalar, Buxoroning eski shahar tizimidagi o'nlab piyoda ko'chalari, Shahrisabzdagi Amir Temur piyoda ko'chasi va boshqalar bunga misoldir. (5.1-5.7-rasmlar)

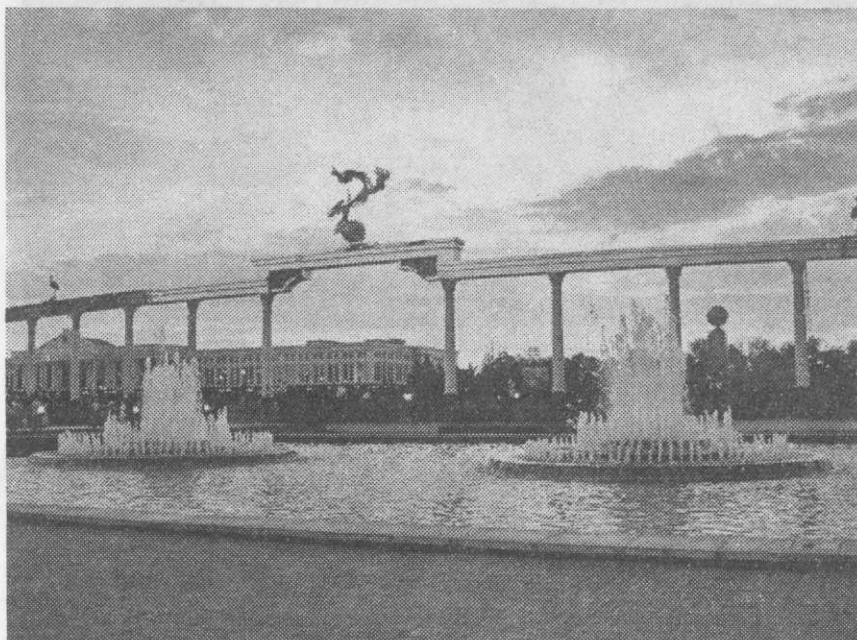
5.1-rasm. Shahrisabzdagi Amir Temur maydonining
piyodalar muhiti va landshafti.

5.2-rasm. Toshkentdagi Xasti Imom ansamblining piyodalar muhiti landshafti.

5.3-rasm. Samarqanddagi "Bibixonim" xonAQosi atrofIdagi landshafti.

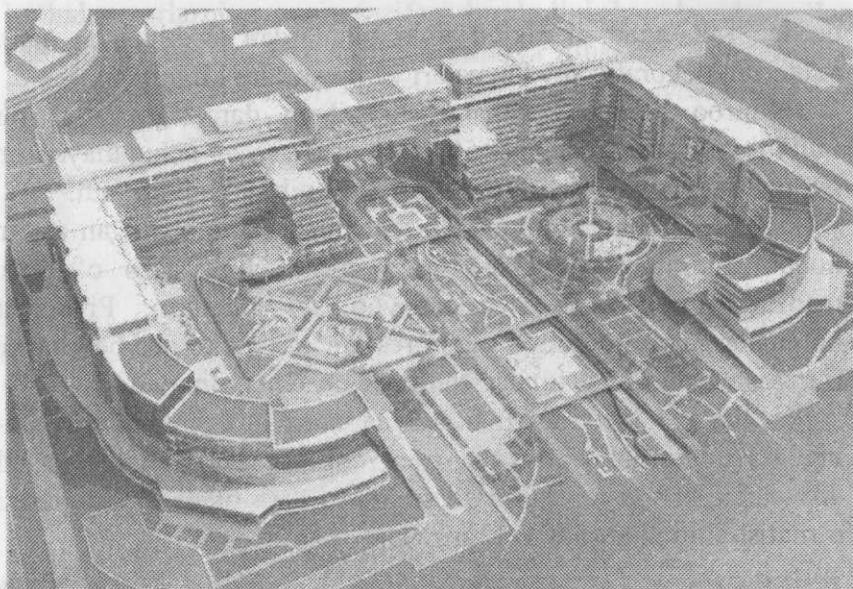

5.7-rasm. Toshkent, Mustaqillik maydoni. Ochiq maydonlar landshaftini tashkil etishga misol.

Bu ko'chalarning uzunligi 500–700 metr va, hatto 1 km.dan kam emas. Chet el shaharlaridagi yuzlab piyoda ko'chalarining uzunligi esa bundan ham kattadir.

Bu ko'chalar qanday landshaft va qulayliklarga ega bo'lishi va loyihalanishi kerak?

Avvalambor bunday ko'chalar toza-ozoda, inson masshtabiga mos, fuqaroviy va osoyishta me'moriy muhitga ega bo'lishi kerak. Gap ko'cha mebellari, tashqi obodonlashtirish elementlari, bunday ko'chalarga xos bo'lgan savdo, ovqatlanish va dam olish shaxobchalari, daraxtlar, maysalar, gulzorlar va ko'cha yoritgichlarining kompozitsiyalari, masshtabi va shakllari haqida ketmoqda. Misol tariqasida zamonaviy turar joy kvartali piyoda ko'chalari landshaftning namunaviy yechimlaridan birini keltirish mumkin.

5.8-rasm. Turar joy kvartali piyoda ko'chalarini landshaftining namunaviy yechimlaridan biri.

Piyodalar ko'chalariga xos xususiyatlardan biri—bu ularda qo'llaniladigan maxsus dekorativ to'shamalar, ya'ni yo'l qoplamalaridir. Ularning materiallari, rangi va shakli turlicha bo'lishi mumkin. Biroq, ular mustahkam va chiroyli bo'lishi kerak. Materiali pishiq g'isht, rangli va fakturali beton, tabiiy tosh, bruschatka, toshtaxtalardan, shakli esa to'g'ri burchakli panjara, doira, tasma, to'liqsimon, "asalari uyasi", romb va h.k. ko'rinishlarda, ranglari e'tiborni o'ziga tortmasligi, asosan neytral tonlarda bo'lishi tavsiya etiladi. To'shamalarning tiporazmerlari ikki xildan oshmasligi zarur.

Piyodalar ko'chalarining qiyaligi 6–7% dan oshmasligi, zinapoyalar esa panduslar bilan ta'minlanishi kerak.

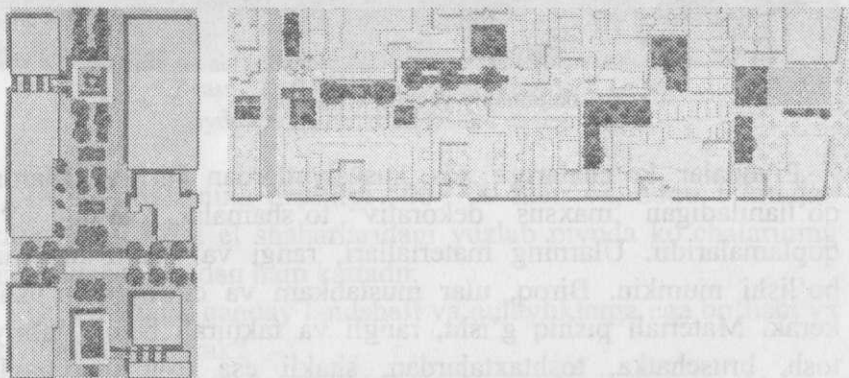
Piyodalar ko'chalarining landshaft elementlariga tik ko'kalamzorlashtirish elementlari (trel'yaj va pergolalar, voishlar), joyi o'zgartiriluvchi gulli tuvaklar, osib qo'yilgan savatchalar va

qutilar, rabatkalar, daraxtlar yoki butalardan shakllangan qator soliterlar, dekorativ suv havzalari va favvoralar kiradi.

Uzunroq piyoda ko'chalariga ekilgan daraxtlar qatori bir xillikni yo'qotish uchun har 50–70 metrdan so'ng ochiq maysazor, gullovchi buta va gulzorlar bilan almashinib turgani ma'qul.

Piyoda ko'chalar tomonga fasadi bilan chiqib qolgan ayrim nobob imoratlar yoki devorlar yuzasi chirmashib o'suvchi manzarali gulli lianlar bilan yopilishi mumkin. Piyodalar ko'chalariga yorqin rangli savdo reklamalari va ko'cha belgilarini o'rnatish, asfalt to'shamalar yotqizish tavsiya etilmaydi.

Ko'cha eni kengroq, uzunligi kattaroq bo'lgan hollarda uning o'rtasiga uzluksiz soya beruvchi manzarali doim yashil dov-daraxtlar ekish, ularning ostiga esa dam olish o'rindiqlarini o'rnatish mumkin. (5.8-5.9-rasmlar)

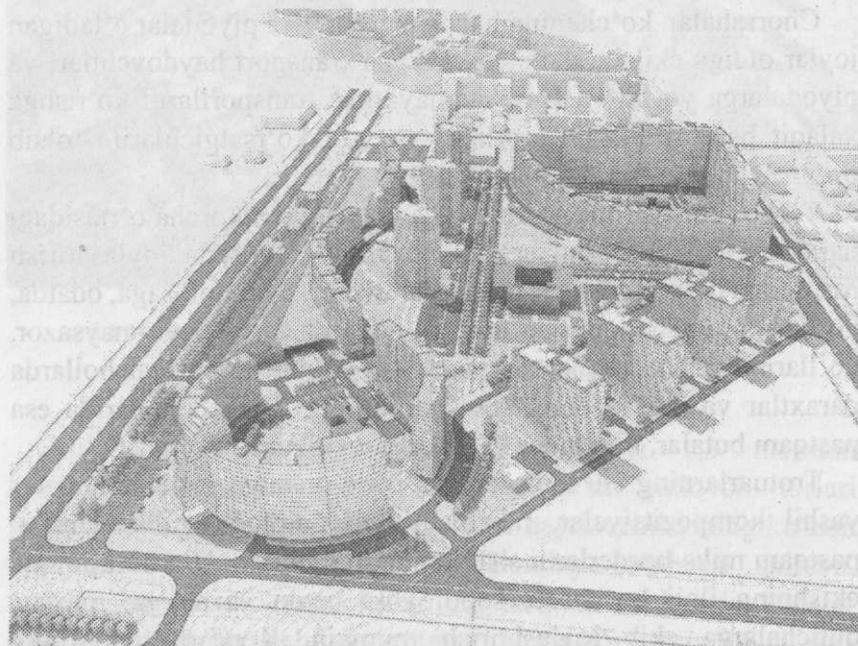

5.9-rasm. Piyodalar ko'chalarini ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish variantlari.

5.2. Shahar magistral ko'chalari

Shahar ko'chalari va xiyobonlari joylashgan joyi va mavqeiga qarab turlicha bo'ladi. Uning eni shunga mos ravishda belgilanib, ko'chalarni ko'kalamzorlashtirish va landshaft arxitekturasini masalalari ham ularning turi va eniga, orientatsiyasiga va joylashgan o'rniga qarab aniqlanadi. Ko'chalar va xiyobonlardagi

ko'kalamzorlarning asosiy vazifasi—bu aholini changlar, shamollar, shovqin va quyosh nuri taftidan himoya qilishdir. Ayni paytda, ko'chalarning me'moriy-badiiy va landshaft yechimlarining saviyasi ham katta ahamiyatga egadir.

5.10-rasm. Shahar muhitidagi magistral ko'cha va piyodalar ko'chalarining me'moriy-landshaft yechimiga loyihaviy misol

Ko'chalarni, asosan, tashqi ko'rinishidan to'g'ri shakllarga ega bo'lgan baland o'suvchi dovdaraxtlar (lipa, topol, klen, yasen va boshqalar) bilan ko'kalamzorlashtirish tavsiya etiladi.

Ko'chalarni ko'kalamzorlashtirishning eng oddiy turi—bu ko'chaning harakatlanish chetki qismi va trotuar o'rtasidagi masofa, ya'ni yashil tasmaga qatorlab oralig'i teng daraxtlar o'tqazib chiqishdir. Ushbu yashil tasmaga bir qator daraxtlar ekilganda uning eni 3 m, ikki qator daraxt ekilsa—5 m olinadi. Ko'p qatnovli keng magistral ko'chalarda esa ushbu yashil tasmaning eni 7,5 metrgacha bo'lishi mumkin. Bunday hollarda ko'cha tomondan bir qator

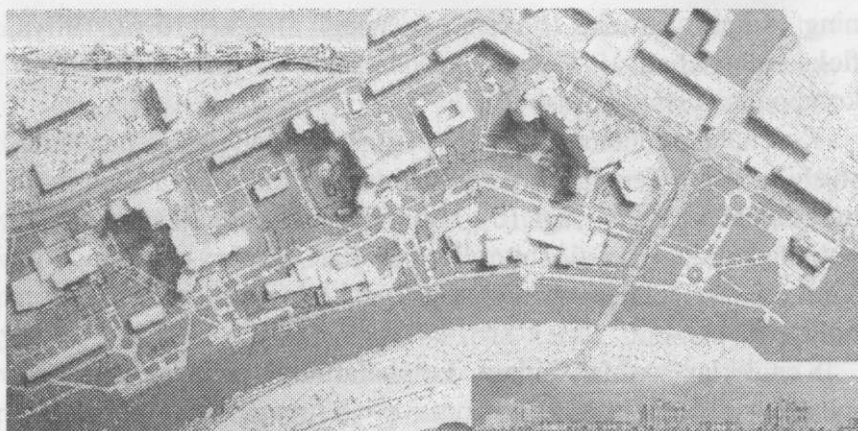
daraxt ekib qolgan hududni esa xili, o'ldamlari, bo'yi va shakllari turlicha bo'lgan daraxt va butalardan tuzilgan guruhlar yordamida ko'kalamzorlashtirish mumkin. Ayrim hollarda maysazor ustiga trotuar chetiga yaqin qilib gullar ham ekilishi mumkin.

Chorrahalar, ko'chaning burilgan joylari va piyodalar o'tadigan joylar oldiga ekilgan daraxt va butalar transport haydovchilari va piyodalarga yo'lni va harakatlanayotgan transportlarni ko'rishga xalaqit bermasligi, svetaforlarni va yo'l ko'rsatgichlarini to'sib qo'ymasligi kerak.

Tashqi yoritish fonarlarining ustunlarini esa ko'cha o'rtasidagi harakatlanish yo'llarini ajratuvchi yashil polosada joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Yo'llarni ajratuvchi yashil polosaga, odatda, yo'llar eni uncha katta bo'lmagan hollarda, butalar va maysazor, yo'llarning eni katta (har tomonga 3 – 4 yo'nalish) bo'lgan hollarda daraxtlar va maysazorlar, transportlarning burilish joylarida esa pastqam butalar, maysazor va gulzorlar ekiladi.

Trotuarlarning eni katta bo'lsa, o'rta qismiga modulli maxsus yashil kompozitsiyalar, rabatkalar yoki alohida gullar guruhi, pastqam miks-borderlarni shakllantirish mumkin. Ularni tuproqqa ekishning iloji bo'lmasa, sopol yoki beton vazalarga, maxsus qutichalarga ekib joylashtirish mumkin. Keng trotuarlarning bo'ylama o'qi bo'ylab tanasi tig'iz, soya-salqin beruvchi dov-daraxtlarni maxsus lunkalar bilan ekish tajribasi ham issiq iqlimli mamlakatlarda keng tarqalgan. Bunda lunka qoplamasini o'rnatishni unutmaslik kerak.

Ko'chaning mashinalar harakatiga yaqin ariq bo'ylab butalarni yashil to'siq shaklida ekish tavsiya etilmaydi, chunki ular qishda qor ko'chkilaridan, yozda esa ko'cha axlatlaridan ozor chekadi.

5.11-rasm. Daryo sohili bo'ylab qurilgan turar joylar guruhining loyihaviy me'moriy-landshaft yechimi.

Ko'chalarga ekiladigan butalarning bo'yi 1,5 metrdan katta bo'lmagan, yaproqlari tig'iz va yaxshi gullovchi turlari tanlanadi, chunki baland butalar trotuar haydovchilarining ko'rish imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Bunday butalarga spireya, tunberg barbarisi, xenomeleslarning turli xillari kiradi. Butalar qatorlab ekilganda yashil qatorning eni bir qator uchun 0,8 m, ikki qator ekilsa—1,5 metrdan kam bo'lmasligi kerak.

Butalardan tuzilgan guruhlarini baland daraxtlar orasiga yoki qatorlar uzilgan joylarga, ya'ni ko'cha tomonga qaragan jamoat binolari oldiga ekish mumkin. Bunday hollarda butalar foniga ko'p yillik o'simliklarni ekish tavsiya etiladi. Bu ko'chalarni manzaraviy bezashga va bir xillikka barham berishga yordam beradi.

Agar ko'cha eni katta bo'lsa ko'cha yo'lining cheti va trotuar o'rtasiga bulvar shakllantirsa bo'ladi. Uning minimal eni 10 m. O'rtadan piyodalar uchun yo'lak qilib, o'tirish uchun skameykalarga joy va yo'lakni daraxtlar qatori bilan ko'kalamzorlashtirish mumkin. Agar bulvar eni katta bo'lsa daraxtlar va butalardan tuzilgan guruh kompozitsiyalarini shakllantirsa bo'ladi. Ularning foniga esa ko'pyillik gullovchi o'simliklar ekish zarurki, ular-

ning xillari turlicha bo'lsin (akvilegiya, gaylardiya, liliya, floks metelchatiy). Piyoda yo'lakchasi bo'ylab miks-border kompozitsiyasini qo'llash lozim.

Ko'chalar orientatsiyasiga, ya'ni ufq tomonlariga nisbatan joylashishiga qarab kengliklar yo'nalishidagi (o'qi g'arbdan sharqqa), meridional yo'nalishdagi (o'qi shimoldan janubga) va diagonal yo'nalishlardagi (o'qi shimoliy-g'arbdan janubiy-sharqqa yoki shimoliy-sharqdan janubiy-g'arbga qarab) joylashgan ko'chalarga bo'linadi.

Kengliklar yo'nalishidagi ko'chalarning janub tomonidagi uylar fasadiga quyosh nuri tushmaydi va soyaga muhtoj emas. Bu yerda faqat trotuar soyalantiriladi. Janub tomonda joylashgan uylar ko'p qavatli bo'lganda ulardan tushayotgan soya trotuarni yopadi va trotuar soyalantirishga muhtoj bo'lmaydi. Biroq, ko'chaning shimoliy tarafidagi uylarni va trotuarni soyalantirish zarur bo'ladi.

Meridional yo'nalishdagi ko'chalarda vaziyat boshqacha. Bunday ko'chalarning har ikkala tomonidagi trotuarlar va binolar ham quyosh nuridan himoyalalanishga muhtojlik sezadi.

Diagonal yo'nalishli ko'chalarning janubiy-g'arbga yoki janubiy-sharqqa qaragan binolari va trotuarlarini ham oftobdan himoyalash zarur. Ayniqsa, o'qi bilan shimoliy-sharqdan janubiy-g'arbga qaragan ko'chalarda ahvol yanada og'ir bo'lib, tushdan keyin bu ko'chalar trotuarlarini ikki yoqlama qatorlab daraxtlar ekish yo'li bilangina jazirama quyosh nuridan saqlab qolish mumkin. Ko'chalarni ko'kalamzorlashtirishda bu holatlarni e'tiborga olmaslik jiddiy xatoliklarga olib kelishi mumkin. (5.10-5.11-rasmlar)

5.3. Xiyobonlar, bulvarlar va skverlar

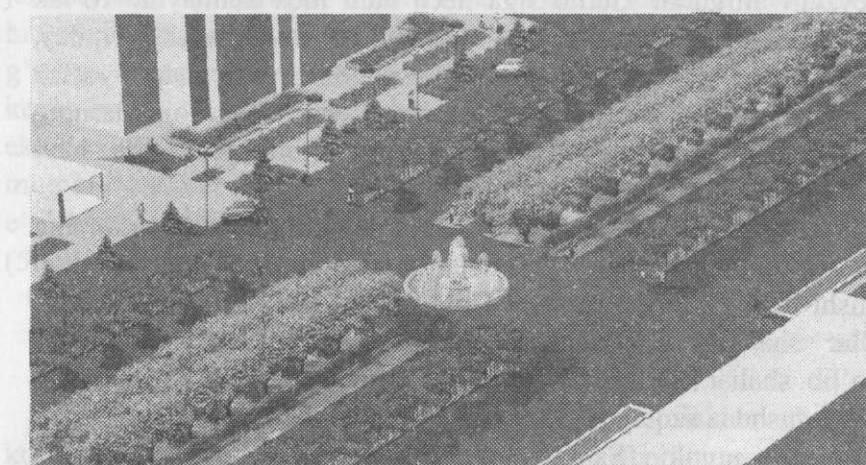
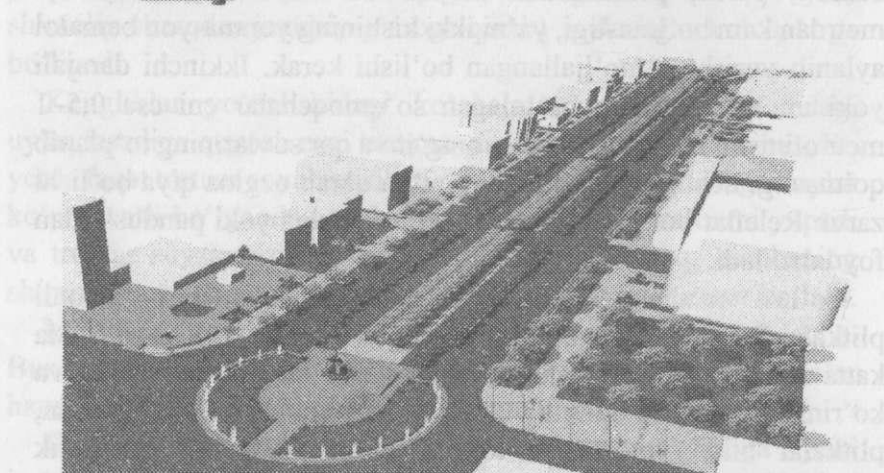
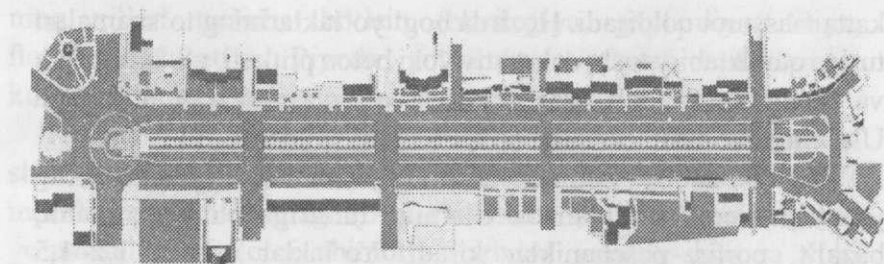
Yo'laklar va ularning to'shamalari. Yo'laklar bog' kompozitsiyasining eng muhim elementi bo'lib, bog'ga o'ziga xoslik oroyish va funksiyaviy qulaylik baxshida etadi. Yo'laklarning qanday to'shamalardan bajarilganligi tashrif buyuruvchilarda

katta taassurot qoldiradi. Hozirda bog' yo'laklarining to'shamalari turiga qarab tabiiy tosh, dekorativ yoki beton plitkali, g'ishtli, beton va dekorativ betonli, yog'ochli va o't-maysalilarga bo'linadi. Ularning har birini o'z o'rnida qo'llay bilish lozim.

Masalan, tabiiy tosh mustahkamligi va estetik jihatdan eng yaxshi material hisoblanadi. Ularning turlariga plitnyak, granit, bazal't, porfir, peschaniklar kiradi. Yo'laklar asosan 1,2–1,5 metrdan kam bo'lmasligi, ya'ni ikki kishining yonma-yon bermalol aylanib yurishiga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Ikkinchi darajali yoki unchalik muhim bo'lmagan so'qmoqchalar eni esa 0,5–1 metr olinishi mumkin. Yuzida yomg'ir va qor suvlarining to'planib qolmasligi uchun yo'laklar ikki tarafga qarab ozgina qiya bo'lishi zarur. Releflar bor joylarda yo'lak o'rniga zina yoki panduslardan foydalaniladi.

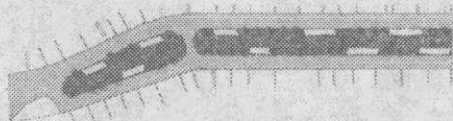
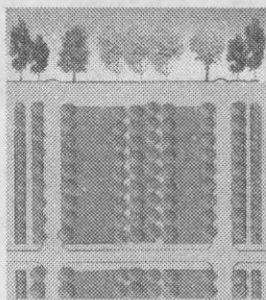
Yo'lak to'shamalariga bob materiallardan biri betonli plitkalardir. Hozirda ularning rangi, shakli, o'lchami juda katta assortimentlarda chiqarilmoqda. Yo'laklarning shakli va ko'rinishi bog'ning umumiy uslubiga mos kelishi lozim. Masalan, plitkalar bilan yotqizilgan to'g'ri geometrik yo'lak romantik peyzajli atirgullar klumbasiga hech ham mos kelmaydi. Yo'lak va maydonlarga yotqizilgan to'shamalar foydalanishga qulay, mustahkam va betashvish bo'lishi lozim. To'shama-yo'lak dizaynning eng muhim elementlaridan biridir. Shu bois ularning rangi, uslubi, ashyosi bog'-imoratlari me'morchiligiga ham hamohang bo'lishi kerak.

Bulvarlar-shahar muhitini chiziqli ko'kalamlashtirishning asosiy uslubi hisoblanib, piyodalar harakatlanishi, qisqa vaqt dam olishi uchun mo'ljallangan va obodonlashgan yashil maskandir. Ular shaharlarni ko'kalamlashtirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, shahar ko'rinishini sezilarli darajada o'zgartiradi va havoni ifloslanishdan saqlaydi. Bulvarlarni o'zbek tilida katta xiyobon deb atashimiz mumkin. Samarqand shahridagi "Universitet xiyoboni" bulvarining umumiy ko'rinishlari va tarhi shular jumlasidan. (5.12-rasm)

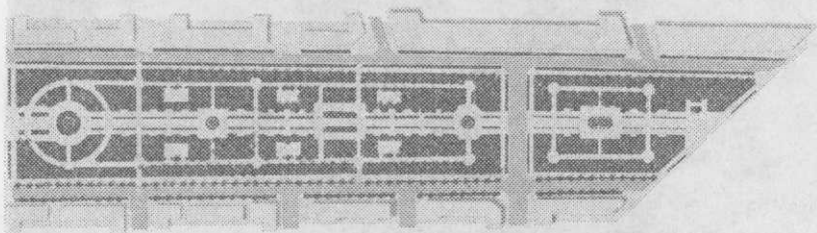

5.12-rasm. Samarqand shahridagi “Universitet xiyoboni” bulvarining loyihaviy taklifi.

Rejaviy yechimiga qarab bulvarlar: to'g'ri chiziqli va halqasimon turlarga bo'linadi (5.13-rasm). Bulvarlar ilk bor XIX-asrda Yevropa tarixiy shaharlarida zamonaviy transportlar harakatiga xalaqit beruvchi eski mudofaa devorlarini olib tashlash va ularning joyiga aylanma keng ko'chalar qurish oqibatida vujudga kelgan. Venadagi Ring bulvari, Parijdagi katta bulvarlar, Moskvadagi "Bulvarnoe koltso" va boshqalar ana shunday paydo bo'lgan.

Halqasimon tarhli bulvar.

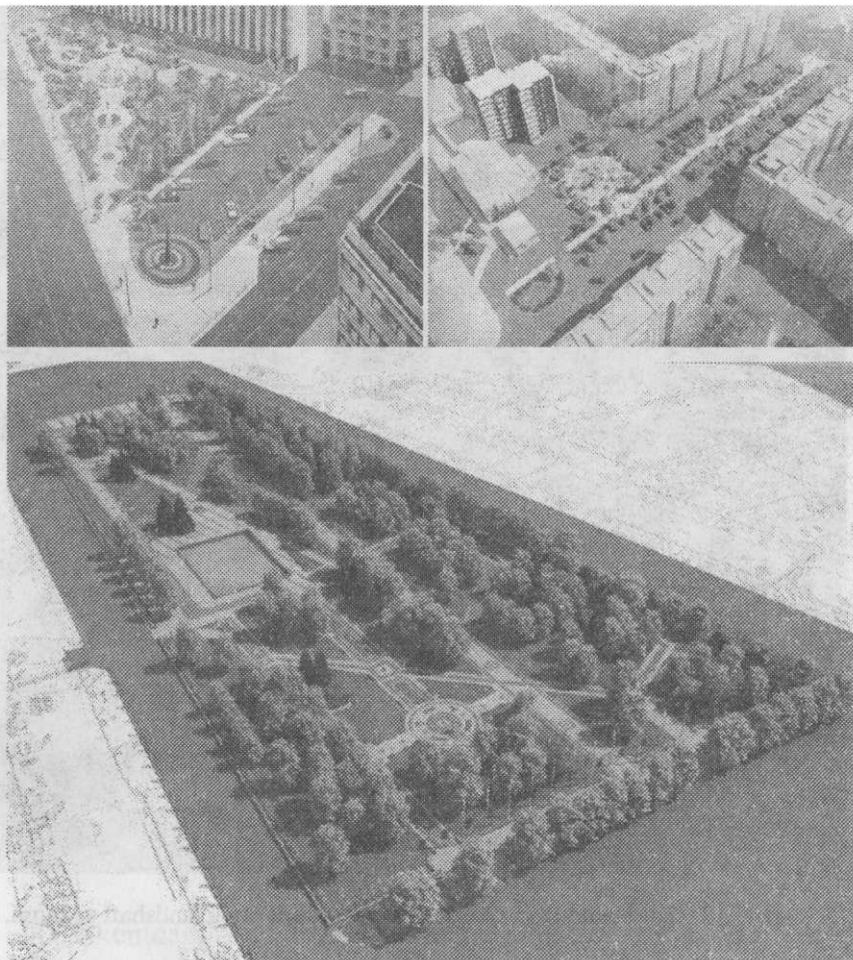

5.13-rasm. To'g'ri chiziqli muntazam tarhli bulvar.

Bulvarlarning tarkibiy elementlariga xiyobonlar, yo‘laklar, maydonchalar, daraxtlar, butalar, gullar va gazonlar kiradi. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng bulvarlar ancha rivojlandi va shahar ko‘chalarini piyoda yo‘llar va transport qatnovi zonalariga bo‘lib berdi.

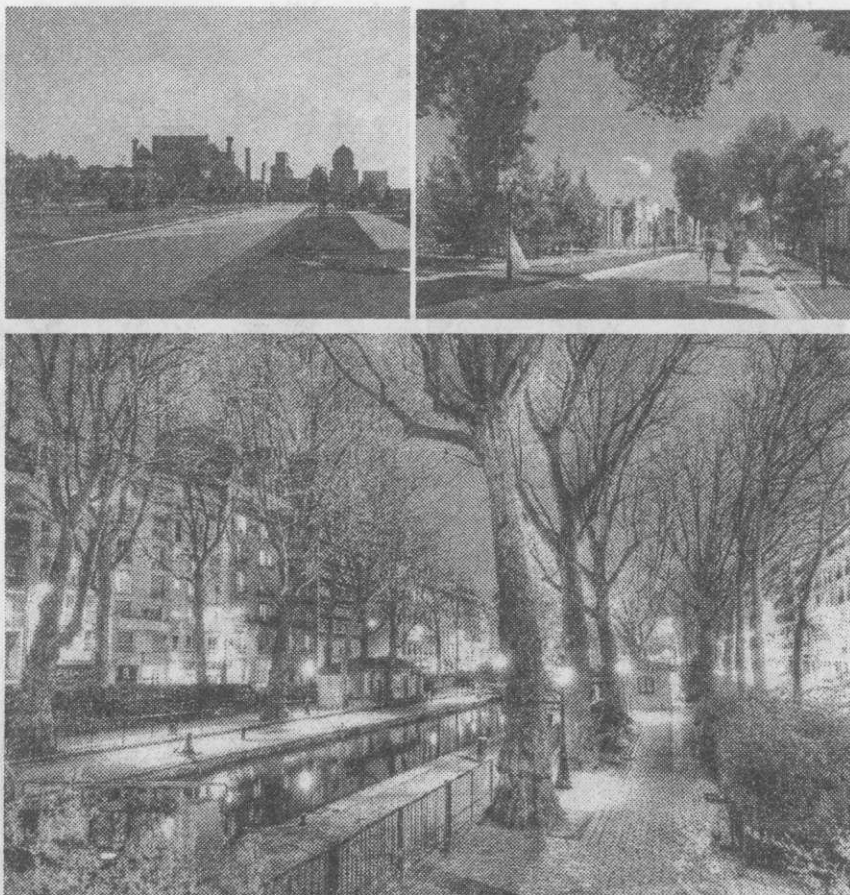

5.14-rasm. Xiyobonlar, yo‘laklar, maydonchalar, daraxtlar, butalar, gullar va maysazorlardan shakllangan zamonaviy bulvarlarning landshafti.

5.15-rasm. Shahar ko'chalarini piyoda yo'llar va transport qatnovi zonalariga bo'gan bulvarlar ko'rinishi.

Bulvarlar uzun va kalta bo'lib, ba'zan bir necha kilometr lab cho'zilishi va o'z ichiga bog'lar, skverlar, piyoda yo'llarni olishi mumkin. Shuning uchun ham bulvarlar kompozitsiyasini tuzish anchayin mushkul ish hisoblanadi. Odatda ularni shahar imoratlaridan 30–40 m narida, intensiv harakatli ko'chalardan esa 40–50 m narida qilib joylashtiriladi.

5.16-rasm. Shahar hududidagi xiyobonlar va bulvarlarning landshaft yechimi.

Bulvarlar yoʻlining ikki tomonida yoki yoʻlining oʻrtasida boʻlishi mumkin. Bulvarlarning minimal eni 18 m qilib belgilangan, bunday oʻlchamda uzunasiga 4-7 metrli xiyobon, qisqa dam olish uchun oʻtirgʻichlar, yoritgichlar, voish, muzqaymoq koʻshki va axlat qutisi joylashtiriladi. Qolgan qismlar koʻkalamlar bilan toʻldiriladi. Oʻzbekiston sharoitining joyga oʻrtacha, issiq va qururq iqlimli, serquyoshliligini hisobga olib 1 ga 350-400 ta daraxt, 3-4 mingta

buta ekish tavsiya qilinadi. Katta bulvarlarga velo yo'laklar, piyodalar yo'laklari va xiyobonlar joylashtirish tavsiya etiladi. (5.14-5.16-rasmlar)

Skver (uni o'zbekcha sayrgoh desa bo'ladi) shaharlarda hududi uncha katta bo'lmagan (0,5 dan 2 gektargacha), qisqa vaqt dam olinadigan ko'kalamzor muhit bo'lib, piyodalar harakatiga ham xizmat qiladi. Skverlar odatda shahar maydonlari va magistral ko'chalariga tutashib, ularning badiiy-manzaraviy bezagi hisoblanadi.

5.17-rasm. Shahar hududidagi uncha katta bo'lmagan, qisqa vaqt dam olinadigan va piyodalar harakatiga ham xizmat qiladigan ko'kalamzor sayrgoh.

Toshkentdagi Amir Temur, Hamid Olimjon va Xalqlar do'stligi, Samarqanddagi Registon va Ruxobod, Yo'lbarslar xiyoboni, Shahrizabddagi Amir Temur, Farg'onadagi Al-Farg'oniy va boshqalar ana shunday skverlardir.

Shaharlarning parki bo'lmagan, yeri tanqis bo'lgan (tarixiy markaz, tig'iz qurilgan) qismlarida skverlarning roli kattadir. Bunday holatlarda aholining ochiq landshaftda dam olishga bo'lgan ehtiyojini skverlar orqali qondirish mumkin.

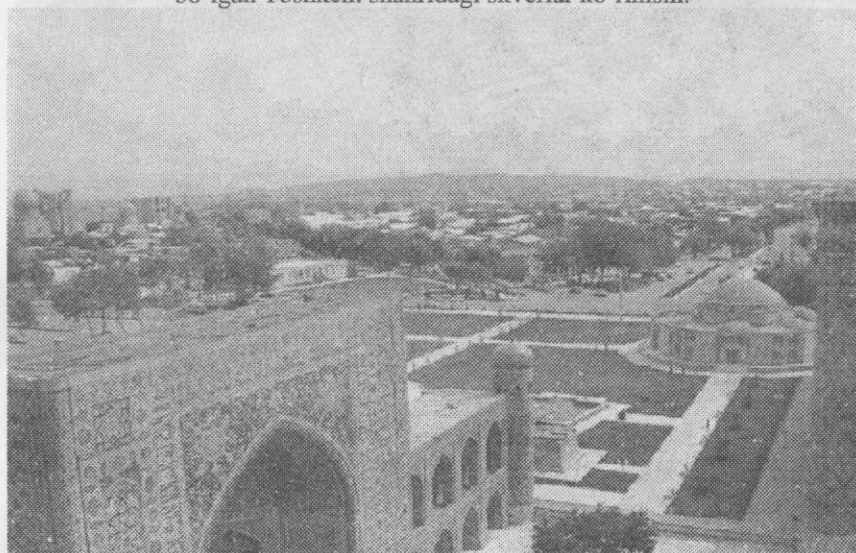
Skverlarning rejaviy yechimi shaharning qayerida, qanday joylashganiga, atrof-muhit qurilmalariga, mahalliy landshaft va iqlim sharoitlariga bog'liq. Skver muhiti ochiq bo'lishi, parter ko'rinishdagi gulzor va maysazorlardan tuzilishi yoki yopiq muhitli daraxtzor va butazorlardan tashkil topishi mumkin. (5.17-rasm)

Skverlar shahar markaziy maydonlarida, turar joy binolari oralig'idagi yashil maydonlarda, nufuzli jamoat binolarining old yoki yon tomonlarida, shuningdek, me'moriy obidalarga tutash ochiq muhitlarda shakllantirilishi mumkin. Agar skver binolar guruhi oralig'ida, tarixiy obidalar yonida yoki trotuar va piyodalar ko'chalariga tutash holda joylashsa, uning rejaviy yechimi diagonal yoki erkin peyzajli uslubda bo'lish mumkin. Agar skver markaziy maydonda, yoki nufuzli me'moriy inshoot oldida joylashsa odatda, u muntazam rejaviy yechimga ega bo'ladi.

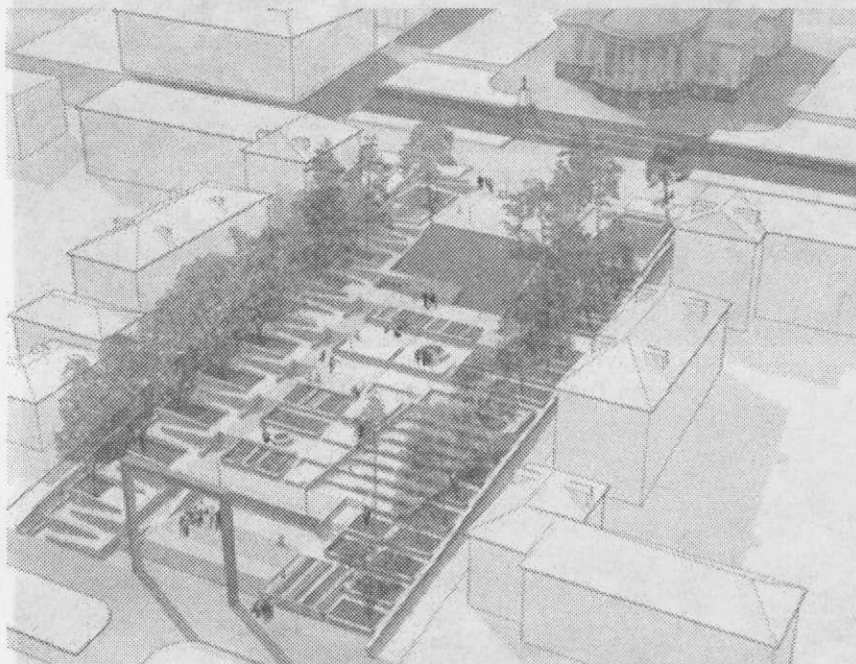

5.18-rasm. Rejaviy yechimi diagonal yoki erkin peyzajli uslubda bo'lgan Toshkent shahridagi skverlar ko'rinishi.

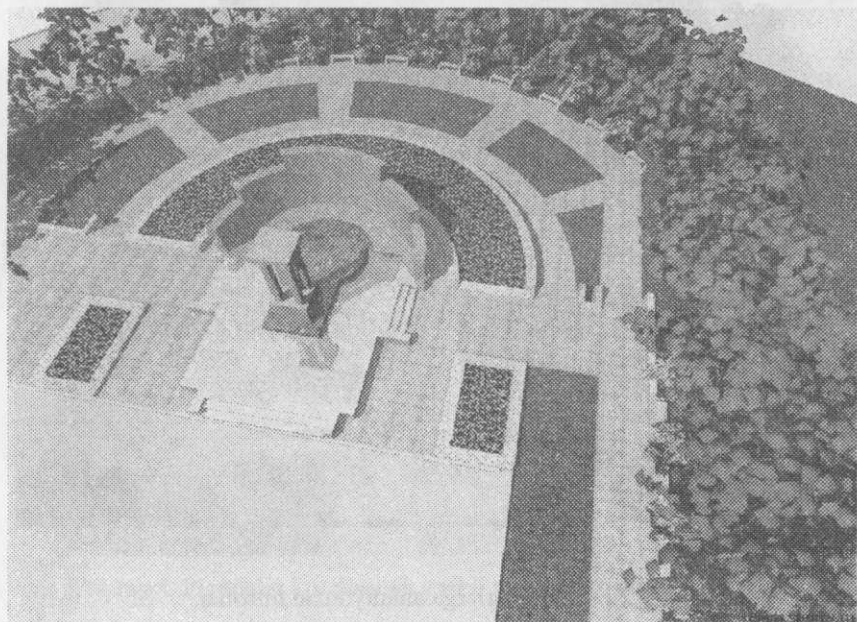
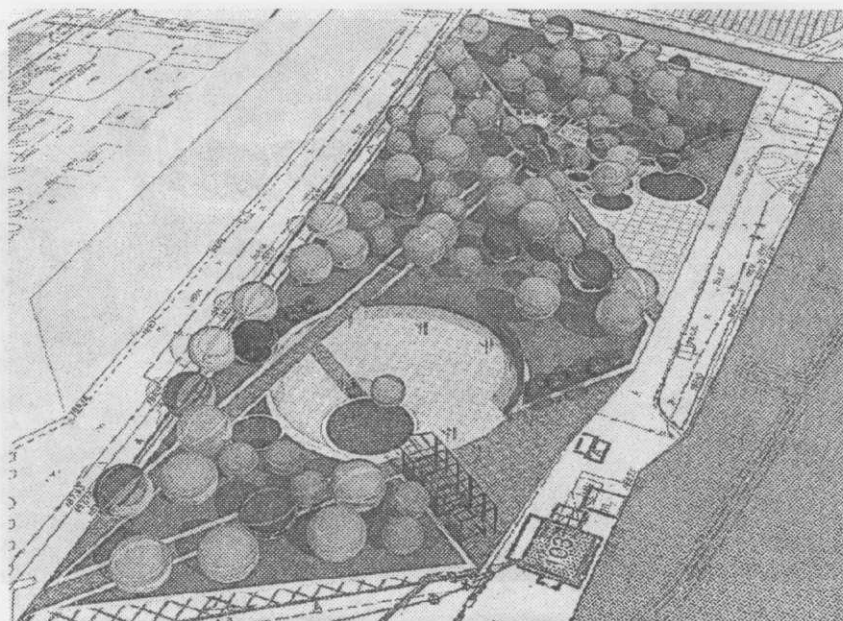

5.19-rasm. Samarqand shahridagi Registon va Chorsu atrof-muhitidagi muntazam rejaviy yechimga ega bo'lgan skver.

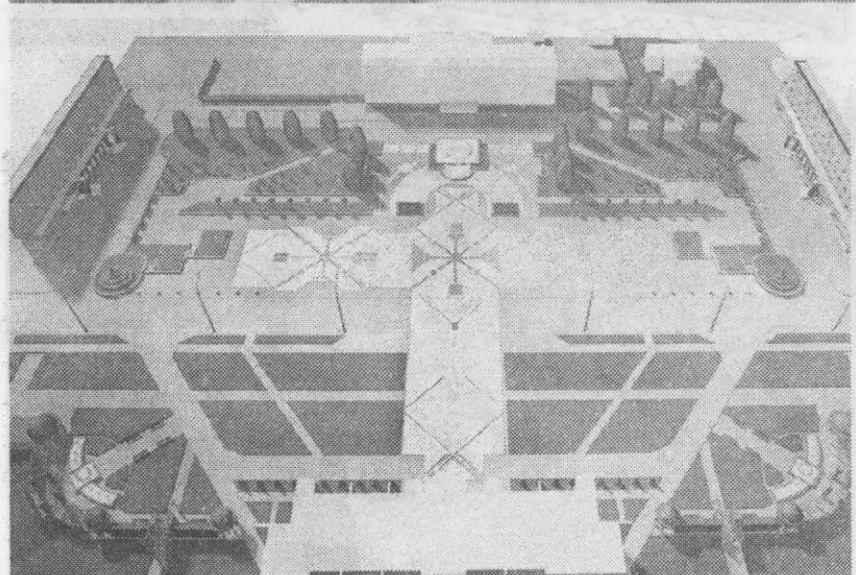
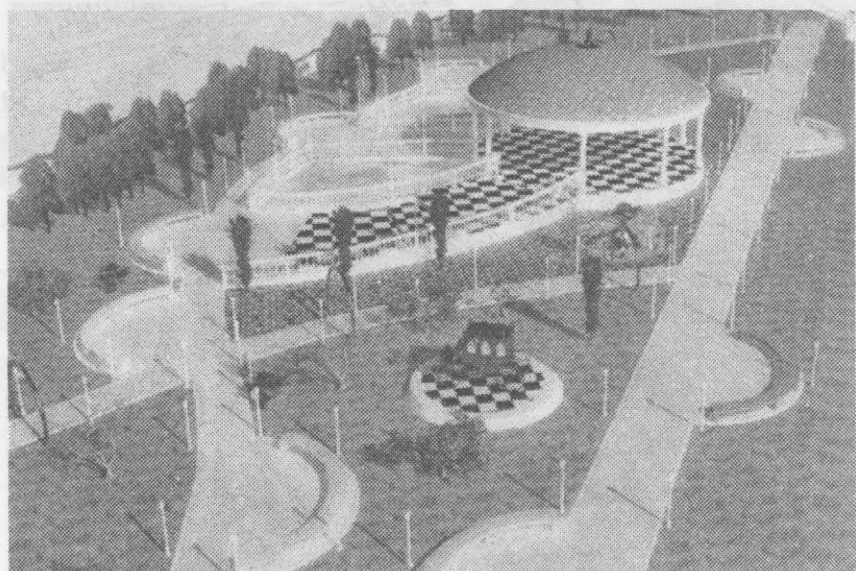
Skverning asosiy elementi bu – uning haykali, favvorali, basseynli, gulzorli yoki maysazor fonidagi daraxt va butalarning fusunkor guruhidan tuzilgan markaziy maydonchasidir. Agar skver markaziga biror salobatli monument yoki favvora ishlansa, skver kompozitsiyasi uning badiiy jihatlari va obrazini ochib berishiga xizmat qilishi kerak.

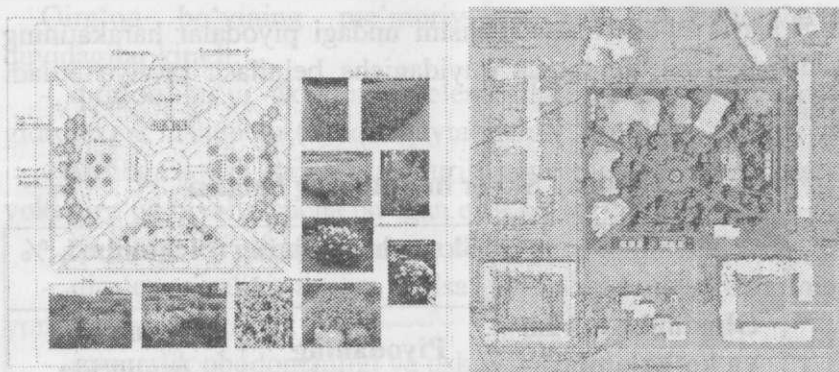
5.20-rasm. Turar joylar va jamoat binosi oldidagi skverning landshaft yechimi.

5.21-rasm. Skver chizmasining namunasi.

5.22-rasm. Skverlarga amaliyotdan misollar.

5.23-rasm. Turar joylar hududidagi skver chizmasi.

Skver hududini landshaft tashkillashtirishda har bir obodonlashtirish detali, relef elementi, maydon shakli, uning atrof-muhiti va o'simliklarga yoki to'shamalarga alohida e'tibor berilishi kerak. (5-18-5.24-rasmlar)

5.24-rasm. Piyodalar ko'chasi va yashil maydon ko'rinishidagi skverlar.

Skverlar hududining balansini undagi piyodalar harakatining jadalligiga bog'liq tarzda quyidagicha belgilash tavsiya etiladi (1-jadval).

1-jadval. Skver hududining balansi

T/r	Obodonlashtirish va ko'kalamlashtirish elementlari	Skver hududining o'lchamlari, % da	
		Piyodaning jadal harakatiga mo'ljallangan skverlar	Binolar oralig'ida yashil maydon ko'rinishidagi skverlar
1	Daraxt va butalar ekilgan maysazorlar	67–71	84–89
2	Maydonchalar va yo'laklar	23–31	10–15
3	Gulzorlar	1–2	1

Respublikamizning issiq va quruq iqlimi sharoitida skverlar hududi iloji boricha soya beruvchi manzaraviy daraxtlar bilan ko'kalamlashtirish talab etiladi. Shu maqsadda 1 gektar hududga 340–400 tagacha daraxtlar ekish tavsiya etiladi. Skverdagi asosiy xiyobon enini 4–6 m, yo'laklar enini 1,5–4 m olish mumkin.

5.4. Qirg'oqlar va sohillar

Qirg'oq bo'ylari va sohillar—bu suv havzalari bo'yidagi imoratlarini va akvatoriyaning bog'laydigan hajmiy-tarixiy komplekslardir. Ular qum, daryo yoki dengiz bo'yida joylashgan shaharlarda anchagina hududni egallaydi. Qirg'oq bo'yi kompleksi jamoat binolari, turar joy binolari, tabiiy yoki sun'iy yaratiladigan landshaft, hamda yer osti va yer usti muhandislik kommunikatsiyalari, inshootlari va uskunalarini o'z ichiga oladi.

Qirg'oq bo'yining me'moriy-landshaft komponentlariga quyidagilar kiradi:

- qirg'oq bo'yi akvatoriya elementlari bilan suv bo'yidagi gidrotexnik inshootlar (to'lqin qaytargichlar, orollar);
- tartibga solish chizig'idan qurilmalarning qizil chizig'igacha yoki qirg'oq qiyaligigacha bo'lgan qirg'oq bo'yi terrasalari;
- qirg'oq bo'yi terrasalarida va suvdagi inshootlar;
- qirg'oq qiyaligi, agar u bo'lsa, yoki shahar qurilmalarining yondoshgan fronti;
- injenerlik obodonchiligi va uskunalari;

Qirg'oq bo'ylarini yaratish murakkab jarayon bo'lib, ko'p mutaxassislarning qatnashuvini talab qiladi.

Shaharlarning arxitekturaviy qiyofasi va hajm-fazoviy kompozitsiyasiga qirg'oq va sohillarning ta'siri ham katta. Insonlarning shaharlar hududidan oqib o'tgan ariq, anhor, kanal, daryo sohillari va qirg'oqlarni ko'rmasligi va ularga ahamiyat bermasligi amri mahol.

Shahar qurilishida sohil va qirg'oqlarning ikki xil turdagi arxitekturaviy yechimi ma'lum. Bular tekis qurilgan va fazoviy yechimga ega bo'lgan sohil va qirg'oqlardir. Bir tekisda qurilgan sohillar shahar markazidan, binolar yonlaridan o'tgan bo'lib, keng daryolar va kanallar uchun quriladi. Fazoviy yechimga ega bo'lgan sohil va qirg'oqlar katta bo'lmagan anhor va ariqlar uchun ishlatiladi. Ular atrofdagi turli hajmiy-fazoviy yechimdagi bino va inshootlarni, ochiq hovlilarning yaratilishi, sohil va qirg'oqlar me'moriy-kompozitsion yechimlarini boyitishga olib keladi.

Suv havzasi va obyektining qayerda joylashganligi, tuzilishi va uzunligiga qarab sohil va qirg'oqlarga yonma-yon ko'chalarni joylashtirish mumkin. Biroq, sohil va qirg'oqlarning yonlariga keng va serqatnov avtotransport yo'llarini joylashtirish bilan turar joy hududlarini toza havo va suv havzalari tomonidan esadigan shabadalardan to'sib qo'yib xatoga yo'l qo'yiladi.

Dam olib hordiq chiqarishga mo'ljallangan va unchalik keng bo'lmagan ko'chalar yoki yo'llarni sohil va qirg'oqlar bo'yicha joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Shahar markazidagi sohil va qirg'oqlarni rivojlantirib, bulvar, skver va boshqa dam olish maskanlarini yaratish mumkin.

Uzun o'lchamli sohil va qirg'oqlarni bo'lish yo'li bilan, bir xildagi me'moriy-kompozitsion yechimlardan xoli bo'lish mumkin. Me'moriy-kompozitsion yechimni chiroyli tugatish uchun sohil va qirg'oqlarning oxirida katta hajmga ega bo'lgan binolarni joylashtirish lozim.

Ularning bir-biriga kompozitsion nisbati kontrast yoki nyuans tartibda bo'lishi mumkin. Sohil va qirg'oqlar bo'ylariga majburiy ravishda avtomagistrallar joylashgan taqdirda, turar joy binolari bilan avtomagistrallar oralig'ida ko'kalamlashtirilgan himoya chizig'i bo'lishi zarur. Sanitar-gigienik talablarni e'tiborga olish kerak, chunki sohil va qirg'oqlar birinchi navbatda shahar aholisining dam olishi va hordiq chiqarishiga xizmat qilishi lozim.

Sohillar va qirg'oqlarning me'moriy-kompozitsion va hajmiy-fazoviy yechimlarini boyitish maqsadida zinapoyalar, panduslar, parapetlar, panjaralar, rotondalar va balyustradalardan foydalanish mumkin.

Suv havzasining asosiy landshaft arxitekturasi obyektining elementi tarzida qarab, uni asosiy va ikkilamchi zinapoya va panduslar, pog'onali sharsharalar bilan boyitib go'zal arxitekturaviy-kompozitsiya yaratish mumkin. Sohillar va qirg'oqlarning me'moriy kompozitsiyasini tizimli tarzida qarab, ularni zinapoyalar, panduslar o'rnatilgan hududlarga bo'lgan holda obodonlashtirish mumkin. Asosiy va ular yonidagi ikkilamchi zinapoyalar (panduslar bilan birgalikda), dam olish maydonchalari bilan bo'lingan holda, sohillar va qirg'oqlarda tashkillashtirilgan hajmiy-fazoviy kompozitsion yechimga ega bo'lgan maydonchalarga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Asosiy zinapoyalar suv havzasiga perpendikulyar joylashgan bo'lishi va

qirg'oqlardan chiqib qirg'oq oldi maydonlariga tutashishi mumkin. Asosiy zinapoyalarning kengligi chegaralanmaydi, ba'zi katta shaharlarda 45 metrgacha yetadi. Asosiy kirish joyi suv havzasi tomonidan shahar bilan tutashishi mumkin. Zinapoyalar haykalchalar, guldona va boshqa mo'jaz arxitekturaviy shakllar bilan bezatilib, shahar me'moriy kompozitsiyasi bilan uyg'unlashib ketishi lozim.

Sohillar va qirg'oqlar nishab va tik holatda qurilishi mumkin, qurilish materiallari uchun g'isht, beton, temir-beton, tabiiy toshlar, sun'iy toshlar va boshqalar ishlatiladi.

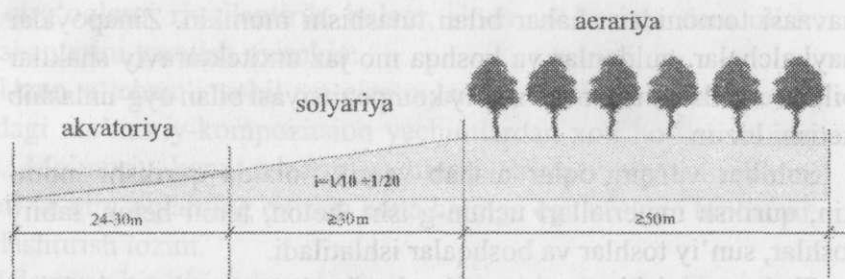
Shahar va qishloqlar o'rtasidan kesib o'tgan suv havzalarining (ariqlar, anhorlar, kanallar va daryolar) kompozitsion yechimlari, shu shahar va qishloq me'moriy-landshaft ko'rinishini boyitibgina qolmay, odamlarning bo'sh vaqtlarini tabiiy landshaftga boy manzarali hududlarda madaniy hordiq chiqarishiga ham xizmat qiladi.

5.5. Plyajlar

Plyajlar aholining toza suv havzalarida cho'milib va quyosh nurida toblanib dam olishi va hordiq chiqarishiga mo'ljallangan joylardir. Ular turli xil: ko'llar, prudlar, orol, daryo yoki dengiz sohillarida, shuningdek, parklardagi katta tabiiy suv havzalari sohillarida ham tashkil etilishi mumkin. Plyajlar hududi shahar aholisining 10–12% iga mo'ljallanib, har bir plyajga keluvchiga 5,5–6 m² joy hisobidan loyihalalanadi.

Plyajlar hududi uch qismdan: akvatoriya, ya'ni suv havzasi—cho'miladigan joy; solyariya, ya'ni quyoshga toblanadigan joy; aerariya, ya'ni soyada, ochiq maysazor ustida dam oladigan joylardan tashkil topadi. Akvatoriyaning eng chuqur joyi kattalar uchun 1,6 m, bolalar uchun 1,0 m bo'lishi zarur. Suvga tushadigan joy nishabligi 1/10, ya'ni suvga tushganda birdan favqulodda chuqurlik sezilmaslik kerak, suvga sekin-asta, kichik nishablik

bo'yicha tushish zarur. Akvatoriya zonasini suv tomondan chegaralovchi rangli belgilar quyilishi va ular suv yuzasida qalqib turishi lozim.

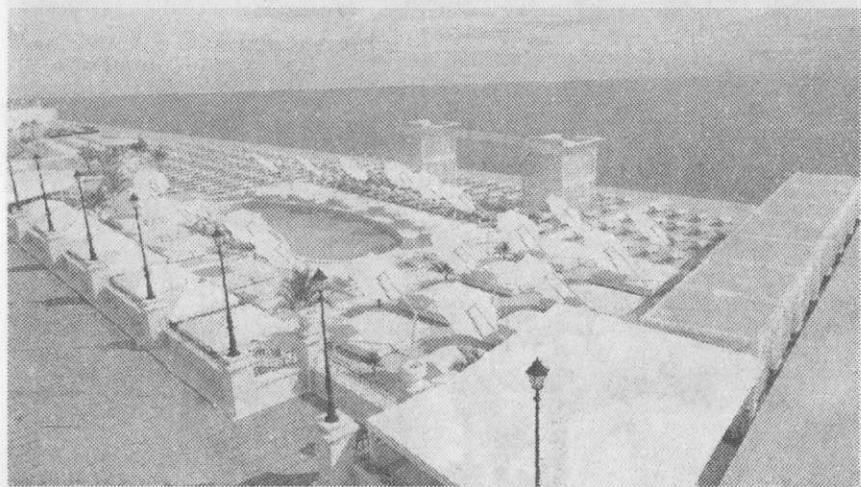
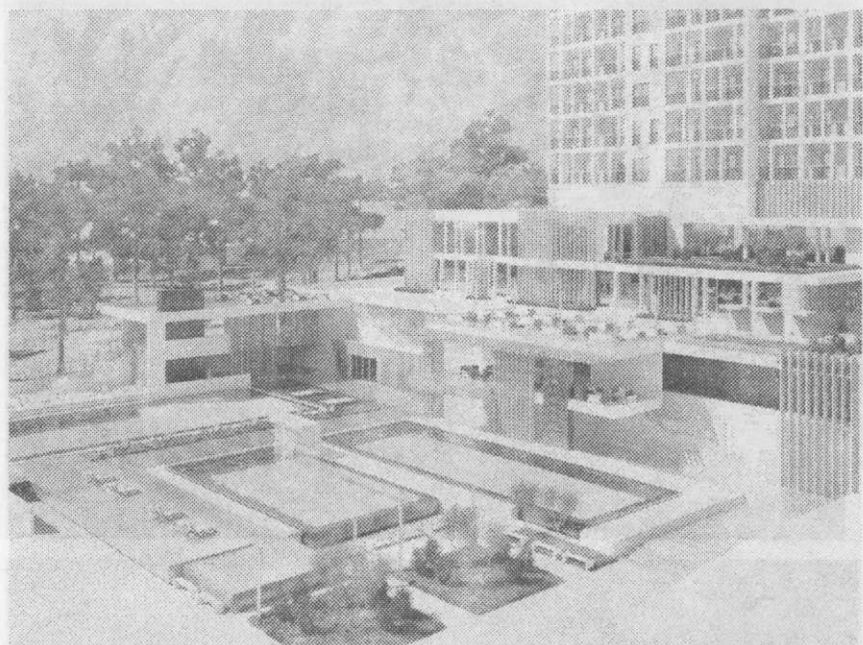

5.25-rasm. Plyaj hududining qirgimi (sxema).

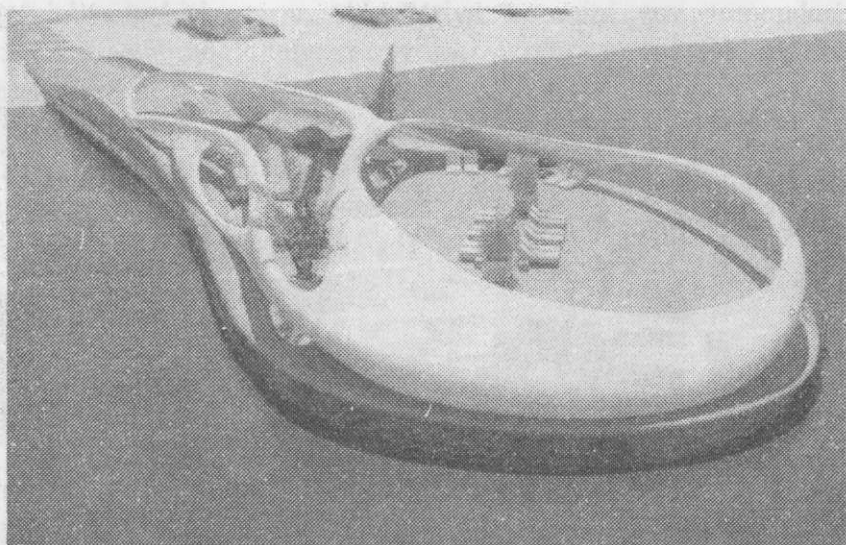
Solyariya qumloq joy bo'lib, unda quyoshga toblanadigan sharoit yaratilishi zarur. Aerariya hududi odatda tekis bo'lib ancha enli, unda soyabonlar, turli sport maydonchalari, stol tennisi, ovqatlanadigan va sharbat ichimliklari joyi, yechinib kiyinadigan joylarning bo'lishi, basseyn, dushxona, qahvaxona, ko'shklar, pavilonlar, tualet, prokat, qutqarish stantsiyasi, suvga sakrash va toyinish qurilmalari bilan jihozlanishi zarur. Shahar plyajlarining hududi atrof-muhitdan qo'riqlanadigan, suvi toza holda saqlanishi lozim. (5.25-rasm)

Plyajlar hududi quyoshgoh, ya'ni quyoshga qaragan sohillarda shakllantiriladi. Plyajda kattalar va bolalarga alohida joy ajratilishi, bolalar cho'miladigan joy alohida ajratib belgilab qo'yilishi kerak.

Plyajlar bir necha tiplarga: umumshahar, kurort va davolanish plyajlariga bo'linadi. Davolanish plyajlari sanatoriya va pansionatlar qoshida joylashadi. Plyajlar hududida cho'milish, dam olish, xizmat ko'rsatish, sport va fizkultura zonalari, shuningdek yashil zona va maysazorlar hamda bolalar va o'smirlar sektori bo'lishi kerak. Ushbu funksional zonalarning maydoni plyajlarning turlariga bog'liq holda quyidagicha me'yoranadi (2-jadval).

5.26-rasm. Sog'lomlashtirish muassasalari qoshidagi plyajlar.

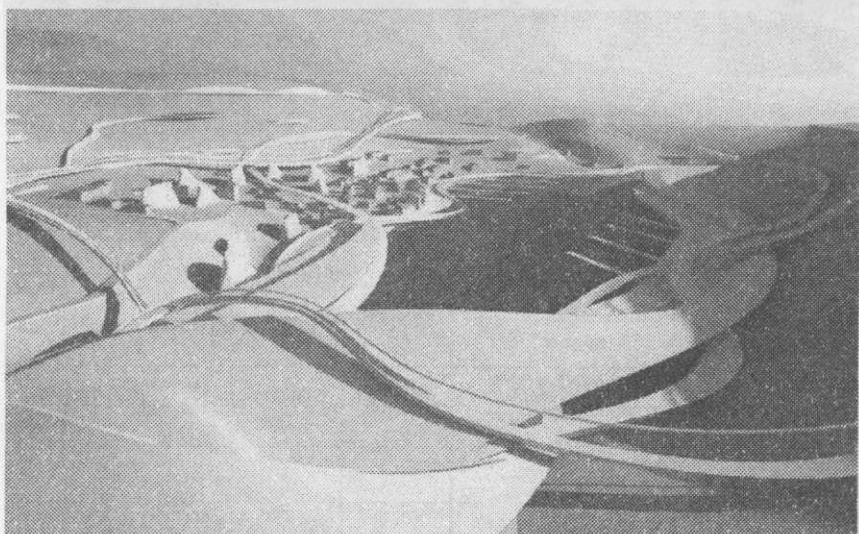
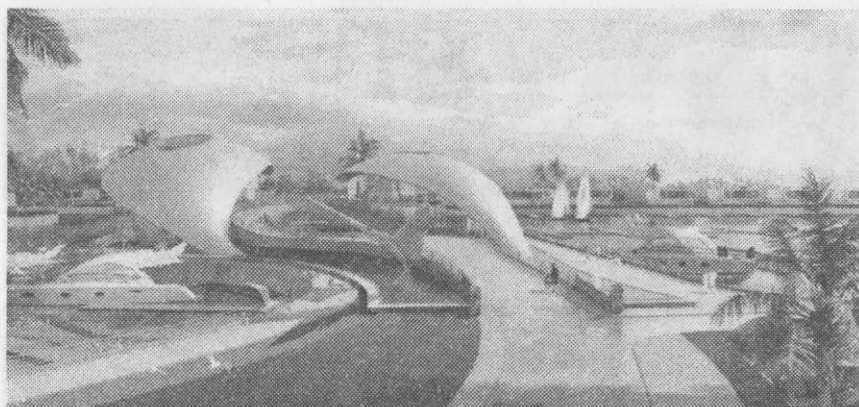
5.27-rasm. Kurort va davolanish plyajlarining ko'rinishi va loyihasi.

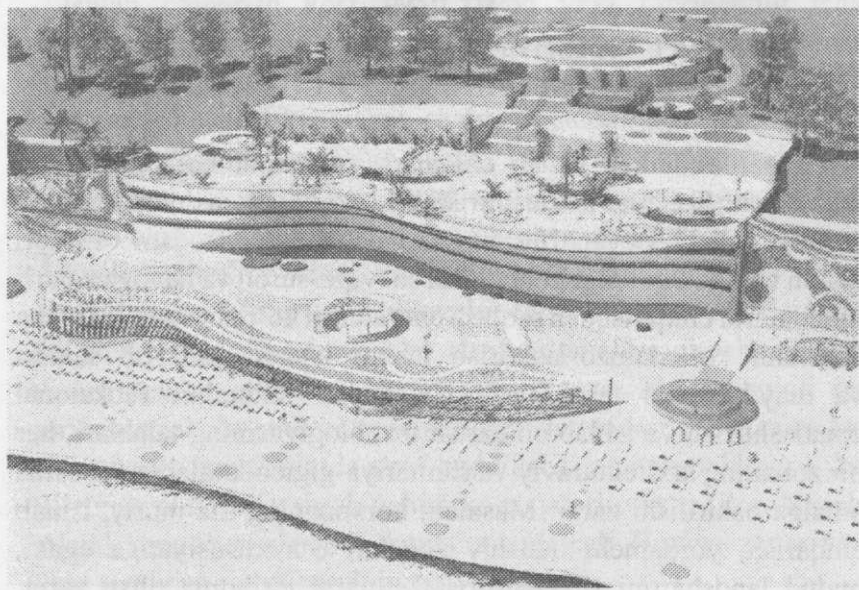
5.28-rasm .Umumshahar plyajining koʻrinishi va loyihasi

2-jadval. Plyajlarning tiplari, funksional zonalari va hududlarini meʼyorlash

Funksional zonalar	Umumshahar plyajlari (1 kishiga 5,5–6m ²)		Kurort plyajlari (1 kishiga 5m ²)		Davolanish plyajlari (1 davolanuvchiga 8–12m ²)	
	Zonaning mavjudligi	Maydoni % da	Zonaning mavjudligi	Maydoni % da	Zonaning mavjudligi	Maydoni % da
Choʻmilish zonasi	–	–	+	–	+	–
Dam olish zonasi	–	40	+	40	solyariya aerosolyariya	20–40
Xizmat koʻrsatish zonasi	–	20–25	+	20	+	10
Fizkultura va sport zonasi	–	15	+	10	davolash fizkulturasi zonasi	10
Yashil zona (xiyobonlar, yoʻlaklar va maydonchalar)	–	20–30	+	25	+	20
Bolalar va oʻsmirlar sektori	–	5	+	5	–	–

5.29-rasm. Kurortlardagi plyaj komplekslarini bo'yicha loyihaviy takliflar.

5.30-rasm. Shahar plyajining umumiy ko‘rinishi bo‘yicha loyihaviy taklif.

Eslatma: Plyajga tashrif buyuruvchilar va unda davolanuvchilar sonini hisoblashda umumshahar plyajlari uchun shahar aholisining 10–12 %; kurort plyajlari uchun kurortda dam oluvchilarning 80 %; davolanish plyajlarida esa sanatoriya va pansionatlarda dam oluvchilarning umumiy sonidan 40 % olinadi. (5.26-5.30-rasmlar)

VI-BOB

SANOAT VA ISHLAB CHIQARISH BINOLARI HUDUDLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH

Shahar hududida ishlab chiqarish va sanoat korxonalarining hududlarini ko'kalamzorlashtirishda korxona jamoasining samarali mehnat qilishi va tanaffus paytlari ochiq havoda dam olishlari uchun hamda atrofdagi hududlarni shovqin-suron va havoga zararli moddalarni chiqarishdan saqlash choralarini ko'rish zarur. Korxona hududini ko'kalamzorlashtirish ishlari ishlab chiqarish sexlari va maydonlarini tashkillashtirish, ularni hududlari funksional zonalashtirish va ishlab chiqarish texnologiyasining talablari, har bir zonaning arxitekturaviy va sanitariya-gigienik talablari asosida amalga oshirilishi zarur. Masalan, korxonaning ma'muriy, ishlab chiqarish, yordamchi maishiy zonalar o'z xususiyatiga egaki, hudud landshaftini shakllantirishda ularni e'tiborga olish zarur. Korxona hududini uning har bir zonasi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish korxona ishchilarining kayfiyatini, mehnat samaradorligini oshirish, sog'ligini mustahkamlashdan tashqari korxona hududining me'moriy-manzaraviy va landshaft yechimini, uning landshaft dizaynini yaratishning samarali shakllarini izlab topish imkonini beradi. (6.1-5.2-rasmlar)

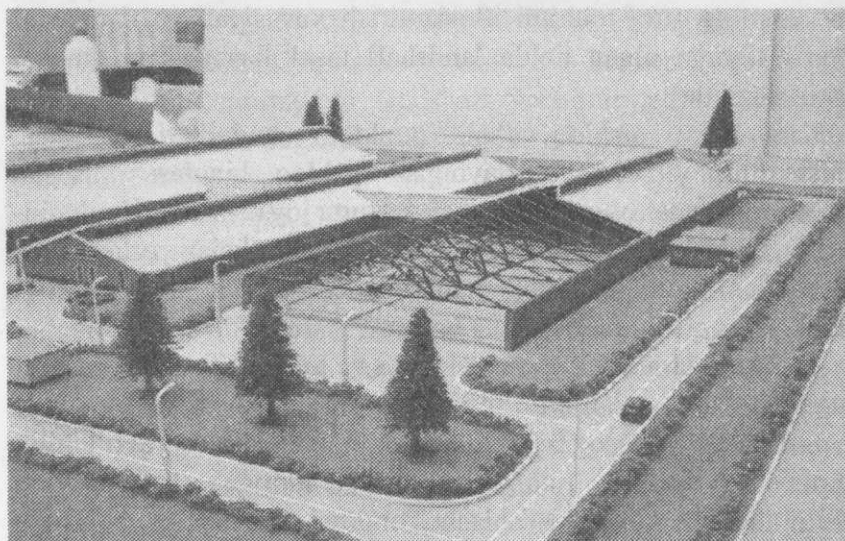
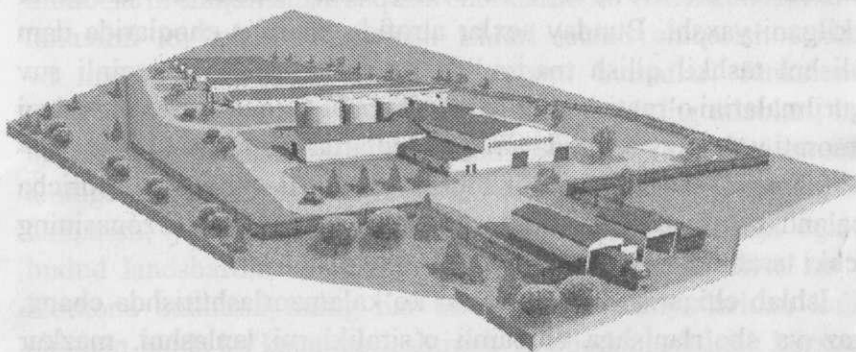
Bunda, ayniqsa, korxonaning ma'muriy va maishiy umumkorxonaviy, hamda ishlab chiqarish sexlari zonalarining hududlarini ko'kalamzorlashtirish katta badiiy mahorat talab qiladi. Bu qismlarda guruhlab ekilgan daraxt va butalar, parter gulzorlar va maysalar, dam olish va hordiq chiqarish uchun voishlar, soya-salqin o'tirgichlar, bog'-park mebellari, pergola va trelyajlar, favvora va dekorativ hovuzchalar tashkil qilish va yorqin rangli mevali daraxtlar ham bo'lishligi maqsadga muvofiqdir. Biroq, daraxt va butalarning aksariyati manzaraviy bo'lishligi, ular regulyar (muntazam) tartibda ekilgani ma'quldir.

Ishlab chiqarish korxonasi, zavod yoki fabrikaning ichki transport yo'llari bo'ylab hamda mexanizmlar-omborxona zonasi maydonlarining chetlari va ishchilar ko'p harakatlanuvchi asosiy ziyobonlar bo'ylab keng shox-shabbali, baland dov-daraxtlarning ekilishi maqsadga muvofiq. Ishlab chiqarish sexlarining janub va g'arb taraflarga qaragan fasadlari bo'ylab ham quyuc quyosh suridan himoyalaniish maqsadida keng shox-shabbali dov-daraxtlar ekilgani ma'quldir. Issiq texnologiyali ishlab chiqarish sexlari atroflarida ham to'q soya beruvchi, tanasi baland dov-daraxtlar ekilgani yaxshi. Bunday sexlar atrofida tanaffus choqlarida dam olishni tashkil qilish maqsadida suv purkovchi va tizginli suv qurilmalarini o'rnatish katta samara berishi muqarrar. Sex orasidagi imorati yo'q maydonlarda atrof-hududlarda sanitariya himoya yasnil zonasini shakllantirish uchun ko'p qatorli, tig'iz, iloji boricha baland, keng shox-shabbali daraxtlar tanlanadi. Himoya zonasining ichki tarafidan tig'iz bargli butalar ekiladi.

Ishlab chiqarish korxonalarini ko'kalamzorlashtirishda chang, gaz va sho'rlanishga chidamli o'simliklarni tanlashni, mazkur korxonaning atrof-muhitni ifloslantirish xususiyati va darajasini ham e'tiborga olgan holda landshaft tashkillashtirishni amalga oshirish zarur.

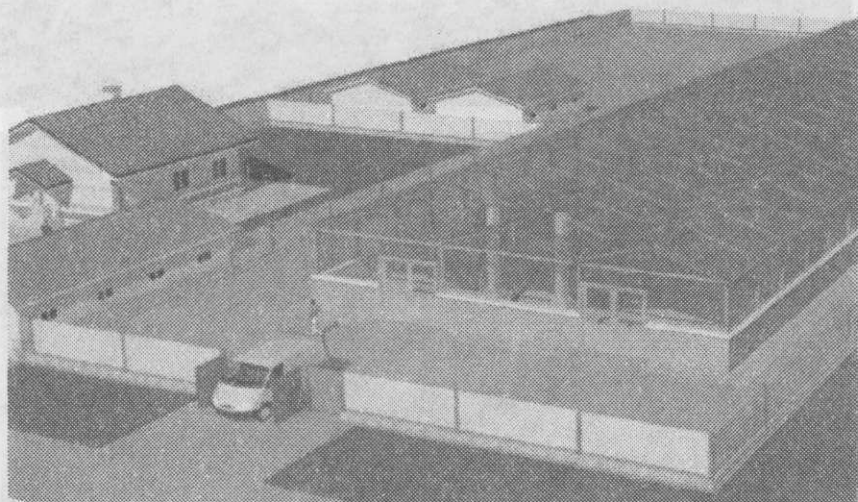
Zamonaviy qishloq aholi punktlari hududlari, ayniqsa, mustaqillik yillarida qurilayotgan qishloq binolari, xususan ma'muriy, madaniy-maishiy, savdo va turar joy massivlari hududining landshaft yechimlari va dizaynini, ularni ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish usullari shaharlarnikidan katta farq qilmasligi kerak. Agar qishloq aholisining turmush sharoiti va hayot faoliyatini shaharliklar darajasiga yaqinlashtirish va tenglashtirish borasidagi bugungi kun talablarini e'tiborga olsak bu masala yanada oydinlashadi. Qishloq ishlab chiqarish zonolari (qorako'lchilik fermalari, qishloq xo'jalik mahsulotlariga boshlang'ich ishlov berish va qayta ishlash korxonalari, tuzatish-mexanika ustaxonalari, issiqxonalar va bug'xonalar, qurilish, transport va

xo'jalik korxonalari) hududlarini arxitektorlar aholi yashaydigan turar joy massivlari va yangi mahallalardan uzoqlashtirish va chetlashtirish tadbir-choralarini ko'rishlari zarur. Bunday zonalarini ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish, ularning landshaft yechimlari shahar landshaftidan past darajada bo'lishiga yo'l qo'ymaslik zarur. Chunki, yaxshi ko'kalamzorlashtirilgan ozoda va ko'rkam mehnat sharoitini yaratish, hayotda tartib va orastalikni ta'minlashi zarur.

6.1-rasm. Qishloq ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonalari muhitini landshaft yechimi.

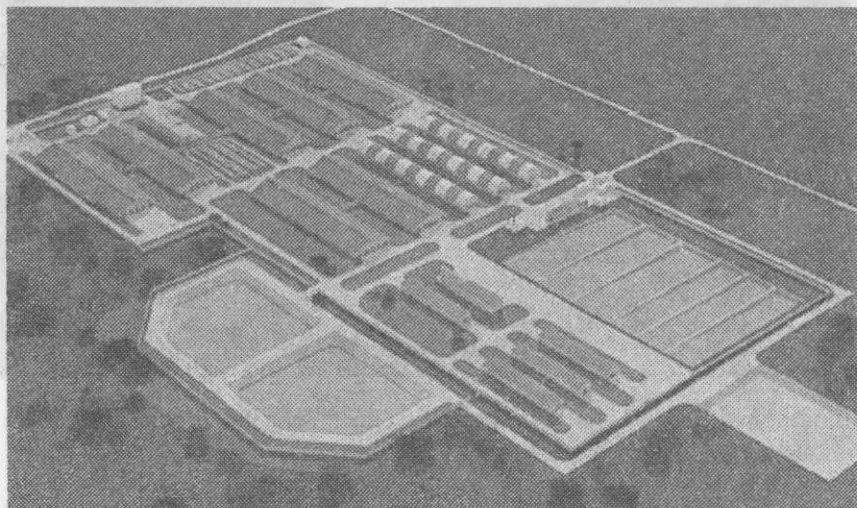
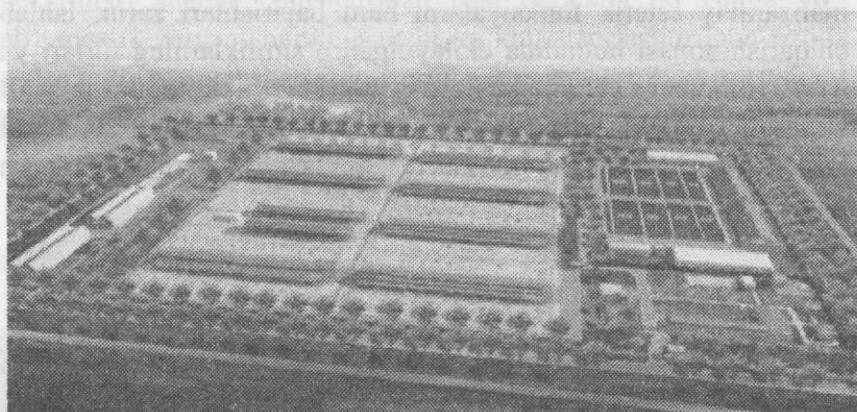
Ishlab chiqarish va yashash (seliteb) hududlari orasida eni 25–50 metrlik yashil himoya zonasini shakllantirish kerak. Ishlab chiqarish zonasida shuningdek, ichki himoyalaniish ko‘kamlari yaratilishi kerakki, ular maydonlarni bir-biridan ajratishi, harakatni to‘sishi, shamol va quyosh radiatsiyasidan saqlashi ayni paytda, manzaraviy estetik funksiyalarni ham bajarishlari zarur. Ishlab chiqarish zonasi hududida ekilayotgan o‘simliklarning turlari va navlari binolar va korxonalar xususiyatlaridan va ekologik landshaft tamoyillari talablaridan kelib chiqib tanlanadi. Bunday zonalarini ko‘kalmazlashtirishda maysazor ekinlaridan foydalaniladi va ular orqali zonalarini ajratish lozim.

6.2-rasm . Ishlab chiqarish va yashash (seliteb) hududlari orasida eni 25-50 metrlik yashil himoya zonasining kurinishi va u zonalarini ajratish uslubi.

Barcha yo‘llar, ariqlar bo‘ylari, imoratlar atrofi va zonalar ishlab chiqarish xususiyatidan kelib chiqib ko‘kalmazlashtiriladi. Masalan, qorako‘lchilik fermalarida, odatda mollar teginmaydigan daraxtlar (mojjevelnik, qora yong‘oq, buzina, kumush lox va shu

kabilar) ni ekib mollarning erkin yurish maydonchalarini soya bilan ta'minlash talab etiladi. Mollarni haydash va o'tkazish yo'llarining chetlariga tikonli butalar (masalan, boyarishnik, shipovnik, lox kabilarni) ekish zarur.

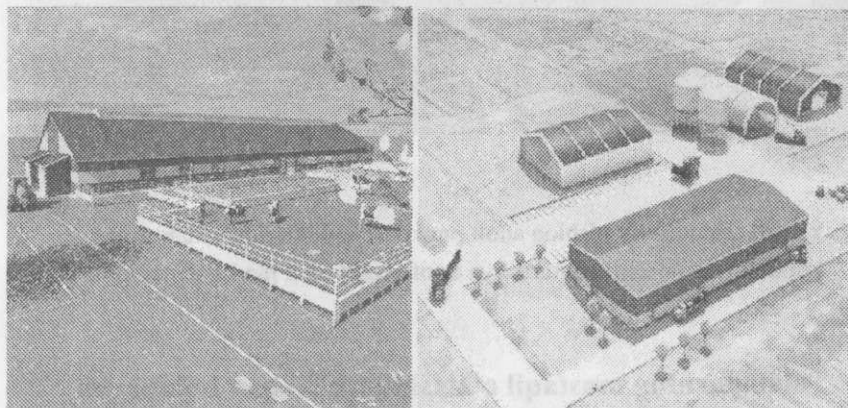

6.3-rasm. Qishloq ishlab chiqarish kompleksining umumiy ko'rinishlari.

Barcha binolarning janub taraflarini daraxtlar yordamida quyosh nuridan himoyalash zarur. Kuchli shamollar esadigan

tafflardan esa shamolga qarshi ixota daraxtlari ekilishi kerak. Ekilishga tanlangan daraxtlar ichiga fitontsidli va tashqi havoning sanitariya-gigienik xususiyatini oshiruvchi xushbo'y navlar ham kiritilishi kerak.

Ishlab chiqarish zonasining barcha obyektlarida ishchilar va ularga xizmat qiluvchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishi zarur. Masalan, ko'kalamzorlashtirilgan sport o'yinlari maydonlari, madaniy-ommaviy tadbirlar maydoni, tinch dam olish, ochiq havoda soyada ovqatlanish joyi va hokazo. Bunday joylarda soliter kompozitsiyalar, gullovchi butalar, mevali navlar, gulzorlarni shakllantirish zarur. Sport maydonlari, dush, yuvinish qurilmalari atroflarini yashil to'siqlar bilan chegaralash maqsadga muvofiqdir. (6.3-6.5-rasmlar)

6.4-rasm. Qishloq ishlab chiqarish kompleksi alohida qismlarining landshaft yechimi.

6.5-rasm. Zamonaviy qishloq aholi punktlari hududlarida ishlab chiqarish korxonasining infrastrukturasini va atrof-muhitining landshaft yechimi.

Talabalarning mustaqil oʻzlashtirishi, olgan bilimlarini mustahkamlashi va oʻzini-oʻzi nazorat qilishi uchun savollar:

1. Piyodalar koʻchalarini koʻkalamlashtirishning asosiy tamoyillarini koʻrsatib bering.
2. Qizil chiziq va qurilish chizigʻi oraligʻidagi masofa–hudud qanday koʻkalamlashtiriladi? Uning eng kichik va eng katta oʻlchamlari qanday?
3. Piyodalar koʻchalarining landshaft dizayni elementlariga nimalar kiradi?
4. Shahar magistral koʻchalarining qanday xillarini bilasiz?

Ularning ko'ndalang kesimlarini ko'rsating.

5. Xiyobonlarning qanday turlari mavjud? Ularni ko'kalamlashtirish va qo'llash tartiblarini tushuntirib bering.

6. Bulvarlarning xillari va ularni landshaft loyihasi tartiblarini tushuntiring.

7. Skverlarning xillari va ularni landshaft loyihalashga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?

8. Qirg'oqlar va sohillar landshaft arxitekturasini haqidagi tushunchalaringizni izohlang.

9. Plyajlarning qanday turlari mavjud?

10. Plyajlarni landshaft loyihalashning asosiy tamoyillarini tushuntiring.

GLOSSARIY (izohli soʻzlar)

Aktsent — manzaraning biron joyi yoki detalliga urgʻu berish, kishi eʼtiborini alohida qaratish maqsadida qoʻllaniladigan badiiy meʼmoriy uslub. Detall yoki muhitga alohida farq qiluvchi holat, shakl, oʻlcham yoki rang berish, uni yorugʻlantirish va boʻrttirish orqali erishiladi.

Ansambl — yaxlit badiiy estetik shaklda yaratilgan majmua. Oʻzaro funktsional bogʻlangan inshootlar, oʻsimliklar va boshqa landshaft elementlarining yaxlit bir uygunlashtirilgan meʼmoriy ornuxsasi.

Assortiment — muayyan joy yoki landshaft obyektini koʻkalamzorlashtirishda qoʻllaniladigan turli xil daraxtlar, butalar va gullar toʻplami.

Arabeska — bogʻ-parkchilik sanʼatida handasaviy shakllar, barg, gul, shoda va shu kabilarning tasviridan tarkib topgan murakkab naqshli gulzor, parter yoki toʻshama. Dastlab arab arxitekturasiga xos bezak boʻlganligidan shunday nom olgan.

Arxitekturaviy bogʻ — bogʻ imoratlari va boshqa sunʼiy yaratilgan inshootlar turkimini tashkil qilgan va muayyan kompozitsiya asosida yaratilgan istirohat bogʻi.

Bordyur — bogʻlar va parklarda gulzordar yoki parterlarni chegaralab turuvchi pastqam ingichka yashil hoshiya, jiyak.

Bulvar — koʻchalarning yon tomoni yoki ikki yoniga, sohil boʻylab piyodalar harakati, dam olishlari va sayr qilishlari uchun keng koʻkalamzor xiyobon.

Garmoniya — meʼmoriy shakllar yoki landshaft elementlarining oʻzaro uygʻunligi, bir-biriga monandligi, muvofiqligi, badiiy jihatdan mosligi (handasaviy shakllar, ranglar, hajmlar garmoniyasi va hokozo).

Geoplastika — landshaft loyihasi yoki koʻkalamzorlashtirishga moʻljallangan yer maydonini meʼmoriy va badiiy qayta ishlash maqsadida tekislash va tartiblashtirish.

Guruh — jozibador park manzarasining muhim kompozitsiyasi. Odatda u soni juft boʻlmagan (11 tagacha) daraxt, buta yoki gul oʻsimliklarining turli shakllaridagi uyushmasidan tuzilgan boʻladi.

Dizayn – loyiha ma'nosini beradi. Landshaft arxitekturasida dizayn so'zi "me'moriy muhit dizayni" ma'nosida anglashilib, u ushbu muhitda badiiylik asosida yaratilgan yashil o'simliklar, gulzorlar, suv havzalari, geoplastika, tashqi obodonlashtirish elementlari, shu jumladan mo'jaz me'moriy shakllar va to'shamalarni ham qamrab oluvchi ijodiy soha.

Klumba – ochiq maysazorda doira yoki to'g'arak tarhda shakllantirilgan daraxtlar va butalar guruhi; XIX-asr o'rtalaridan klumba deb muntazam rejali parklarning yo'laklari kesishgan, binolarning kirish joylari oldida, haykallar tagkursilari yonida ishlangan nisbatan kichik gulzorlarga aytila boshlandi.

Kompozitsiya – san'at asarining barcha element va qismlarini yaxlit bir garmonik tizimda tashkil etish va birlashtirish. Bog'-parkchilik kompozitsiyasi asosan tarhiy-rejaviy va hajmiy qismlardan tarkib topadi. Ranglar nisbati ham kompozitsiyaning muhim elementlaridan biridir.

Kontrast – shakl yoki ranglar orasidaga yaqqol seziluvchi farq, holat.

Landshaft–ochiq havoda ishlash va dam olish uchun yaratilgan, tarkibi tabiiy (o'simliklar, relef, tuproq, suv, hayvonot dunyosi) va sun'iy (me'moriy muhandislik inshootlari) ishlanmalar bilan badiiy, biologik va ekologik qonuniyatlar asosida shakllantirilgan hudud.

Landshaft arxitekturalari – atrof-muhitni tabiiy va sun'iy me'morchilik qurilmalari va elementlari yordamida badiiy shakllantirish san'ati; me'moriy faoliyatning alohida turi; landschaft yaratish amaliyotining nazariy asosi.

Landshaft dizayni – turli xil landschaft obyektlarini yaratish uchun tuzilgan loyiha; landschaft obyektlarining sun'iy elementlarini badiiy estetik va ekologik qonuniyatlar asosida muayyan funksiyalarga moslab yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyat turi.

Maysazor – bog'larda ko'p yillik boshqoqli o'tlardan eqilgan yashil maydon. Vazifasiga ko'ra maysazorlarning sport o'yinlari maydoni, maxsus vazifalarga va manzarali maydonlarga mo'ljallangan xillari mavjud. Manzarali maysazorlarning parterli, oddiy va yaylovli turlari mavjud.

Mavritan maysazori – rang-barang gulli maysazor. Gulli o'simliklar yoki ularning ko'p yillik o'tlar bilan aralashmasidan hosil qilinadi.

Massiv – bog‘-park hududining parkni tashkil etuvchi o‘simliklardan tuzilgan yirik elementi (1-4 gektardan bir necha gektargacha joyni egallaydi).

Miksbordyur – erta bahordan to kech kuzgacha gullab turuvchi turli o‘simliklardan tuzilgan, odatda yo‘laklar, devorlar, yashil to‘siqlar yoki pog‘onalar bo‘ylab ekilgan chiroyli va o‘ziga xos gulzor.

Nyuans – shakl yoki ranglar orasidagi zo‘rg‘a seziluvchi farq, holat.

Pavilon – bog‘ yoki parkdagi uncha katta bo‘lmagan yopiq yengil imorat; ko‘shkning suhbatbop mo‘jaz bir turi; ko‘rgazmalar ko‘shki, ko‘chada ro‘znomalar sotiladigan ko‘shklar va hokazo.

Park – bog‘-parkchilik san‘ati tamoyillari asosida shakllantirilgan, maydoni 5 gektar va undan ko‘p bo‘lgan, aholining dam olishi va madaniy hordiq chiqarishi uchun mo‘ljallangan ko‘kalamzorlashtirilgan va obodonlashtirilgan yashil massiv. Parklar vazifasiga ko‘ra ko‘p funksiyali va maxsus parklarga bo‘linadi. Ko‘p funksiyali parklarga odatda madaniyat va istirohat parklari, maxsus parklarga esa sport, bolalar parki, sayr qilish parki, attraksion parklar, ilmiy oqartuv parklari, zoopark, me‘morial parklar va boshqa vazifalarga mo‘ljallanishi mumkin.

Parter – skverlar, parklarning serhasham joylari, jamoat binolari oldilarini bezovchi manzarali tekis maysazor yoki gulzor maydonlar. Parterda hovuzlar va haykallar ham bo‘lishi mumkin. Parterlar gullik, maysalik va jimjimador naqshli xillarga ega.

Peyzaj – joy yoki tabiat manzarasining umumiy ko‘rinishi; hajm-fazoviy tuzilishi jihatidan ochiq, yarim ochiq, yarim yopiq va yopiq manzaralarga bo‘linadi.

Rabatka – xiyobon, yo‘lak bo‘ylab ekilgan uzun tasma ko‘rinishidagi gulzor; bir yillik o‘simliklarning bir yoki bir necha xillaridan ko‘p qatorlab ekiladi.

Ritm – bog‘-parkchilik san‘ati obyektlarida turli qiyosiy elementlarning maromiy tarzda takrorlanishi, qaytarilishi.

Rokariy – bog‘ yoki parklarda gullar va manzaraviy o‘simliklarning tabiiy toshlar, suv jilg‘alari bilan birgalikda maxsus ishlangan qismi.

Simmetriya – shakl yoki predmetlarning markaziy o‘q chiziqqa, shuningdek tekislikka nisbatan aynan, muqobil joylashuvi, o‘zaro o‘xshashlik. Simmetriyaning teskarisi asimmetriyadir.

Skver – shahar ichida uncha katta bo'lmagan (to 1 gektargacha) qisqa vaqtli dam olish va ayrim me'moriy komplekslarni bezash uchun mo'ljallangan ko'kalamzor hududi.

Soliter – alohida o'quvchi chiroyli daraxt yoki buta kompozitsiyasi.

Trilyaj – tirmashuvchi o'simliklar uchun sinch vazifasini bajaruvchi yengil yog'och panjara yoki boshqa materiallardan ishlangan shunday butalardan tuzilgan maxsus bog' yoki botanik bog'ning bir qismi.

Xiyobon – bog' qismlarini o'zaro ulaydigan bosh yo'l, ikki yoniga qator daraxtlar, gullar ekilgan, ariqlari yoki favvorolari bo'lgan sayrgoh yo'l. Xiyobon usti ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin.

Chorbog' – to'rt tomoni devor bilan aylantirilgan darvozali, tarhi kvadrat yoki to'g'ri to'rt burchakli muntazam handasaviy simmetrik yechimga ega, markazida saroy-ko'shk, uning olida yoki atrofida sarhovuz, undan to'rt tarafga ketgan ariqlar, darvozalardan saroygacha xiyobonlar, to'rt tarafda esa chorchamanlar, chamanlar va devorlar o'zra yo'llar, manzarali va mevali daraxtlar, gulzorlar va favvoralar bilan bezalib ishlangan me'moriy sayrgoh bog'.

Chorchaman – chorbog'larning muhim tarkibiy qismi, u to'rtta chamandan iborat bo'lib, har bir chaman markazida alohida mevali daraxtlar, ularning atrofida gullar, chaman chetlari bo'ylab esa yo'laklarga soya beruvchi manzarali daraxtlar ekilgan. Chorchamanlar markazida hovuz, ayrim hollarda hovuz o'rniga ko'shk, shiypon joylashtirilgan.

Chorchaman – chorbog'larning muhim tarkibiy qismi, u to'rtta chamandan iborat bo'lib, har bir chaman markazida alohida mevali daraxtlar, ularning atrofida gullar, chaman chetlari bo'ylab esa yo'laklarga soya beruvchi manzarali daraxtlar ekilgan. Chorchamanlar markazida hovuz, ayrim hollarda hovuz o'rniga ko'shk, shiypon joylashtirilgan.

Qishgi bog' – egzotik o'simliklarni o'stirishga mo'ljallangan usti oyna bilan yopilgan katta xona, zal yoki shunday zalning bir qismi. Hovuzlar, haykallar, favvoralar bilan bezalishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Karimov I.A.** Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-tom. –Toshkent, 1999.
2. **Karimov I.A.** Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent, 2007.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 29-dekabrda chiqarilgan 322-sonli “2011–2015 yillarda madaniyat va istirohat bog'larining moddiy texnika bazasini mustahkamlash va ularning faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari dasturini tasdiqlash” to'g'risidagi Qarori. –T., 2010.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 13-avgustdagi 223-sonli “O'zbekiston Respublikasida landshaft dizaynini rivojlantirish Dasturini tasdiqlash to'g'risida” gi Qarori. –T., 2013.
5. **Воронова О.** Ландшафтный дизайн: шаг за шагом. –М., 2011.
6. **Гарнизоненко Т.С.** Справочник современного ландшафтного дизайнера. –Рстов–на–Дону, 2005.
7. **Горохов В.А.** Городское зеленое строительство. –М., 1991
8. **Isamuxammedova D.U., Adilova L.A.** Shaharsozlik asoslari va landshaft arxitekturasi (II-qism). –T., 2010.
9. **Кузьмичев И., Печеницын В.** Озеленение городов и сел Узбекистана. –Т., 1989.
10. **Киреева М.Ф., Грязева В.П.** Цветоводство в сельской местности. –М., 1989.
11. **Озеленение населённых мест.** Справочник. –М., 1987.
12. **Raximov K.D., Uralov A.S.** Sharq mamlakatlarning bog'-park san'ati. –Toshkent, 2013
13. **Славкина Т.И., Подольская О.Ч.** Декоративное садоводство. Озеленение населенных мест. –Т., 1987.
14. **Теодоронский В.С., Сабо Е.Д., Фролова В.А.** Строительство и эксплуатация объектов ландшафтной архитектуры. –М., 2008.
15. **Тюдер Э.К.** Ландшафтный дизайн и об устройстве сада. –Харьков, Белгород, 2012.
16. **Uralov A.S., Hamidova D.A.** Landshaft arxitekturasi va dizaynining yer relefi bilan bog'liq qurilmalarini shakllantirish bo'yicha uslubiyo qo'llanma. –Samarqand, 2012.

17. **Uralov A., Nozilov D., Farmonov A., Matyazov S.** Qishloq uylarini rejalashtirish va qurish asoslari.–T., 1994
18. **Uralov A.S., Sadikova S.N.** O'rta Osiyo an'anaviy Chorbog' uslubiy va zamonaviy bog'-park san'ati.–T., 2012.
19. **Qayumov A.** Landshaft qurilishi.–T., 2005.
20. **Qayumov A.** Aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish. – T., 2013.
21. SHNQ 2.07.04–06. "Qishloq xo'jalik korxonalari hududlarini rejalashtirish va tashkil qilish" shaharsozlik normalari va qoidolari.–T., 2006.
22. SHNQ 2.07.01–03. "Shahar va qishloq aholi punktlari va hududlarini rivojlantirish va qurilishni rejalashtirish" shaharsozlik normalari va qoidali.–T., 2009.
23. **Jonas Lehrman.** Water in the mutual Gardens. The Canadian Architect / November–India. 1997.
24. **Rahimov Kamol.** Landscape Architecture of the Age of Temurids. Proceedings of the workshop on conservation and management of Temurid Architecture, IICAS.–Tashkent, Samarkand, Shakrisyabz, Bukhara, Khiva, 2008.
25. **Rahimov K.D.** Project of organization CAD–system–ikomos. Seminar of aftomatization activity.–Tegeran, 1993 y 1.
26. **Rahimov K.D.** Project of organization CAD–system–ikomos. Seminar of aftomatization activity.–India, 1994.
27. **Rahimov K.D.** Landscape Architecture of Central Asian and its interaction with different regional schioois. International institute for central asian studies (IICAS).–Samarkand, 2009.
28. **Mosser M., Teyssot G.** The Architecture of Western Gardens.–Cambridge, USA, 1991.

Internet saytlari

29. **www.Landstyle.ru**
30. **www.sadtorg.ru**
31. **www_uznature_uz.htv**

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
--------------------	----------

I BOB. LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTLARINI LOYIHALASH TARTIBI, TARKIBI VA ULARGA QO‘YILADIGAN ASOSIY TALABLAR	12
---	-----------

1.1.Loyiha oldi ishlari va materiallarining tarkibi va mazmuni.....	12
1.2. Loyihalash jarayoni va uning chizmalari.....	20

II BOB. LANDSHAFT ARXITEKTURASIDA QO‘LLANILADIGAN REJAVIY USLUBLAR VA DARAXT VA BUTALARDAN TUZILGAN YASHIL KOMPOZITSIYALAR	38
---	-----------

2.1.Me‘moriy-rejaviy uslublari.....	38
2.2. Daraxtlar va butalardan tuzilgan yashil kompozitsiyalar.....	46
2.3. Gulzorlar va maysazorlar kompozitsiyasi.....	61

III BOB. JAMOAT BINOLARI HUDUDLARINI ME‘MORIY LANDSHAFT LOYIHALASH.....	96
--	-----------

3.1. Ma‘muriy va jamoat binolari hududlarini landshaft loyihalash	96
3.2. Bolalar bog‘chalari va yashilar hududlarining landshaft arxitekturasini.....	102
3.3.Umumta‘lim maktablari, kollejlari va litseylar hududlarining landshaft arxitekturasini	106
3.4. Oliy o‘quv yurtlari hududlarining landshaft arxitekturasini.....	111
3.5. Sport inshootlari va komplekslari hududlarini landshaft loyihalash	118

3.6. Davolash muassasalari hududlarini landshaft loyihalash	125
3.7. Tomosha zallari va madaniy forumlar binolarining hududlarini landshaft loyihalash	132

IV BOB. TURAR JOYLAR, MAHALLALAR, DAHA VA GUZARLAR HUDUDLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH 136

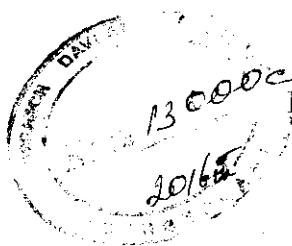
4.1. Turar joy hududlarini landshaft loyihalash	136
4.2. Turar joy uylarining hovli-bog'larini me'moriy-rejaviy va landshaft loyihalash	156
4.3. Mahallalar va guzarlar hududlarini landshaft loyihalash	166

V BOB. SHAHAR OCHIQ MUHITLARI ELEMENTLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH 176

5.1. Piyodalar ko'chalari	176
5.2. Shahar magistral ko'chalari	180
5.3. Xiyobonlar, bulvarlar va skverlar	184
5.4. Qirg'oqlar va sohillar	198
5.5. Plyajlar	201

VI-BOB. SANOAT VA ISHLAB CHIQARISH BINOLARI HUDUDLARINI LANDSHAFT LOYIHALASH..... 208

Glossariy	216
Foydalangan adabiyotlar ro'yxati	220

K.D. RAXIMOV, A.S. URALOV

LANDSHAFT ARXITEKTURASI OBYEKTLARINI LOYIHALASH

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5340100 – "Arxitektura", 5341000 – "Qishloq hududlarini arxitektura loyihaviy tashkil etish" yo'nalishi bo'yicha darslik sifatida tavsiya etilgan

*Muharrir: A.Tilavov
Texnik muharrir: Yu.O'rinov
Badiiy muharrir: I.Zaxidova
Musahhih: S.Bozorova
Dizayner: Yu.O'rinov*

Nash.lits. № AI 245. 02.10.2013.

Terishga 01.10.2015-yilda berildi. Bosishga 29.10.2015-yilda ruxsat etildi.

Bichimi: 60x84 1/16. Ofset bosma. «Times» garniturası. Shartli b.t. 13,35.

Nashr b.t. 14,0. Adadi 500 nusxa. Buyurtma №75.

Bahosi shartnoma asosida.

«Sano-standart» nashriyoti, 100190, Toshkent shahri,
Yunusobod-9, 13-54. e-mail: sano-standart@mail.ru

«Sano-standart» MCHJ bosmaxonasida bosildi.

Toshkent shahri, Shiroq ko'chasi, 100-uy.

Telefon: (371) 228-07-94, faks: (371) 228-07-95.

«Sano-standart»
nashriyoti

ISBN 978-9943-348-80-6

9 789943 348806